

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ АВИАЦИЯ ИНСТИТУТИ

**САВДО ЖАРАЁНЛАРИ ТЕХНОЛОГИЯСИ
ВА УНИ ТАШКИЛ ЭТИШ**

фанидан

МАЪРУЗАЛАР МАТНЛАРИ

ТОШКЕНТ - 2006

«ТАВСИЯ ЭТИЛГАН»
«Авиатармоқда маркетинг» кафедра мажлисида
муҳокама килинган ва тавсия этилган
Кафедра мудирининг _____ проф. Икромов М.А.
кафедра мажлисининг _____ сонли баённомаси
«_____» _____ 2006 й.

Тузувчилар: Каримов О.А. Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш. Маърузалар матни. - Т.. 2006

Ушбу маърузалар матни «Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил» этиш фани буйича ўқув дастури асосида тайёрланган. Унда савдодаги жараёнлар технологиясининг назарий асослари, шунингдек улгуржи ва чакана савдо корхоналарида савдо жараёнларини ташкил этиш масалалари атрофлича ёритиб берилган.

Маъруза матнлари олий ўқув юрти талабалари ва колледж ўқувчилари учун мўлжалланган.

МУНДАРИЖА

Кириш.	4
1-мавзу. Савдо жараёнлари технологиясининг тузилиш асослари.	6
2-мавзу. Улгуржи савдо ташкилотлари, уларни вазифалари, типлари ва турлари.	13
3-мавзу. Товар омборлари, уларни тузилиши ва планировкаси.	17
4-мавзу. Омборларни технологик жихозлари.	27
5-мавзу. Савдо омборларида умумий технологик жараёнлари	35
6-мавзу. Савдода тара ва тара операциялари.	42
7-мавзу. Юкларни транспорт воситаларида бошқа жойга ташиш технологияси.	50
8-мавзу. Магазинларда савдо-технологик жараёнларни ташкил этиш.	60
9-мавзу. Чакана савдо корхоналарини синфланиши, вазифалари ва уларни жойлаштириш принциплари.	73
Изоҳли луғат	79
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.	81
Иловалар:	
1.Адабиётлар шархи.....	83
2. «Савдо жараёнлари техкологияси ва уни ташкил этиш» фанидан янги педагогик технологияни қўллаш бўйича услубий кўрсатмалар.....	84
3. «Савдо жараёнлари техкологияси ва уни ташкил этиш» фанидан информацион-техкологияни қўллаш бўйича тайёрланган материаллар.....	87
4.БМИ ва МИ мавзуларидан маърузаларда фойдаланиш рўйхати.....	93

К И Р И Ш

Бозор иқтисодиёти шароити бозорни ривожланишига янада катта ўзгаришлар киритди.

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эга бўлиши ҳам иқтисодий ислохотларни мустақил равишда: Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислом Каримов таклиф қилган модели замирида амалга ошириш учун ҳуқуқий асос яратди.

Ўзбекистон иқтисодий барқарорлаштириш ва таркибий ислохотлар борасида кейинги вақтда катта тараққиётга эришди.

Иқтисодий йўналишдаги энг устивор вазифа - бу халқ истеъмоли буюмларини ишлаб чиқаришни кескин кўпайтириш ва товар етишмовчилигини қисқартиришдир.

Президент Ислом Каримов 2005 йил 28 январдаги Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йиғилишида сўзлаган нутқи ҳамда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма мажлисидаги маърузасида бозор ислохотларни янада чуқурлаштиришнинг асосий йўналишлари ҳамда мустақилликни мустаҳкамлаш, жамиятни демократлаштириш ва янгилашга бағишланган нутқида «Бизнинг асосий узоқ муддатли ва стратегик вазифамиз аввалгича қолади – бу демократик давлат, фуқаролик жамияти қуриш ва бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш, одамлар онгида демократик қадриятларни мустаҳкамлаш йўлидан оғишмай, изчил ва қатъият билан боришдир»¹ деб таъкидлади.

Мана бу мақсадларга эришиш учун жамият ва шахс манфаатларини йўналтиришнинг иқтисодий манбалари аввало товарлар ва хизматлар бозорига маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг ўз меҳнат натижаларини тенг айирбошлашларига асосланиши шарт.

Бозор муносабатларига мос бўлган барча воситалардан, энг янги тажрибалардан ғоят самарали фойдаланишимиз керак. Мазкур «Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш» фанидан ёзилган маъруза матнлари айнан шу фан бўйича тузилган дастур асосида бажарилди.

Юқорида кўрсатилган мақсадларга эришиш, савдо жараёнларини ташкил этилиши ва технологиясига янги ёндашиш эҳтиёжини юзага келтирди.

Замонавий технология, савдо ташкилотларида амалга ошириладиган товарларни ишлаб чиқаришдан то истеъмолчиларга етиб боргунча бажариладиган барча савдо - технологик жараённи назарда тутди.

Савдо - технологик жараёни товарларни ишлаб чиқаришдан келтириш, уларни аввал омборларга қабул қилиб олиш, сақлаш, сортировкалаш, чакана савдо тармоқларига жўнатишга тайёрлаш ва у ерда бевосита истеъмолчиларга сотишни амалга оширади.

¹ КаримовИ.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. – Тошкент. «Ўзбекистон» Нашриёт-МАТБАА Ижодий уйи, 2005 й.

Бу борада улгуржи ва чакана савдони актив иштирок этиши ҳам яққол кўрсатилади. Моддий ишлаб чиқариш соҳасидан истеъмол соҳасига ўтишда товарлар савдо поғоналари бўлиб ҳисобланган улгуржи ва чакана ташкилотларидан ўтади. Товар ҳаракатини барча босқичида, яъни товарларни ишлаб чиқаришдан улгуржи савдо омборларига транспортировкалаш, уларни омбор ичидаги ҳаракати, қабул қилиш ва сақлаш, чакана савдо тармоғини товар таъминоти, магазин ичидаги операциялар, харидорларга товарларни сотиш ва қўшимча хизмат кўрсатишда ҳар хил восита ва меҳнат қуроли қўлланилади. Шу туфайли дастурда ва маърузалар матнида улгуржи ва чакана савдо ташкилотларида бажариладиган савдо-технологик жараёнлар кўриб чиқилган.

«Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш» фани бўлажак тижоратчи, тадбиркор ва маркетингларни тайёрлашда ҳар томонлама ёрдам беради.

1-МАВЗУ. САВДО ЖАРАЁНЛАРИ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ТУЗИЛИШ АСОСЛАРИ (2 соат)

Режа:

- 1.1. Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш фанининг моҳияти ва тушунчаси.**
- 1.2. Товарларни тармоқлардан ўтиб бориши.**
- 1.3. Технология ва унинг усулларида фойдаланиш.**
- 1.4. Савдо технологик жараёнига таъсир этувчи омиллар.**
- 1.5. Технологик жараёнларнинг рационал тузилиш тамойиллари.**

1.1. Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш фанининг моҳияти ва тушунчаси.

Ўзбекистонда ҳозирги пайтда амалга оширилаётган ислохотларнинг мақсади - бу иқтисодиётда бозор тизимларини шакллантириш, солиқ, молия ва пул-кредит сиёсатини янада шакллантириш, ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш ва ҳоказолардир. Иқтисодиётни ўрганиш жараёнида албатта бозор иқтисодиётини чуқур ўрганиш назарда тутилади. Бозор иқтисодиёти деганда эса, биринчи ўринда аҳоли ҳолати, уни яшаш даражаси, замонавий туриш-турмиши кўзда тутилади. Бозор иқтисодиёти тўла-тўқис амалга оширилди ва керакли чўққисига етди дегани - бу аҳолининг турмиш даражаси ошиши, барча зарур керакли бўлган товарларга эга бўлиши, шу билан бирга ишлаб чиқариладиган ёки хорижий мамлакатлардан келтириладиган маҳсулотларни аҳоли талабига тўла-тўқис жавоб бериши, яъни замонавий йўсинда, замонавий хом ашёлардан, юқори даражадаги сифатли маҳсулотлар бўлишини талаб қилади.

Аҳоли эҳтиёжларини турли хил товарлар ва хизматлар билан кондириш зарурдир. Хўш, ўша товарлар қаерда, кимлар томонидан яратилади ва уларни қайси йўллар ва усуллари билан харидорларга етказиб берилади?

Мана шу саволларга жавоб олиш учун биз «Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиши» фанини чуқур ўрганиб чиқамиз. Ўзбекистонда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ҳар хил тармоқлар ёрдамида амалга оширилади. Масалан, кўпгина озиқ-овқат маҳсулотлари «қишлоқ хўжалиги» тармоқида, «кийим-кечак», «оёқ кийимлар», «енгил саноат» тармоқларида, уй жиҳозларни, озиқ-овқатларни қайта ишлов беришда ва нормал истеъмол ҳолатига келтиришда бошқа тармоқлар ҳам иштирок этади.

1.2. Товарларни тармоқлардан ўтиб бориши.

Тармоқларнинг баъзилари яхши ривожланган, баъзилари эса яхши ривожланмай қолган бўлиши мумкин. Бу ҳолат мамлакатдаги об-ҳаво, иқлим, урф-одат, фан-техниканинг ривожланишига ва бошқа омилларга боғлиқ.

Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар хом ашё давридан то истеъмол давригача битта, иккита ёки ундан кўпроқ тармоқлардан ўтиши мумкин. Бундан келиб чиқадики, ишлаб чиқаришда тармоқлар бир-бири билан узлуксиз боғлиқдир.

Биринчидан, табиий бойликларни саноатга қишлоқ хўжалик маҳсулотларини, боғдорчилик, балиқчилик, ҳирмон ресурсларини етказиш жараёнини ўз ичига олади.

Иккинчидан, биринчи гуруҳ тармоқларига қайта ишлов берувчи тармоқлар киради. Масалан, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини консервалаш, матолардан кийим -кечаклар тикиш, ўрмон маҳсулотлардан мебеллар ясаш ва ҳоказолар.

Учинчидан эса, биринчи ва иккинчи гуруҳ ишлаб чиқариш тармоқларига хизмат кўрсатувчи тармоқлар киради. Улар хом ашё ва товар маҳсулотларини сақлаш, савдо-сотиқ, реклама ва ахборот билан таъминлашдан иборатдир.

Тармоқлар корхоналардан ташкил топган бўлиб, иқтисодиётда мавжуд етиштирилган товарларнинг барчаси корхоналарда ишлаб чиқарилади. Бунда корхоналар маблағларига хом ашё ва керакли нарсалар сотиб оладилар. Олинган хом ашё қайта ишланиб, товарлар ва хизматлар яратилади ва бозорга чиқарилади. Шу тариқа корхона билан бозор ўртасида айланма ҳаракат давом этади. Тармоқларда етиштирилган товарлар тезроқ ўз харидорларини топиш учун уни талабга жавоб берадиган ҳолда ишлаб чиқарилиши зарур. Аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш учун технология, яъни материалларга ишлов бериш усулларидан фойдаланиш зарур.

1.4. Технология ва унинг усулларидан фойдаланиш.

Технология - бу, у ёки бу ишни бажариш учун керак бўлган операция, ҳаракат ва усуллар кетма-кетлигидир.

Технология қанча пухта ўйлаб чиқарилган бўлса, иш натижалари ҳам шунчалик яхши бўлади. Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар хил ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги ташкилотлар вужудга келганлиги туфайли, савдо жараёнлари технологиясида янги ёндошишларга эҳтиёж ошиб бораяпти. Бу албатта профессионал мутахассисларни тайёрлашга янги талаблар қўяди. Олий ўқув юртларини талабалари товарларни ишлаб чиқариш жойларидан то истеъмолчига етказиб беришда самарали усулларини аниқлаш ва қўллаш, айрим савдо-технологик поғона ва операцияларни жадаллаштиришни билишлари учун «Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш» фанини ўрганиш моҳияти ва аҳамияти жуда каттадир.

Савдо ташкилотлари технология саволларини, товар ҳаракати жараёнини, илмий ташкил этишда умумназарий ва методологик қоидалар ва савдо ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш асосида амалга оширилади.

Моддий ишлаб чиқариш соҳасидан истеъмол соҳасига йўналганда, товарлар улгуржи ва чакана савдо поғоналаридан ўтади ва маълум савдо-технологик жараёнларни амалга оширади.

Товар ҳаракатини ҳар бир босқичида, яъни товарларни ишлаб чиқаришдан улгуржи савдо омборига транспорт воситаларида етказилиши, уларни омбор ичидаги силжиши, қабул қилиниши ва сақланиши, чакана савдо тармоқларидаги товар таъминоти, магазин ичидаги операциялари, товарларни харидорларга сотилиши ва уларга қўшимча хизмат кўрсатилиши ҳар хил меҳнат қуроллари ва воситалари ёрдамида амалга оширилади.

1.5. Савдо технологик жараёнига таъсир этувчи омиллар.

Савдо технологик жараёни деганда биринчи ўринда товар ва уни ҳаракатланишини кўз олдимишга келтирамиз. Ишлаб чиқарувчилардан маҳсулотлар улгуржи ва чакана савдо орқали истеъмолчиларга етиб келади. У нафақат товарларни ишлаб чиқариш жойларидан истеъмол жойларига ўтиб бориши, балки уларни сақлаш, сортировкалаш ва савдо ташкилотларида сотишга тайёрлаш операцияларини ўз ичига олади.

Савдо ташкилотларида истеъмол маҳсулотларини ишлаб чиқаришга кетган айланиш воситаларини жараёни яқунланади, товар қиймати шаклидан пул қийматига ўтади ва товар ишлаб чиқаришни тиклашга иқтисодий асос яратилади. Шунинг учун савдо технологик жараёнини рационал ташкил этилиши, савдонинг энг асосий вазифаларидан биридир. Шу мақсадда товарларни ҳаракатланиш йўналишлари ва энг қулай оқимлари аниқланиши, товарларни ишлаб чиқаришдан истеъмол жойларига етказишда самаралироқ транспорт турларидан фойдаланиши, ҳамда мос ва зарур бўлган омборларни вужудга келтирилиши шартдир. Савдо технологик жараённинг қанчалик рационал тузилиши, аҳолига юқори савдо хизматини кўрсатиш даражасига, ҳамда товар-моддий бойлигини айланиш вақтига ҳам боғлиқ. Шунинг учун, савдо технологик жараёнида шундай технологик занжир вужудга келиши керакки, бунда товарлар ишлаб чиқаришдан истеъмолчига зарур бўлган миқдорда, кенг ассортиментда, кам сарфланган меҳнат, моддий восита ва муддат ичида, юқори сифатли маҳсулотларни тинимсиз ўз вақтида етказиб берилиши ва таъминлаши шарт. Товарлар ишлаб чиқариш соҳасидан, истеъмол соҳасига бир ёки бир нечта омбор поғоналаридан ўтиб боради. Савдо технологик жараённинг рационал ташкил этилиши эса шу поғоналарни минимал сонини танлашни кўзда тутаяди.

Савдо технологик жараённинг ташкил этилишига бир нечта омиллар таъсир кўрсатади. Уларни қуйидаги гуруҳларга бирлаштириш мумкин: ишлаб чиқариш, транспорт, социал ва савдо.

Ишлаб чиқариш омилларига қуйидагилар киради: ишлаб чиқаришни жойлаштириш, ишлаб-чиқариш ташкилотларини ихтисослаштириш, айрим товарларни мавсумий ишлаб чиқариш.

Товарларни етказиб бериш жараёнига, ишлаб чиқаришни жойлаштириш катта таъсир кўрсатади.

Ишлаб чиқариш ташкилотларини хом ашё манбаларига яқинлаштириш, уларни мамлакат ҳудудида нотекис тақсимлашига, истеъмол районларидан узоқлашишига олиб келади, бу эса ўз йўлида товар етказиш жараёнини қийинлаштиради, чунки товарларни узоқ масофаларга ташиш, уларни ишлаб чиқаришдан истеъмолчига етказишни секинлаштиради.

Ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ҳам товарларни истеъмолчиларга етказиб келтиришни сусайтиради, чунки тор ассортиментдаги товарлар кичик чакана савдо тармоқларига фақат улгуржи ташкилотларда сортларга ажратилгандан кейин келиши мумкин, бу эса товарларни бир неча поғоналардан ўтишига олиб келади.

Айрим халқ истеъмол товарлари мавсумий ишлаб чиқариш характерига эга, бу эса айнан шу товарларни фақат ўзини мавсумига мос пайтда харид қилишга ва истеъмол қилишга олиб келади ва технологик жараёнга таъсир кўрсатади.

Шу тўғрисида товар харакати жараёнида иштирок этувчи товар ассортиментни йил давомида сезиларли ўзгаради, бу эса товар харакатининг технологик жараёнини ташкил этилишига мос равишда ўзгаришлар киритилишини талаб этади.

Транспорт омилларига эса қуйидагилар киради: транспорт алоқа йўлларининг ҳолати, товарларни етказиб беришда қўлланадиган транспорт турлари.

Ҳозирги вақтда, хали кўп регионлар яхши ривожланган тармоғига эга эмас, шунинг учун, уларнинг айримларига товарларни етказиш маълум қийинчиликлар билан боғлиқ (мавсумий характерга эга, рационал бўлмаган транспорт турларини қўллаш ва бошқалар). Транспорт воситалари паркинни тузилиши товар харакати жараёнини рационал ташкил этиш талабларига жавоб бериши учун мос бўлган ихтисослашган транспортга хар хил юк сиғимли транспорт воситаларига эга бўлиши керак.

Савдо технологик жараёнининг товарларни етказиб беришига **социал** омиллар ҳам таъсир кўрсатади, яъни аҳолини жойланиши, аҳоли пул даромади даражаси. Зич жойлашмаган аҳолига товар етказиб бериш бир мунча мураккаб, кўп харажатларни талаб қилади ва ўз йўлида товар етказиб бериш жараёнини сустлаштиради. Товар харакати жараёнининг жадаллашига аҳолини кўп даромадлиқ даражаси ҳам таъсир кўрсатади.

Савдо омиллари ҳам савдо технологик жараёнига катта таъсир кўрсатади. Булар қуйидагилар: савдо ташкилотларини жойланиши, катта-кичиклиги, ихтисослашганлиги, товар ассортиментини мураккаблиқ даражаси ва уларни хусусиятлари, чакана савдо тармоқларини товар таъминланишини ташкил этиш даражаси. Товар харакати жараёни етарли даражада товарларни ассортиментни ва хусусиятларига боғлиқ. Масалан, мураккаб ассортиментдаги товарлар чакана савдо тармоғига ўтишдан аввал улгуржи бўғинда сортларга ажратилади. Товар харакати жараёнида тез бузулувчан маҳсулотлар махсус шароитлар яратилишини талаб этади.

1.5. Технологик жараёнларнинг рационал тузилиш тамайиллари.

Технологик жараённи рационал ташкил этиш қуйидаги асосий тамайиллардан иборат:

- товарларни келтиришда қисқа йўлларни қўллаш;
- чакана савдо тармоқларини таъминлашда марказлашган етказиш усулларини кенг қўлланиши билан биргаликда товарларни келтириш оптимал шакли ва поғоналарини белгилаш;
- рационал транспорт воситаларини танлаш ва улардан самарали фойдаланиш;
- ортиш-тушириш ва омбор ишларида механизация воситаларини ва тара жиҳозларини кенг қўллаш;
- товар ҳаракатини технологик занжирларини доимо такомиллаштириш ва оптималлаштириш.

Товарлар ишлаб чиқариш районларидан истеъмол районларига қисқа йўллар билан етиб келиши керак, бу эса уларни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчигача энг қисқа йўл билан ўтиб боришини ишлаб чиқариш жараёнини тезлаштиришни ва товар ҳаракати учун энг кам харажатларни сарфланишини таъминлаб беради. Товарларни келтиришда транзит ва омбор усулларидан фойдаланилади. Транзит усули товарларни ишлаб чиқариш корхоналаридан тўғридан-тўғри чакана савдо тармоғига келтиришдан иборат. Оддий товар ассортиментлари бўйича кўпроқ транзит усули қўлланилади. Товар ҳаракатининг омбор усули асосан мураккаб ассортиментдаги товарларни чакана савдо тармоғига етказиб беришда қўлланилади. Бунда товарлар уларни сортларга ажратиш мақсадида омбор поғоналаридан ўтади. Товар ҳаракатини омбор усуллари бир поғонали ва кўп поғонали бўлади. Омбор поғоналигини аниқлашда қуйидаги формула:

$$K = \frac{T_{yo}}{T_{ch}}, \text{ коэффицент қўлланилади.}$$

Бунда, T_{yo} - улгуржи-омбор товар айланиши; T_{ch} - чакана товар айланиши.

Бу усулда товарлар кўп поғоналардан ўтиб келади ва кўпроқ харажатларни талаб қилади.

Технологик жараённи товар келтирилишинини ташкил этишда транспорт воситасини тўғри танлаш ва улардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда ташиш масофаси, товарни тури ва физикавий-кимёвий хусусиятлари эътиборга олинади. Шу билан бирга транспортга максимал даражада юк ортишни, уларни туриб қолишни қисқартиришни, ортиқча бўш юришларини йўқ қилишни таъминлаш керак. Идиш-жиҳозларни қўллаш ҳам самара беради, меҳнат унумдорлигини ва савдо маданиятини оширади. Товар ҳаракати жараёнида идишларнинг кенг қўлланилиши нафақат оғир қўл жараёнини йўқ қилишни, балки уни жорий этишдан кўп иқтисодий самараларга эришилади.

Масалан, 1т юкни келтириш ва сотилишда идиш-жиҳозлардан фойдаланиш харажатларини 40-45 фоизга камайтиради, автотранспорт унумдорлигини 1,8 марта оширади, автомобилларга ортиш ва тушириш вақтини 5 марта қисқартиради. Бундан ташқари, идиш-жиҳозларини қўллаш савдода 8 та ва транспортда ва таъминловчилар ташкилотларида 13 та технологик операцияларини қисқартиришга олиб келади.

Технологик жараёнини барча поғоналарида ортиш-тушуриш ишларини механизациялаш воситалари кенг қўлланилиши керак. Уларни қўллаш транспорт воситалари ва иш кучидан самаралироқ фойдаланишга, товар ҳаракати жараёнини сезиларли даражада тезлаштиришга олиб келади.

Барча технологик занжирини доимий равишда такомиллаштириш ва жадаллаштириш товар ҳаракатининг юқори даражали самарадорлигини таъминлайди. Бунга технологик занжирни бирлиги, унинг юкларга кетма-кет тўхтовсиз ишлов бериш талабларига мос келиши билан эришилади. Бу ҳолатда ҳар бир аввал бажарилган жараён бир вақтни ўзида кейингисига тайёргарлик бўлиб ҳисобланади. Бунда товарларни сотишга тайёрлаш билан боғлиқ бўлган жараёнлар (уларни қадоқланиши, ўралиши, керакли ассортиментни комплекташ ва ҳоказо) муҳим аҳамиятга эга. Замонавий шароитларда бу жараёнлар ҳам улгуржи ҳам чакана савдоларда катта ҳажмларда амалга оширилади.

Барча юқорида айтиб ўтилган асосий тамойилларга амал қилган ҳолда товар ҳаракатини технологик занжирини ташкил этилиши товар ҳаракати жараёнининг юқори самарадорлигини таъминланшга йўл очиб беради.

Таянч иборалари

Аҳоли ҳолати. Аҳоли талаби. Маҳсулот тармоқлари. Табиий бойликлар. Қайта ишлов берувчи тармоқлар. Хизмат кўрсатувчи тармоқлар. Технология. Товар ҳаракати. Улгуржи савдо. Чакана савдо. Транспортировка этиш. Сақлаш. Рационал ташкил этиш. Технологик занжир. Минимал поғоналар сони. Омиллар таъсири. Нотекис таҳсимланиш. Транспорт омиллари. Савдо омиллари. Тара - жиҳозлари.

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. «Замонавий технология асослари» фанини моҳияти нималардан иборат?
2. Товар ассортименти ишлаб чиқариш тармоқлари билан боғлиқ деганда нимани тушунаси?
3. Технология нималарни ўз ичига олади?
4. Савдо технологик жараёнида товар ҳаракати таъсири қай даражада?
5. Самара ва унумдорлик бир-бирига қандай таъсир кўрсатади?
6. Рационал тамойиллар нималардан иборат?

Асосий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ

этишдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. – Тошкент. «Ўзбекистон» Нашриёт-МАТБАА Ижодий уйи, 2005 й.

2. Каримов И.А. 2003 йил якунлари ва 2004 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси.-«Ўзбекистон овози» газетаси, 2004 йил 10 февраль, 16 сони.

4. Егоров В.Ф. Организация торговли. Учебник. Москва-Санкт-Петербург: Питер.2004.

5. Памбухчиянц О.В. Технология розничной торговли. Учебник. Москва: Издательский дом «Дашков и К», 2000.

6. www.dis.ru. Маркетинг. Журнал в России и зарубежом.

7. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и Ко», 2006 г.

8. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. М.: «Дашков и Ко», 2006 г.

Қўшимча адабиётлар:

1. Аванесов Ю.А., Ключко и другие. «Основы коммерции». М., То «Пюкс-арт», 2000.

2. Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основы оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладогаонсга, 2001.

3. Замковский Д. Я. Оптовая торговля непродовольственными товарами. М. Экономика, 2000.

4. Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. «Коммерческая деятельность». М.: ИВЦ «Маркетинг», 2002.

5. [www.4p.com.ua.\(books\)4.html](http://www.4p.com.ua.(books)4.html)

2-МАВЗУ. УЛГУРЖИ САВДО ТАШКИЛОТЛАРИ, УЛАРНИ ВАЗИФАЛАРИ, ТИПЛАРИ ВА ТУРЛАРИ. (4 соат)

Режа:

1-мавзу. (2 соат)

- 2.1. Савдо-технологик жараёнида улгуржи савдонинг роли.
- 2.2. Улгуржи савдонинг замонавий масалалари.

2-мавзу. (2 соат)

- 2.3. Улгуржи ташкилотларни типлари.
- 2.4. Улгуржи ташкилотларнинг турлари ва вазифалари.

2.1. Савдо-технологик жараёнида улгуржи савдони роли.

Улгуржи савдо - бозор иқтисодиёти шароитида товар харакати жараёнини тезлаштириш ва зарур бўлган интенсивлаштиришни таъминловчи асосий звенодир. Улгуржи савдо товарларни тақсимлаш каналлари бўйича харакатни ташкил этиш билан бирга товарларни ишлаб чиқарилишини ва истеъмолини бир-бирига мос холда ишлашига ёрдам беради.

Хозирги шароит улгуржи савдони қайта қурилишини талаб қилади. Шунинг учун улгуржи савдони ривожлантиришда давлат сиёсатини асосий узоқ муддатли масалаларидан - бу тузилиши бўйича қайта ўзгариши, кичик тадбиркорлик йўналишида улгуржи поғонада ҳизмат кўрсатишидир.

Охирги йилларда улгуржи операцияларни ҳажми қисқарди.

Чакана савдо тармоқларини товар билан таъминлаш ҳам кескин қисқаради.

Шу туфайли, давлат сиёсатини иккинчи босқичи бўлиб улгуржи ташкилотларни ролини қисқартиришни тўхтатиш ва улгуржи операцияларини ҳажмини стабиллаштириш бўлиб ҳисобланади.

Охирги йилларда мавжуд бўлган улгуржи савдони моддий-техника базаси бир нечта ўн йилликлар давомида вужудга келган. Омбор хўжалиги янгилашни талаб қилади. Бу ҳолда нафақат уларни янгисини қуриш, балки эскисини реконструкция қилиш ва техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш, моддий-техника баъзасини ривожлантиришни талаб этади.

Давлат сиёсатини кейинги масалаларидан бири улгуржи савдода рақобатбардошликни ривожлантириш ва улгуржи савдо фаолияти бозорида монополияга чек қўйиш, маҳаллий молларни кўпроқ сотиш.

2.2. Улгуржи савдони замонавий масалалари.

Улгуржи савдони олдида қўйиладиган янги масалалар, янги мақсадлар кўзда тутилади:

- товархаракати каналларини ривожланган структурасини тузиш;
- товар оқимини керакли интенсивлашини қўллаш;
- товархаракати жараёнини молиявий таъминлашни қўшимча манбаларини шакллантириш;

- муомала ҳаражатларини камайтиришни таъминлаш.

Хўжалик муносабатларининг бозорга йўналган тизимида улгуржи савдо вазифалари ҳам ўзгариб боради. **Улгуржи савдони улгуржи харидорларга нисбатан вазифалари қуйидагилар:**

- талаб ва таклифни баҳолаш;
- ишлаб чиқариш ассортиментини савдо ассортиментига айлантириш;
- товар заҳираларини тўплаш ва сақлаш;
- товарларни етказиб бериш;
- кредитлаш;
- информацион ва консалтинг ҳизматини амалга ошириш.

Улгуржи савдони товар таъминловчиларга нисбатан вазифалари:

- тижорат фаолиятини бир жойга тўпланиши;
- товарга бўлган мулк шаклини ўзгариш жараёнини қўллаб-қувватлаш;
- товархаракати жараёнини инвестиция ёрдамида таъминлаш;
- тижорат вазифасини камайтириш;
- маркетинг ҳизмати.

Улгуржи савдони мақсадли ва вазифали муносабатларини қайта йўналтириш нафақат савдода ислохатларни чуқурлаштиришни, балки бутун истеъмол бозорини стратегик мустаҳкамлигини таъминлаб беради.

2.3. Улгуржи ташкилотларнинг типлари.

Аввал улгуржи савдо давлат ва кооперативга бўлинар эди. Хозир эса ҳар хил мулкчилик шаклида тақдим этилади.

Мамлакатда ўтказилаётган улгуржи савдонинг ривожланиш тузилмавий сиёсати узоқ муддатли мақсад қилиб тузилманинг бозор хилма-хиллигини таъминлашни қўяди. Улар улгуржи савдо фаолиятини амалга ошириш билан бирга истеъмол бозорини товар билан тўлдиришига, олиб келади, уларни тўсиқларсиз тақсимлаш қаналлари бўйлаб ҳаракатланишга шароитлар яратиб беради, миллий товар ишлаб чиқарувчиларини кўпайтиради.

Улгуржи савдо ташкилотлари умуммиллий (федерал) ва минтақавий (регион ичидаги)га бўлинади.

Умуммиллий даражасидаги улгуржи ташкилотлар товарларни бутун мамлакат бўйлаб сотади. Улар улгуржи савдонинг ички тармоқ тузилмасини асосий моҳияти бўлиб ҳисобланади. Уларнинг асосий вазифаси бўлиб, хорижий товар ишлаб чиқарувчи ва таъминотчиларига ва мамлакатдаги йирик ишлаб чиқарувчиларга ҳизмат қилишга мўлжалланган ва товар ҳаракатини зарур бўлган йўллари ташкил этиш ҳисобланади.

Умуммиллий улгуржи ташкилотларни асосий ташкилий - ҳуқуқий шакли бўлиб очиқ типдаги акционер жамиятлари ҳисобланади, уларнинг бошланғич маблағларида давлат ҳам иштирок этиши мумкин.

Бундан ташқари давлат концернлари ҳам бўлади. Товарларнинг улгуржи сотиш жараёнини регионал даражадаги улгуржи ташкилотлар

яқунлайди. Улар товарларни бевосита товар ишлаб чиқарувчилардан ва федерал даражасидаги улгуржи ташкилотлардан харид қилиб олишади ва уларни ўз фаолият доирасида улгуржи хариддорларга етказишади.

Уларнинг хизмат кўрсатиш асосий масаласи бўлиб регионал товар бозорларини товар билан таъминлашдир.

Минтақавий (регионал) даражасидаги ҳар хил бирлашмалар ҳам кенг авж олмоқда. Улар бир бири билан боғланган улгуржи савдо компаниялари ёки ихтиёрий улгуржи-чакана занжирлари сифатида вужудга келиши мумкин.

2.4. Улгуржи ташкилотларнинг турлари ва вазифалари.

Улгуржи ташкилотларнинг турлари қуйидагиларга бўлинади:

- мустақил бўлган улгуржи савдогарлар - улар сотиб олиш-сотиш операцияларини тўлиқ комплексини амалга оширади, бу ҳолатда товар улгуржи поғонани мулкига айланади;
- воситачи улгуржи тузилмалар - уларда товарлар ўз мулкига айланмайди (дистрибьюторлар);
- улгуржи айланма ташкилотлари.

Мустақил улгуржи савдогарларнинг вазифаси товар харакатини ўрта поғонасида йирик товар ишлаб чиқарувчиларни ва чакана савдогарларини бозорга чиқариш шарт-шароитларини ташкил этишдан иборатдир. Уларни кўрсатадиган хизмат турлари ҳар хил бўлиши мумкин.

Воситачи улгуржи тузилмаларда ташкилот-брокер, ташкилот-агент (дистрибьютор) сифатида иштирок этади, ўз клиенти номидан ва унинг ҳисоб рақами орқали фаолият кўрсатади. Уларнинг асосий фаолияти маълумотлар билан таъминлашдир.

Улгуржи айланма ташкилотчилари - бу товар биржалари, улгуржи ярмаркалар, аукционлар, улгуржи озиқ-овқат бозорларидир. Улар - улгуржи инфратузилмасини муҳим элементи дир ва уларни асосий вазифаси бўлиб улгуржи савдони ташкил этиш учун шароитлар яратиш ҳисобланади.

Таянч иборалари

Улгуржи савдо. Товар харакати. Узоқ муддатли масалалар. Товар билан таъминлаш. Рақабатбардошликни ривожлантириш. Монополияга чек қўйиш. Товар харакати каналлари. Товар оқими. Муомала ҳаражатлари. Талаб. Таклиф. Умуммиллий ташкилотлар. Минтақавий ташкилотлар. Мустақил улгуржи савдогарлар. Брокер. Ташкилот-агент.

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Нима сабабдан улгуржи операциялар ҳажми қисқарди ?
2. Улгуржи ташкилотлар бўйича давлат сиёсати нималарни кўзда тутди ?
3. Улгуржи харидорга нисбатан қандай вазифалар қўйилган ?
4. Улгуржи савдо ташкилотлари қандай типларга бўлинади ?
5. Улгуржи ташкилотлар қандай турларга бўқлинади ?
6. Мустақил улгуржи ташкилотларнинг вазифасинимадан иборат ?

Асосий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. – Тошкент. «Ўзбекистон» Нашриёт-МАТБАА Ижодий уйи, 2005 й.
2. Голубков Е.П. Маркетинговўе иселодовония: теория.меторология и практика: Учебник.-3-е изд.,Перераб. и доп,-М.:Издательство «Финпрес», 2003,-496 с.
- 3.Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговўх процессов» М. Экономика 2001.
4. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.
5. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Организация, технология и проектирование торговўх предприятий. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.

Қўшимча адабиётлар:

- 1.Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основў оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладогаонсга, 2000.
- 2.Л.П.Дашков, В.К.Памбухчиянц. Организация, технология и проектирование торговўх предприятий. М. Маркетинг, 2001.
- 3.Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. «Коммерческая деятельность». М.: ИВЦ «Маркетинг», 2002.
- 4.“@RUS”- [http ://atrus.ru./](http://atrus.ru/);
- 5.List .RU- [http ://www.list.ru/](http://www.list.ru/);
- 6.Russia on the Net- [http ://www.ru/](http://www.ru/);
7. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

3-МАВЗУ. ТОВАР ОМБОРЛАРИ, УЛАРНИ ТУЗИЛИШИ ВА ПЛАНИРОВКАСИ. (4 соат)

Режа:

1-мавзу. (2 соат)

3.1. Омборларни мақсади, вазифалари, уларни тавсифи.

3.2. Омборларни тузилишига қўйиладиган технологик ва умумтехник талаблар.

2-мавзу. (2 соат)

3.3. Омбор хоналарини турлари ва уларни планировкаси.

3.4. Омбор майдонларига ва омбор ҳажмига бўлган эҳтиёжларни аниқлаш.

3.1. Омборларни мақсади, вазифалари, уларни тавсифи.

Улгуржи базаларнинг асосий бўлинмаларидан бўлиб омборлар ҳисобланади. Улар товар захираларини мужассамлантириш ва сақлаш, савдо товар ассортиментини комплектлаш вазифаларини бажаради ва улгуржи савдо ташкилотларини асосий комплекс иншоатларини ташкил этади.

Кўп омборлар куйидаги асосий вазифаларни бажаради:

- таъминловчилардан товарларни олиш ва уларни сифатини назорат қилиш;

- товар захираларини тўплаш, уларни сақлаш шароитларини таъминлаш;

- товарларни саралаш ва сотишга тайёрлаш;

- улгуржи харидорларни буюртмаларини комплектлаш;

- чакана савдо тармоқларини товар билан таъминлаш.

Улгуржи омборларига келтирилган товарларни сифатини назорат қилиш йўли билан чакана савдо тармоқларига сифатсиз маҳсулотларни кириб келишига тўсқинлик қилади.

Омборларда товар захираларини сақлашни таъминлаш мақсадида товарларни ҳар хил физикавий - кимиёвий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда зарур бўлган сақлаш шароитлари яратилади.

Омборларни асосий вазифаларидан бири бўлиб, кўплаб товар таъминловчилардан омборларга тор ассортиментда келтирилган товарларни сортларга ажратиш ҳисобланади. Улгуржи база омборлари ишлаб чиқариш ассортиментини савдо ассортиментига айлантириш жараёнида чакана савдо ташкилотларини буюртмалари асосида товар келтиришни максимал даражада қондиришга интилишади.

Улгуржи омборлар зиммасига товарларни сотишга тайёрлаш ва чакана савдо тармоқларини товар билан таъминлаш киради.

Омборлар бажариладиган вазифаларни характерига кўра сараловчи-тақсимловчи, транзитли-ўтказиб юборувчи, мавсумий сақловчи, олдиндан келтирувчи ва жамғарувчига бўлинади.

Сараловчи-тақсимловчи омборларда одатдаги (текуший) товар захираларини тўплаш мақсад қилиб қўйилади. Бу омборларда товарлар узок

муддат сақланмаганлиги туфайли уларнинг асосий вазифаларига товарларни сон ва сифат бўйича қабул қилиш, уларни саралаш ва беришга тайёрлаш ва чакана савдо тармоғига жўнатиш киради. Буларга истеъмол районларида жойлашган улгуржи савдо базалари, ҳамда чакана савдо ташкилотларининг омборлари киради. Бу омборларда чакана савдо ташкилотлари учун қулай ассортиментдаги товар оқимлари шаклланади ва савдо тармоқларига жўнатилади.

Транзитли - ўтказиб юборувчи омборлар темир-йўл станцияларида, сув бўйлари пристанларида жойлашиб, юкларни бир жойдан иккинчи жойга ўтказиб юбориш мақсадида қабул қилади. Бу омборлар юкларни қабул қилишни, қисқа муддатли сақлашни ва жўнатишни амалга оширади.

Мавсумий сақлаш омборларига картошка ва сабзавотлар омборхоналари ва мавсумий товарларга ишлов бериш ва сақлаш омборлари киради.

Муддатдан олдин келтирувчи омборларда узоқ вақт мобайнида сақланадиган товарлар жойлаштирилади. Бундай омборлар йилнинг айрим даврларида етказиш қийин бўлган районларда ташкил этилади.

Тўплаб борувчи омборлар саноат корхоналаридан кичик партиядо товарларни қабул қилиб, катта партиядо истеъмол қилувчи районларга жўнатишади.

Ассортимент фазилатига қараб омборлар **универсал** ва **ихтисослашган** бўлади.

Универсал омборларда озиқ-овқат ёки ноозиқ-овқат товарларининг кенг ассортименти мужассамланади. Бундан ташқари, бу гуруҳга озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат товарларни асосий гуруҳларини сақлашга мўлжалланган омборларни киритиш мумкин. Бундай омборлар матлубот жамиятларининг омбор тармоғини асосий қисмини ташкил этадилар.

Ихтисослашган омборлар бир товар ёки бир неча бир бирига мос келган товар гуруҳларини сақлашга хизмат қиладилар.

Омборлар ўрнатилган сақлаш режимларига кўра **умумтовар** ва **махсусларга** бўлинади.

Умумтовар омборлари савдодаги омборларни асосий тури ҳисобланиб, уларда махсус режимни талаб қилмайдиган озиқ-овқат товарлари сақланади.

Махсус омборларга сабзавот сақловчи омборлар, совуткичлар ва бошқалар киради.

Омборларни синфланишини бошқа фазилатларига омборхоналарни баландлиги ва қаватлиги, технологик жараёнларини механизациялаш даражаси, ташқи транспорт алоқалари таъсир кўрсатади.

Бу фазилатларига кўра омборлар бир қаватли - баландлиги 6, 12, 16 ва 30 м ва кўп қаватлига бўлинади. Аммо технологик жараённинг рационал ташкил этилишида бир қаватли омборлар афзалроқ деб ҳисобланади.

Омборлардаги технологик жараёнларни комплекс механизациялашган ва автоматлаштирилган даражасига қараб ва бундан ташқари кичик механизация воситалари қўлланиладиган омборларга бўлинади.

Ташқи транспорт алоқаларини ҳисобга олган ҳолда омборлар сув бўйларидаги тўхташ жойлари, темир йўлларига туташган жойларига эга бўлиши мумкин. Шундай жойларга эга бўлмаган омборларни (неприрельсовўй) темир йўлга туташмаган омборлар дейилади.

Омборлар тузилишига қараб очик, ярим ёпиқ ва ёпиқларга бўлинади.

Очик омборлар ер майдонлари ва устунларга ўрнатилган майдонлар ёки лентасимон фундаментлар сифатида жойлаштирилади. Бу омборлар қурилиш материаллари, ёқилғи, контейнердаги товарларни сақлаш учун мўлжалланган.

Ярим ёпиқ омборларни фақат тепаси ёпиқ бўлади ва булардан қурилиш материаллари ва бошқа ёмғиргарчиликдан сақлаш ҳолатларида қўлланилади.

Ёпиқ омборлар бир ёки кўп қаватли, иситиладиган ва иситилмайдиган бўлади. Иситиладиган омборларда иситиш жиҳози ва ҳаво айлантирувчи мосламалар бўлади. Уларда маълум намгарчиликни ва керакли температурани талаб этадиган маҳсулотлар сақланади. Иситилмайдиган омборларда 0⁰С паст бўлган ҳолатда ўз хусусиятини ўзгартирмайдиган товарлар сақланади.

Вақтинча сақловчи омборлар ҳам бўлади. Улар божхона ташкилотлари рухсатномаси билан таъминланган бўлиши шарт. Рухсатномани Ўзбекистон Республикаси Давлат Божхона кўмитаси томонидан берилади.

Вақтинча сақловчи омборлар очик ва ёпиқ турларга бўлинади. Очик турдаги омборлардан хоҳлаган шахс фойдаланиши мумкин, ёпиқ турдаги омборларда эса фақат аниқ шахсларни товарлари сақланади.

Вақтинча сақловчи омборлар мосламаларининг назорати божхона томонидан таъминланиши ва сақланаётган товар ва транспорт воситаларини учинчи шахслар киришидан ҳимоя қилиниши керак. Бу омборларда товарлар ва транспорт воситалари икки ойдан ортиқ сақланиши ман этилади, фақат айрим ҳолатларда Божхона Кодексида кўрсатилганча ўзгариши мумкин.

3.2. Омборларни тузилишига қўйиладиган технологик ва умумтехник талаблар.

Омбор иншоатларини қурилиши асосан темир бетон йиғилувчи элементлардан амалга оширилади. Энг қулай ва арзон омбор мосламалари бу бир қаватли омборлар бўлиб ҳисобланади.

Омбор иншоатининг асосий конструктив элементлари: фундамент, деворлар, устунлар, қаватлар орасидаги томлар, поллар, том, рампалар, ойна ва эшиклар. Омбор фундаменти мустаҳкам ва узоқ муддатга чидайдиган материаллардан қурилади. Унинг конструкцияси маълум оғирликни кўтариши керак. Фундаментларни қурилишига темир бетон блоklar қўлланилади.

Омбор деворлари ғишдан, темир бетон блоклар ва панеллардан бўлади. Улар жуда ҳам чидамли ва зарур бўлган харорат режимини ва ҳаво намлигини ушлаб туришга қодир бўлиши керак.

Омбор иншоатининг асосий элементи бўлиб, кўтариб турувчи устунлар ҳисобланади, улар ғишдан, темир бетондан ва темирдан бўлиши мумкин.

Кўп қаватли омбор иморатларидан қаватлар орасидаги томлари учун катта оғирликларни кўтариш қобилиятига эга бўлган темир бетон панеллар қўлланилади.

Омбор хоналарини поллари ҳам оғир юкларни кўтарадиган, юқори даражада чидамли бўлиши керак. Полларни ёпиш учун бетон ва асфальтдан фойдаланилади. Омбор иморатларини томлари ҳаво ёғингарчиликларидан ишончли даражада сақлайдиган ўта чидамли материаллардан бўлиши шарт.

Омбор иморатларини конструктив ва ҳажмий планировкали ечимларини тавсиф қилиш учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади: кадам (шаг), оралик (пролёт), ва баландлик.

кадам - кўндаланг қўйилган устунлар, яъни деворлар орасидаги масофа.

Оралик - узунасига қўйилган конструкциялар орасидаги масофа.

қават баландлиги - шип билан пол ўртасидаги масофа.

Бир қаватли омбор иморатларида бу кўрсаткичлар қуйидагиларни ташкил этади: устунлар қадами - 6 ва 12 м; оралик узунлиги - 12, 18 ва 24 м; омбор хоналарини баландлиги - 6 м.дан кам бўлмаслиги керак.

Ортиш - тушириш ишларини амалга ошириш қулай бўлиши учун омбор бўйлаб рампалар қурилади, улар 2,5 дан 6 метргача бўлган платформа сифатида бўлади. Уларнинг баландлиги юклар келтириладиган ва жўнатиладиган транспорт воситалари турларига боғлиқ. Рампаларни тепасига ёғингарчиликлардан юкларни сақлаш учун мосламалар (козўрек)қилинади.

Омбор хоналарини эшиклари ҳар хил размерда бўлади. Уларни эни ва баландлиги юкларни омбор ичида ждан жойга кўчириш учун қўлланадиган транспорт восита турларига боғлиқ.

Омбор хоналарини табиий ёритиш учун ойналар хизмат қилади. Бир қаватли омборларда уларни стеллажлардан баландроқда жойлаштирилади.

Омборларда товарлар билан мураккаб комплекс савдо технологик жараёнлар бажарилади, уларни натижали амалга ошириши учун омборларни тузилиши бир қанча технологик талабларга жавоб бериши керак.

Энг асосий технологик талаблардан бири омбор хоналарини майдони ва ҳажмининг технологик операцияларни характерига ва ҳажмига мослиги. Омбор майдонларини ҳажмини катта-кичиклигига, омбор хоналарини тузилишига товар заҳираларини ва товарооборотни тузилиши ва ҳажми таъсир кўрсатади.

Омборларни тузилишига қўйиладиган иккинчи асосий талаб бу омбор иморатларини параметрлари ва шаклларини бажариладиган операцияларни рационал технологик талабларига мослиги. Кўп омборларни турлари учун бу

талабга асосан энг қулайи иморатни тўғри бурчак шакли ҳисобланади, чунки бунда келиш йўллари ва ортиш-тушириш рампаларини рационал жойлаштириш имконини беради ва омбор ичидаги товар оқимларини маълум даражада тўкнашиб қолишдан асрайди.

Йирик омборларни иморатлари П-шаклида жойлашиши мумкин. Бу ҳолатда иморатларни параллел жойлашган қаторлари орасида дебаркадер (платформа) қурилади ва темир йўл шохобча йўллари ётқизилади.

Омбор иморатлари бажариладиган операцияни рационал талабларига жавоб бериши учун бу омбор мос бўлган аниқ эни ва узунликка эга бўлиши керак. Энг оптимал мослиги 1:2; 1:2,5; 1:3; 1:5 ҳисобланади.

Технологик жараёнлар оқимини ташкил этиш шароитларининг тузилиши омбор ичидаги пойдеворларни иложи борича камайтиришни кўзда туттади. Бу талабни ҳисобга олган ҳолда омбор иморатларида асосий пойдеворларининг сони жуда кам бўлиши керак ва зарур бўлганда қўшимча харажатларсиз омборнинг планировкасини қайта ўзгартириш мумкинлигини назарда тутиш керак.

Омборларни тузилиши уларни ишлатиш қоидаларига қўйиладиган техника хавфсизлиги ва меҳнатни муҳофаза қилиш, шунингдек ёнғинга қарши хавфсизликни талабларига жавоб бериши керак. Бу талабларнинг бажарилиши учун омборлар вентиляция мосламалари билан таъминланади ва марказлашган иситиш системаси ўтказилади. Сув таъминоти ҳам ичиладиган сувга, ҳам ёнғинга қарши ва бошқа эҳтиёжларга зарур бўлган сувга талабни қондириши керак. Омборларни ёритилиши белгиланган нормаларга мос бўлиши керак.

Омбор майдонларининг планировкасига қўйиладиган махсус талаблар чиқиш, келтириш ва ўтиб бориш йўллари зарур бўлган сонини таъминлаб бериши керак. Омборларни айрим иморатлари ва иншоатлари орасида уларни ёнғинга чидамлилигига қараб зарур бўлган масофани ўрнатиш керак.

Бу талабларни барчаси умумтовар омборларни тузилишига қўйиладиган умумий талаблардир. Махсус омборларни тузилиши физикавий-кимёвий хусусиятга эга бўлган товарларни қабул қилиш, сақлаш ва бериш технологик жараёнини рационал ташкил этишга йўналган бўлиши керак. Масалан, совуткич омборларини қурилишида ҳар хил изоляция материаллардан фойдаланилади.

Бундай омборлар фақат сунъий ёритишга эга ва зарур бўлган совуткич мосламалар билан таъминланади. Замонавий омбор совуткичларида яхлатилган маҳсулотларни эритиш ва нуқсонли бўлган маҳсулотларни сақлаш махсус хоналари ажратилади.

Керосин сақловчиларни қурилишида уларни ва бошқа омбор хоналарини ўртасида максимал масофа бўлиши назарда тутилади. Уларни тузилиши ёнғинга қарши қўйиладиган талабларга жавоб бериши шарт. Картошка, сабзавот ва меваларни сақлаш учун мосламалар товарларни сақлашни гидротермик режимини таъминлаб бериши керак.

3.3. Омбор хоналарининг турлари ва уларнинг планировкаси.

Умумтовар омборларни барча хоналари қуйидаги гуруҳларга бўлинади: асосий ишлаб чиқариш мақсадига кўра, ёрдамчи, қўшимча техник ва административ-маиший. **Асосий ишлаб чиқариш мақсадига кўра** бўлинадиган хоналарга товарларни сақлаш, товарларни қабул қилиш ва бериш, қабул қилиб олиш, ўраш ва товарларни қадоқлаш хоналари киради.

Ёрдамчи хоналар идишларни, кўп оборотли контейнерларни сақлашга мўлжалланган. Бунга яна идишларни таъмирловчи хоналари киради.

Қўшимча-техник хоналар бу машина бўлимлари, вентиляция камералари, иситиш, хўжалик моллари ва инвентарларни сақлаш, таъмирлаш хоналари ва бошқалар ҳисобланади.

Административ-маиший хоналар административ - контора хизматлари, дам олиш ва овқатланиш жойлари, қизил бурчаклар, гардероб, товар намуналари зали, душ, санитари узеллари учун мўлжалланган бўлади.

Товар намуналари зали бевосита ҳисоблаш маркази ёки маълумотларни механизациялашган усулда ишлов бериш бюроси хоналари билан боғланган бўлиши керак.

Товарларни қабул қилиш, сақлаш ва бериш технологик операцияларини бажариш учун мос бўлган зоналар ажратилади.

Умумтовар омборларда қуйидаги асосий зоналар ажратилади: транспорт воситаларидан товарларни тушириш; товарларни қадоқлаш; харидорларни буюртмаларига асосан товарларни ажратиш ва комплектлаш; автомобиль транспортига ортиш.

Омборларни барча юқорида кўрсатилган зоналари бир-бири билан зарур бўлган ўтиш ва юриш жойлари билан боғлиқ бўлиши керак.

Транспорт воситаларини бўшатиш зоналари товарларни сони ва сифати бўйича қабул қилиш ва у ерда жойлашган товаровед-бракерларни иш жойлари жойлашган зоналарига туташган бўлиши керак.

Омбор майдонининг асосий қисми товарларни сақлаш зоналарига ажратилади. Улар товар эгаллайдиган майдон ва ўтиш майдонларидан иборат.

Сақлаш зоналарига товарларни қадоқлаш ва упаковка қилиш, улгуржи харидорларни буюртмаларини комплектлаш зоналарига туташган бўлиши керак, ўз йўлида буюртмаларни комплектлаш зоналари товарларни жўнатиш жойлари билан ёнма-ён жойлаштирилиши керак.

Омборлар хоналарини ички планировкасани бундай принципи омбор технологик жараёнининг оқимлилиги ва узлуксизлигини таъминлашга ёрдам беради

Товарлар намуналари залини планировкасига махсус талаблар қўйилади. Асосий ишлаб - чиқариш жараёни учун зарур бўлган жиҳоз ва мебелларни жойлаштириш имкониятига эга бўлишда ва улгуржи харидорларга хизмат кўрсатиш вақтида тижоратчи - товароведлар учун қулайликлар яратишда функционал зоналари ажратилган бўлиши керак. Бундан ташқари барча товарлар намуналарига бемалол ўтиш имконияти яратилиши зарур. Одатла товарлар намуналари залида ишчи зоналар,

экспозиция зоналари ҳамда кутиш ва дам олиш, маълумотлар ва ўтиш зоналари ажратилади.

Ишчи зоналар товаровед-тижоратчиларни иш жойларини жойлаштириш учун хизмат қилади. Улар идора столлари ва ишчи креслолар, ҳисоблаш техникалари ва шахсий компьютер, кўзгалувчан картотека, харидорлар учун стуллар ва ҳужжатларни сақловчи мебеллар билан жиҳозланади.

Экспозиция зоналари яна алоҳида кичикроқ зоналарга бўлинади, девор олдидаги ва орол шаклидаги товарларни кўрсатиш полкалари, горкалари, консоллари, штангалари билан таъминланади. Кичикроқ зоналар товарларни айрим ассортимент гуруҳларини намоиш этиш учун ажратилади.

Дам олиш ва кутиш зонаси харидорларни альбомлар, каталоглар ва товарлар рўйхати билан мустақил ишлаш ва товарларни танлаб бўлгандан кейин дам олиш учун мўлжалланади. Бу зона асосий товарларни экспозиция қилувчи ва товаровед - реализаторни иш жойидан ажралгани маъқул.

Дам олиш ва кузатиш зоналарини асосий жиҳози бўлиб, журнал столлари, креслолар ва банкеткалар, гулдонлар ҳисобланади. Худди шу ерда ҳар хил реклама материаллари (варақалар, проспектлар, каталоглар) ва сотиладиган товарлар ҳақида бошқа маълумотлар, норматив-техник ҳужжатлари (стандартлар ва ҳоказолар) бўлиши мумкин. Шундай қилиб кутиш ва дам олиш зоналари маълумот зоналари ёнида мужассамланиши мумкин.

Ўтиш зоналари товар намуналари залида юриш ва улгуржи омборни бошқа хоналарига ўтиш учун хизмат қилади. Асосий ўтиш жойлари энига 2 м.дан кам бўлмаслиги ва бошқалари 1 м.дан кам бўлмаслиги керак.

Товарлар намуналари залида иш вазифаларини бажарувчи зоналарни ташкил этиш, уларни ажралганлиги мебель ва савдо жиҳозларини танлаш ва жойлаштирилиши кафолат вазифаларни мақсадга мувофиқлигига, балки интерьерни қабул қилинишига ижобий таъсир кўрсатиши керак.

3.4. Омбор майдонларига ва омбор ҳажмига бўлган эҳтиёжларни аниқлаш.

Янги қурилишларни ёки ишлаётган омборларни реконструкция қилиш саволларига ечимларни топишда, омбор майдонларига ва ҳажмига бўлган эҳтиёж аниқланади. У қуйидаги формулага асосан ҳисобланади:

$$S_n \leq NQ,$$

Бунда S_n - омбор майдони (ҳажми)га бўлган эҳтиёж; N - сифими 1 млн сўм товар захирасига тўғри келадиган нормативи; G - омборда сақланиши мумкин бўлган товар захираси.

Маълум қурилиш ҳажмига бўлган эҳтиёж ҳар хил усуллар билан аниқланиши мумкин.

Омбор майдонини (умумтовар майдонлари учун) товар захираларини шартли икки ўқли вагон сониди ва куб метрда, ҳамда (совутгич ва сабзаёт-хўл мевалар омборлари учун) шартли тонналарда белгиланадиган кўрсаткичларида ҳисобланиши мумкин.

Бу ҳолатда аввал омборда мўлжалланган ҳар бир товар гуруҳи бўйича максимал товар захиралари қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$Q_{\max} \text{ К} \frac{\text{ОК}}{365 \text{ С}},$$

Бунда Q_{\max} - товарларни максимал захираси, шартли вагонларда; О - мос товар гуруҳи бўйича йиллик омбор товар обороти, млн. сўмда; К - товар захираларини шаклланишини нотекислик (неравномерность) коэффиценти, 1,2 - 1,3 га тенг бўлади; С - бир вагон товарнинг ўртача нархи, млн. сўм.

Кейин товарлар сақлаш усулини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир товар гуруҳини сақлаш майдонлари ҳисобланади. Бунда штабель шаклида тахланадиган товарларни сақлашда ҳар бир шартли вагонга 25 кв.м. майдон нормаси белгиланган, баландлиги 2,5 м. бўлган стеллажларда сақланадиган ўрамидан очилган товарлар учун эса - 40 кв.м.

Омбор хажми шартли вагонларда ёки тагликларда аниқланади. Шартли таглик 1 кум.м (800 x 1200 x 1050 мм.) тенг. 20 тоннали икки ўқли вагон 42 шартли тагликка тенг, шартли контейнер (фойдали хажми 6 куб.метрли универсал контейнер) олти шартли тагликни сиғдиради. Омбор майдони ва тегишли хажми нормаларига эга бўлгандан сўнг, имбор сиғими эҳтиёжини ҳисоблаб чиқиш мумкин.

Товарларни сақлаш учун майдон эҳтиёжини аниқлашнинг иккинчи усули қуйидаги формула ёрдамида ҳисоблаб чиқишга асосланган

$$S_n \text{ К} \frac{Q \text{ К}_1}{\text{К}_2 \text{ h}},$$

бунда S_n - товарларни сақлаш учун майдонга бўлган эҳтиёж, м²; Q - зарур бўлган сақлаш хажми, м³; К_1 - товарларни келтириш нотекислик коэффиценти; К_2 - омбор хоналарини хажмидан фойдаланиш коэффиценти; h - омбор хоналарини баландлиги м.

Мос бўлган товарлар гуруҳларини зарурий хажми омборлар суммасини 1 куб.м. товарлар нархига бўлиш йўли булган аниқланади.

Товарларни сақлаш учун омбор майдони эҳтиёжини аниқлангандан сўнг, товарларни сақлаш учун мўлжалланган хонани (намерани) умумий майдони аниқланади. Бунда бевосита стеллажлар ёки штабелларда юк майдони жойлашган тагликлардаги товарлар майдони билан бирга тагликлар орасидаги тирқишлар ва юкларни деворлардан, иситиш асбобларидан узоқлашганлиги ҳамда асосий қатнов йўллари ва стеллажлар ва штабеллар орасидаги майдонлар ҳисобга олинади. Бунга яна товарларни қабул қилиш, танлаш ва товарларни комплектлаш зонасига ажратилган майдонлар ҳам киритилади.

Экспедиция ва административ-маиший хоналар, кадоқлаш цехлари, товарлар намуналари заллари, тангликларни сақлашга, юк коридорлари ва административ-маиший хоналарни бирлаштирувчи коридорлар майдонлари махсус нормативлар асосида аниқланади.

Совуткичнинг юк майдонини аниқлашда куб.метрда, ҳақиқий ва шартли тонналарда белгиланган тез бузулувчан маҳсулотлар захиралари кўрсаткичи ҳисобга олинади. Уни қуйидаги формулага асосан ҳисоблаш мумкин:

$$Q_{\text{зах.}} \\ S_{\text{сов.к}} \text{-----}, \\ Nh$$

бунда $S_{\text{сов.}}$ - совуткични юк майдони, м^2 ; $Q_{\text{зах}}$ -тез бузулувчан мос товар гурухи бўйича захиралар, ҳақиқатдаги тонналар; N - шу товар гурухлари бўйича совуткичларни тўлдириш нормалари, $\text{т}/\text{м}^3$; h - товарларни тахлаш баландлиги, м .

Совуткичнинг сақлаш камералар майдонини аниқлаш учун юк майдонини юк майдонининг коэффициентига бўлинади. Коэффицент эса юк майдонини умумий майдонга нисбати билан аниқланади.

Таянч иборалар

Товар омборлари. Технологик талаб. Товар захиралари. Комплектлаш. Комплекс иншоат. Сақлаш. Товар хусусияти. Сотишга тайёрлаш. Сараловчи - тахсимловчи. Сон. Сифат. Ассортимент. Универсал. Умумтовар. Махсус омборлар. Транзит. Мавсумий сақлаш. Ихтисослашган. Очиқ омбор. Темир бетон. Ёпиқ омбор. Қават. Конструктив элементлар. Қадам. Оралик. Хоналар.

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Товар омборларини мақсади ва вазифалари нималардан иборат?
2. Омборларга қандай талаблар қўйилади?
3. Омбор хоналарини планировкасини тузишда нималарни эътиборга олиш зарур?
4. Омборлар қандай турларга бўлинади?
5. Омбор иморатларини конструктив тузилишида қандай кўрсаткичлардан фойдаланилади?

Асосий адабиётлар:

1. В.Ф.Егоров. Организация торговли. М.-Санкт-Петербург. Питер. 2004
2. Панкратов Ф. Г., Памбухчиянц В. К. «Коммерция и технология торговли», М. ИВЦ «Маркетинг» 2002.
3. Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов» М. Экономика 2001.
4. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К°», 2006 г.
5. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. М.: «Дашков и К°», 2006 г.

Қўшимча адабиётлар:

- 1.Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основы оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладога, 2000.
- 2.Замковский Д. Я.Оптовая торговля непродовольственными товарами. М. Экономика, 2000.
3. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

4 - МАВЗУ. ОМБОРЛАРНИ ТЕХНОЛОГИК ЖИҲОЗЛАРИ (4 соат)

Режа:

1-мавзу(2 соат)

- 4.1. Товарларни сақлаш учун жиҳозлар.
- 4.2. Товарларни ташишда тагликлардан фойдаланиш.

2-мавзу (2соат)

- 4.3. Омборлардаги ортиш-ташиш жиҳозлари.
- 4.4. Транспортировка қилувчи машина ва мосламалар.
- 4.5. Оғирликни ўлчаш ва қадоқлаш жиҳозлари.

4.1. Товарларни сақлаш учун жиҳозлар.

Товарларни сақлаш учун жиҳозлар қуйидаги гуруҳчаларга бўлинади: тарали-донали товарларни *тахлаш* ва сақлаш учун; устма-уст ортиладиган ва уйма ва сочилувчан товарларни сақлаш учун; суюқлик товарларни сақлаш учун.

Тарали-донали товарларни тахлаш ва сақлаш учун стеллажлар ва тагликлар қўлланилади.

Ишлатилиши бўйича стеллажлар универсал ва махсусларга бўлинади. Конструктив хусусиятларига кўра йиғиладиган ва бўлакларга ажраладиган ва ажралмайдиган стеллажларга бўлинади. Йиғиладиган ва бўлакларга ажратиладиган стеллажлар унификациялашган қисм ва узеллардан йиғилади.

Тараларда ва тагликларда келтирилган озиқ-овқат ва ноозиқ- овқат бўлмаган товарларни сақлаш учун универсал стеллажлар қўлланилади. Улар полкабоп (полочнўе), катак, яшик, каркас ва гравитация сифатида бўлади. Энг кенг тарқалгани полкабоп стеллажлар, улар бир нечта қатор горизонтал бир-бирига вертикал устунларига маҳкамланган токчалардан иборатдир. Катакли стеллажларда токчалар вертикал пардеворлар (перегородка) билан бўлинган. Уларни қутига ва пачкаларга солинган кичик донали товарларни сақлашда қўллашади, бундан ташқари товарларни сортлари, турлари ва белгиларига қараб жойлаштиришда ҳам қўлланилади. Яшикли стеллажлар майда донали товарларни (радиодетальлар, ёруғликни сезувчи расм материаллари) сақлашга хизмат қилади.

Яшиклар катак бўлиб ҳам хизмат қилади. Каркас стеллажлар вертикал темирли рама ва горизонтал обрешеткалардан иборатдир. Перфорация ёрдамида устунларда обрешеткани ўрнини алмаштириши ва стеллаж катаklarини баландлигини ўзгартиш мумкин. Каркас стеллажларини тагликларидаги товарларни механизация воситалари ёрдамида сақлаш учун қўллашади. Гравитацион стеллажларида юк токчалари қия жойлашганлиги учун юк ўзини оғирлиги ёрдамида ўтиб кетаверади.

Махсус стеллажлар муайян товарларни сақлаш учун хизмат қилади. Уларни тираб қўйиладиган, консол (балканинг девордан чиқиб турган ва балкон, карниз сингариларини кўтариб турадиган қисм) ва механик стеллажлар-кийимосгичларга бўлинади. Тираб қўйиладиган стеллажлар

горизонтал рамадан ва унга бириктирилган устунлардан иборат. Консол стеллажларда юк кўтарувчи юзи «онсол сифатида бажарилган. Тираб қўйиладиган (стоечнўе) ва консол стеллажларда узун юклар(трубалар, сортли металлар ва бошқалар) сақлаш учун жойлаштирилади. Механик стеллаж-кийимосгичларга илинган устки кийим-кечак, костюмларни сақлаш учун қўлланилади.

Стеллаж типини танлаш, сақланадиган товарлар ассортиментига, тара ўринларини габаритларига, юклар билан иш олиб боровчи юк кўтарувчи-транспорт жиҳозларига боғлиқдир.

Стеллаж жиҳозларини эҳтиёжини аниқлашда қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин:

$$Q_{ст} = \frac{Q_{т}}{V_{ст}}, \text{ бунда}$$

$Q_{ст}$ - стеллажларни сони;

$Q_{т}$ - стеллажларда сақлаш учун мўлжалланган товарлар миқдори, куб.м.;

$V_{ст}$ – стеллаж ҳажми, куб. м.

4.2. Товарларни ташишда тагликлардан фойдаланиш.

5. Товарларни транспортировкаш, штабелларга жойлаштириш ва юк накетларини шакллантиришда тагликлардан фойдаланилади. Қўллаш жараёнида улар универсал бўлади. Асосан ёғочдан ишлаб чиқарилади. Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. «Коммерческая деятельность». М.: ИВЦ «Маркетинг», 2002.

Конструкциясига кўра текис, тиргакли тираб қўйиладиган ва яшик тагликларга бўлинади. Текис тагликлар товарларни яшикларда, қопларда ва бошқа тараларда пакетлаш учун қўлланилади. Тиргакли тагликлар тўртта тиргакли бўлади, уларни юклар билан кўп қаватли қилиб тахлаш имкониятига эга бўламиз. Яшик тагликларни деворлари ечиладиган ёки ечилмайдиган бўлади. Уларга қутичалардаги, ўралган, боғланган товарлар ва осон шикастланадиган юклар жойлаштирилади.

Тагликларни қўллаш омбор ичидаги ва ортиш-тушуриш ишларини тўлиқ механизациялаш, меҳнат харажатларини қисқартириш, омборлар хоналарини майдонидан ва ҳажмидан самаралироқ фойдаланиш зарур бўлган шароитларни яратиб беради. Бунда меҳнат унумдорлиги 3-4 марта ошади, транспорт воситаларини туриб қолиши 2-3 марта қисқаради.

Уйилган ва сочиладиган юкларни сақлаш бункер мосламаларида ва омборларда амалга оширилади.

Бункер мосламалар бу уйилган ва сочилган ҳолда юкларни вақтинча сақлаш учун маҳсус жиҳозланган омборлардир.

Улар туғри бурчакли, юмалоқ ва конус шаклида бўлади.

Тепада юк қабул қиладиган (загрузочнўй) - пастда юк чиқарадиган қопқоқли туйнук. қандай материалдан тайёрланганлигига қараб ёғочли,

темирбетон ва темирли бўлади. Уларнинг сифими 20 м. кубдан 100 м. куб бўлиши мумкин.

Уйилган юкларни вертикал пардевор (перегородка) билан ажратиб қўйилган жойлар омборлар (закрома) турига киради. Улар майдароқ бўлинмаларга бўлиниши мумкин. Кўпинча темирбетон ва ёғоч омборлар учрайди.

Суyoқ юклар (ўсимлик мойлари, нефть маҳсулотлари ва бошқалар) резервуарларда (бакларда), бочкаларда ва бидонларда сақланади.

Резервуарлар кўпинча пўлатдан тайёрланади. Уларнинг сифими 5,10,25,50,75,100 куб.м. бўлади. Ўлчаш, тозалаш ва ремонт қилиш учун юклар билан таъминланган бўлади, бундан ташқари нефть маҳсулотларини куйиш ва тўкиш, ва ҳаво чиқариш учун мосламалар ҳам таъминланади.

Суyoқ юкларни сақлаш ва ташиш учун махсус брутто оғирлиги 30,20,10,5 ва 1,25 т. Тенг бўлган контейнерлар қўлланилади. Уларни қўллаш иқтисодий жиҳатдан қулай бўлади, чунки суyoқлик юкларни сақлаш ва ташиш билан боғлиқ бўлган операцияларни максимал даражада механизациялаш ва енгаллаштиришга ёрдам беради.

4.3. Омборлардаги ортиш-ташиш жиҳозлари.

Омборларда ортиш ташиш жиҳозларини қўллаш технологик жараёнини оғир ва сермашшақат ишларни осонлаштиришга, ортиш-тушуриш операцияларини бажарилишини тезлаштириш, транспорт туриб қолиш вақтини қисқартиришга олиб келади. Омбор ишларини механизациялаш, ходимларни меҳнат унумдорлигини 3-5 маротаба оширади.

Юк кўтаргич-трансиорт жиҳозлари куйидаги асосий белгиларига кўра синфланади: функционал вазифаларига; ишлашини такрорлаш принципига; ишлов берилаётган юкни турига; электр кучи билан ишлайдиган узатма турларига (вид привода); меҳнатини механизациялаш даражасига.

Ўункционал вазифаларига қараб учта гуруҳга бўлинади: юк кўтаргич машина ва механизмлар; транспортировка қиладиган машина ва мосламалар; ортиш-тушуриш машиналари.

Юк кўтаргич машина ва механизмларига кранлар, юк ташувчи лифтлар, лебёдка ва электр таллари киради.

Кранлар юкларни вертикал ва горизонтал ташилишида ишлатилади. Улар кўприксимон (мостовўе) консолга оид (консолнўе) чорпоя (козловўе) ва автомобиль кран-штабеллерлар.

Кўприксимон кранлар темир йўллар устида юрадиган, омбор деворларини бўртиб чиққан жойларига ёки махсус устунларга ўрнатилган юк кўтаргич машиналардир. Улар оғир вазнли юк ва контейнерларни омбор ичидаги ҳоналарда, очиқ майдонларда, усти ёпик жойларда қўлланилади. Омборларда 5-10 тоннали юкни кўтаришга қобилиятли, 8-16 метр баландликка юк кўтарадиган кўприксимон кранлар қўлланилади.

юкларни горизонтал ва унчалик қия бўлмаган ҳолатда ҳаракатлантириш учун қўлланилади.

Гравитацион мосламаларга гравитацион конвейерлар ва вертикал қияликлар киради.

Юкларни транспортировка қилувчи полда юривчи аравачалар юкларни горизонтал ва унчалик қия бўлмаган ҳолларда ҳаракатлантириш учун қўлланилади. Улар электр ва кул ёрдамида ишлатиладиган бўлади. Электр аравачаларни юкларни 1 километрга бўлган масофага ташиш учун қўлланилади. Уларни юк кўтариш қобилияти 500, 750, 1000 ва 2000 кг бўлади. Кул ёрдамида ишлайдиган аравачаларни уч-турт гилдиракли, юк кўтариш қобилияти 0,25 тоннадан 1 тоннагача ишлаб чиқарилади. Юк ташувчи полда юрадиган аравачалар донали юкларни ташишда ишлатилади.

Электр тортгичлар прицепли аравачалар ва тара-жиҳозларни гилдиракларда горизонтал ҳолатда ташиш учун қўлланади. Ташиладиган юклар оғирлиги 1500 килограммгача бўлиши мумкин.

Ортиш-тушуриш машиналари - вилали юклагич ва штабеллерлар ортиш-тушуриш ишларини, омбор ичидаги ҳаракатларини ва юкларни омборда жойлаштиришни бажариши учун мўлжалланган.

Электр юклагичлар - рельсиз полда юрадиган электрлашган транспорт машиналари. Улар аккумуляторли батареяларда ишлайдиган электродвигатель ёрдамида ҳаракатга келтирилади. Асосий ишлаш органи бўлиб юкни тагидан кўтарувчи уни юқорига кўтарувчи, транспортировка қилувчи ва жойлаштирувчи вилалар ҳисобланади. Юк кўтариш қобилияти 0,5 тоннадан 5 тоннагача, юкни 2,0 метрдан 5,6 метргача баландликка кўтаради. Улар ёрдамида тара ва донали юклар горизонтал ҳолатда ташилади ва штабеллар ва стеллажларга жойланади. Улар юқори даражада чакқан ҳаракатли бўлади. Темир йул вагонларини, бортли автомобиллар ва автоприцепларни ортиш ва тушуришда қўлланилади.

Автоюклагичлар ички ёқилғи двигатели ёрдамида ишлайди, шу туфайли очиқ майдонларда ортиш-тушуриш ишларини бажаришда қўлланилади.

Юк кўтариш қобилияти 3,2 тоннадан 10 тоннагача, юкни 8,2 метргача баландликка кўтаради. (6-расм).

Электр штабеллерлар полда юрадиган рельсиз транспорт машиналарига киради. Поллари қаттиқ ва текис бўлган ёпиқ биноларда омбор ишларини бажариш учун ҳизмат қилади. Улар ёрдамида баландлиги 4,5 метргача бўлган стеллаж ва штабелларга тарали-донали юклар жойлаштирилади. Юк кўтариш қобилияти 0,8; 1; 1,25; 1,6 ва 2 тонна бўлади.

Омборларни кўтариш транспорт жиҳозлари билан таъминлашда омборларни тузилиши қайта ишлов берилиши лозим бўлган юкларни ассортимент ва габаритлари, ортиш-тушуриш ва омбор ишлари ҳажми, механизмлар унумдорлиги, омборларни иш режалари эътиборга олинади.

Кўтарув транспорт машиналарига эҳтиёж қуйидаги формулага асосан аниқланади:

$$V_{ro} * K_1$$

$$Q_{\text{маш}} \text{ қ} \text{ ----- } ;$$

$$R_{\text{маш}} * T_{\text{р}} * C_{\text{см}} * N_{\text{н}}$$

Абiаа: $Q_{\text{маш}}$ - эхтиёжга эга бўлган машиналар сони, бирлиги;

$V_{\text{ро}}$ - ёёёёёё юк айланиш àæìè, ò ;

K_1 - юк айланиш $\text{íòâèèñèèè êíúôèèèáíòè}$;

$R_{\text{маш}}$ - машиналарни 1 соат ичидаги ишлатиш унумдорлиги, т;

$T_{\text{р}}$ - сменада машиналарни ишлаш соатлар сони;

$C_{\text{см}}$ - суткада машиналарни ишлаш сменалар сони;

$N_{\text{н}}$ - бир йилда машиналарни иш кунлари сони.

Машиналарни ишлаш унумдорлигини аниқлашда қўйидаги формулани қўллаш мумкин:

$R_{\text{маш}} \text{ қ} R_{\text{т}} * K_1 * K_2$, бунда

$R_{\text{маш}}$ - машиналарни 1 соатда ишлатиш унумдорлиги, т;

$R_{\text{т}}$ - машинани техник унумдорлиги, т.

K_1 - машинани ишга тушириш бўйича қўллаш коэффициенти.

K_2 - машинани вақт бўйича қўллаш коэффициенти

Бу вазиятда K_1 ишнинг бир циклдаги ташилаётган юкни ўртача оғирлигини машинани номинал юк кўтариш қувватига бўлинади.

Вақт бўйича машиналарни қўллаш коэффициенти K_2 машинани ҳақиқатда ишлаган вақтини иш сменани норматив вақтига бўлиш билан аниқланади.

4.5. Оғирликни ўлчаш ва қадоқлаш жиҳозлари.

Конструкциясига кўра омборларда ишлатиладиган тарозилар тошли, шкалали - тошли, циферблатли, ярим автоматлашган ва автоматлашганга бўлинади. Бундан ташқари тарозилар куйидаги турларга бўлинади: вагонли, автомобиль, кранли, платформали, столни устига жойлаштириладиган (оддий, циферблатли, электрон).

Омборларни жиҳозлашда кўпинча ҳарактерланувчи платформали ва стационар тарозилар қўлланилади. Уларни оғир ва катта ҳажмдаги юкларни ўлчаш учун қўлланилади.

Оғирлиги 50 килограммдан 3 тоннагача бўлган юкларни ўлчаш учун товар тарозилари қўлланилади, улар полга ўрнатилган ҳаракатланувчи бўлади.

Тарозилар куйидаги чегаравий ўлчашларига қараб бўлинади:

- шкалали-тошли - 500 кг, 1, 2 ва 3 т;

- шкалали 50, 100, 200, 500 кг, 1, 2 ва 3 т;

- циферблатли - 60, 100, 150, 300, 600 кг, 1,2 ва 3 т.

Барча товар тарозиларида энг кам оғирлик ўлчаш миқдорининг **1/20** қисмини ташкил этади.

Ишлатишда энг қўлай бўлиб шкалали ва циферблатли тарозилар ҳисобланади.

Катта ҳажмдаги юкларни ўлчаш учун платформали стационар тарозилар мўлжалланган.

Юкларни автомашиналар билан ўлчаш учун ўлчаш оғирлиги энг кўп миқдорли 10, 15, 30, 60, 100 ва 150 тоннага тенг бўлган автомобиль тарозиларида ўлчанади.

Улгуржи бозорларда тарозиларни вагонлар билан ўлчаш учун вагон тарозилари қўлланиллади. Уларни ўлчаш миқдори 7,5 - 100 ва 10 - 200 тонна бўлади.

Улгуржи бозорларда қадоқлаш жиҳозлари қўлланилади. Ишлатилиши бўйича улар боққоллик товарларини қадоқлаш ва ўраш (автоматлашган дозатор, механизациялашган тўхтовсиз линияси) жиҳозларига ва картошка, сабзавот ва хўл меваларни қадоқлаш ва ўраш учун жиҳозларга бўлинади.

Қоғоз пакетларга шакарни ва крупаларни 0,5 ва 1 кг дан қадоқлаш учун автоматлашган тарозилар қўлланилади. Уларнинг унумдорлиги 1 кг дан қадоқланганда соатига 1500 пакетга тенг бўлади.

Уларни марказлашган қадоқлаш цехларида қўллашади. Полга стационар ҳолатда ўрнатилади. Давлат стандарти органлари томонидан текширилади ва тамғаланади.

Таянч иборалари.

Тара. Стеллажлар. Тагликлар. Катаклар. Токчалар. Пардеворлар. Уйма товарлар. Суюклик товарлари. Вертикал устунлар. Пардеворлар. Яшикли стеллажлар. Гравитацион стеллажлар. Махсус стеллажлар. Бункер мосламалари. Кран-штабеллер. Юк лифти. Электр таллар. Ортиш - тушуриш машиналари. Юк ушлагич. Электр штабеллерлар. Омбор тузилиши. Механизм унумдорлиги. Эҳтиёж. Стационар тарозлар. Шкалали- тошли тарозлар. Платформали тарозлар. Механизациялашган линия. Оқим линиялари. Қадоқлаш.

Назорат ва мулоҳаза саволлари.

1. Товарларни омборларда сақлашда қандай жиҳозлардан фойдаланилади?
2. Стеллажлар қандай турларга бўлинади?
3. Юк кўтаргич - транспорт жиҳозлари қандай турларга бўлинади?
4. Транспортировка қилувчи машина ва мосламаларга қандай жиҳозлар киради?
5. Электр ёрдамида ишлайдиган қандай жиҳозларни биласиз?
6. Кўтарув-транспорт машиналарига эҳтиёж қандай аниқланади?

Асосий адабиётлар:

1. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика: Учебник.-3-е изд., Перераб. и доп.,-М.:Издательство «Финпресс», 2003,-496 с
- 2.Егоров В.Ф. Организация торговли», М.-Санкт-Петербург. Питер. 2004.
- 3.Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов» М. Экономика 2001.
4. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.
5. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.

Қўшимча адабиётлар:

- 1.Аванесов Ю.А.,Клочко и другие. «Основы коммерции».М., То «Пюкс-арт», 2000.
- 2.Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основы оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладогаонсга, 2000.
- 3.ДашковЛ.П.,Памбухчиянц В.К. М. Маркетинг, 2001.
4. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

5-МАВЗУ. САВДО ОМБОРЛАРИДА УМУМИЙ ТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНЛАР (4 соат)

режа

1-мавзу (2 соат)

5.1. Омбор технологик жараёни ва уни ташкил этиш принциплари.

5.2. Омборларга товарларни келтириш ва қабул қилиш технологияси.

2-мавзу (2 соат)

5.3. Товарларни жойлаштириш, тахлаш ва сақлаш технологияси.

5.4. Омборлардан товарларни бериш технологияси.

5.1. Омбор технологик жараёни ва уни ташкил этиш принциплари.

Омборларда товарларни келтириш, сақлаш ва бериш бўйича ҳар хил бирин-кетин бажариладиган операциялар мажмуи амалга оширилади. Бу операцияларни биргаликда **омбор технологик жараёни** деб аталади.

Омбор технологик жараёнинг мазмуни ва ҳажми омбор турига, у ерда сақланадиган товарларни физик-химёвий хусусиятларига, юк ҳажмига ва бошқа факторларга боғлиқ.

Товарлар омборларга ҳар хил транспорт воситаларида келтирилади. Товарларни келтирилиши билан боғлиқ бўлган операцияларга уни транспорт воситасидан тушириш, қабул қилиш жойига товарни етказиш, очиш ва сон ва сифат бўйича қабул қилиш киради.

Қабул қилинган товарларни сақлаш жойларига етказиш ва пештахталарга жойлаштириш керак.

Омбор технологик жараёнини самарали ташкил этиш асосида қуйидаги муҳим тамойиллар амалга оширилиши керак: режали ва ритм асосида, товар оқимларини самарали ташкил этиш, омбор операцияларини механизациялаш ва автоматлаштириш, меҳнат воситаларини самарали қўллаш, товар хусусиятларини тўлиқ сақлаш.

Омбор технологик жараёнининг рационал ташкил этиш шартларидан ходимлар ўртасидаги вазифаларни тўғри тақсимлаш ҳисобланади.

Омбор технологик жараёни аниқ режалаштирилган бўлиши керак. Бу мақсадлар учун календар режалар ва товарларни келтириш ва бериш графиклари тузилиши керак.

Шар хил операцияларни маълум тенг бўлган вақт ичида барча технологик жараён циклини ритмик равишда қайтарилишини белгилаб берилади.

5.2. Омборларга товарларни келтириш ва қабул қилиш технологияси.

Омборнинг нормал ишлаши учун товарларни келтириш ва қабул қилиб олишни тўғри ташкил этиш катта аҳамиятга эга.

Товарлар товар етказиб берувчининг омборида, юк олувчи омборида ва темир йўл станцияси ёки сув пристанида қабул қилиниб олинади.

Темир йўл ёки сув транспорти воситасида етказиб бериладиган товарлар вагон (барча) очиладиган ва тушириладиган жойларда жойлар сони ва брутто оғирлиги бўйича қабул қилинади. Идишларга жойланмаган товарлар нетто оғирлиги (соф оғирлиги) ва товар идишчалари миқдорига кўра олинади. Вагон ёки барча очиладиган ва тушириладиган жойларда товарлар сифати, ташқи кўринишини кўздан кечириш йўли билан тахминий текширилади.

Товарларни қабул қилишда бутун тараларда келтирилган товарлар очиб кўрилмайди ва тара ичидаги товарлар миқдори ва сифати текширилмайди. Товар миқдори ва сифати одатда энг охириги харидор омборида, яъни магазинда текшириб кўрилади.

Аммо баъзи ҳолларда идишларга жойланган товарларнинг миқдори ва сифати омборда ҳам текширилади. Бундай текшириш шартномада кўрсатилган бўлса амалга оширилади.

Юк, вагон ёки контейнерда олинганида, харидор аввало вагон ёки контейнерларнинг бутунлигини, пломбаларнинг бор йўқлиги ва бутунлигини текшириб чиқиши зарур. Пломбаларнинг бутлиги текширилаётганда тамғаларнинг аниқлигига эътибор берилади.

Агар пломбалар шикастланмаган бўлса, юк камайиш аломатлари бўлмаса, бундай ҳолларда юк олувчи қоидаларга мувофиқ юк оғирлигини текшириб кўрилишини талаб қилиши мумкин. Юк оғирлиги текширилмай берилса, юк олувчи бунинг исботи тариқасида транспорт накладнойининг тескари томонига станциянинг махсус белги (штемпел) босилишини талаб қилиши лозим.

Юкларни белгиланган станция (пристань ёки порт) омборидан олишда юк олувчи идишларнинг бутунлигини, улардаги маркаларнинг бор йўқлигини, юкнома, оғирлиги ва товар ўринлари сонининг транспорт хужжатида кўрсатилган маълумотларга мувофиқ келишини текшириб чиқиш шарт.

Агар юк пломбалари бузилган ёки транспорт хужжатида мувофиқ келмайдиган пломбалари (оралиқ станцияда кўйилган) бўлган шикастланган вагон ёки контейнерда етиб келган бўлса, бундай ҳолларда юк олувчи транспорт органларидан юк оғирлигининг, товар ўринлари сонининг, идишнинг бутунлигини ва товар ўринлари ҳамда товарларнинг счё-фактура бўйича текширилишини талаб қилиш керак. Товарларнинг камлиги ёки бузилганлигини аниқланганда юк олувчи станциядан ёки портдан савдо (коммерция) актини тузишни талаб қилиш лозим. акт тузишдан бош тортилса юк олувчи транспорт органларидан норозилик билдириб, юқори транспорт органларига шикоят қилиши ва товарларни Давлат арбитражи тасдиқланган амалдаги инструкцияга мувофиқ қабул қилиб олиши шарт. Агар юк сифати вагон бузуклиги асосида ўзгарган бўлса, коммерция актига қўшимча **техник акт** ҳам тузилади.

Станциянинг товар идораси юкларни беришдан олдин юк олувчи билан узил-кесил ҳисоб-китоб қилади. Юкларни сақлаш, оғирлигини текшириш ҳалқлари, юк келганлиги ҳақида ҳабар бериш ҳақи, вагонларнинг бекор турганлиги учун жарима тўлаш ва хоказо ана шу ҳисобга киритилади. Ҳисоб-китоб нақт пул эмас, балки чеклар билан амалга оширилади. Экспедиторга шу мақсад учун лимитланган чек дафтарчаси берилади.

Агар омборга товарларни қабул қилиш пайтида сифатсиз товарлар аниқланса, юк олувчи жавобгарликни ўз бўйнига олиб, бу товарларни сақлаш учун қабул қилади ва ҳақ тўлашдан воз кечади ҳамда бу ҳақда товар етказиб берувчига ҳабар беради.

Товар етказиб берувчи ҳабар олган пайтдан бошлаб қабул қилинмаган товарларни 10 кун ичида, тез бузиладиган товарларни эса 24 соатдан кечиктирмай фойдаланиш тўғрисида кўрсатма бериши шарт. Белгиланган муддатда жавоб келмаса, юк олувчи товарни товар етказиб берувчига қайтариб юбориши мумкин.

Моддий жавобгар шахслар товарларни омборда миқдорига қараб қабул қилиб олишга жавоб беради. Товарларни сифатига қараб товаршунослар ва товаршунос - бракчилар қабул қилиб олади.

Товарни қабул қилиш жараёнида товар ортиғи билан чиқса актда бу ҳақида кўрсатилиши керак.

Товарни сони бўйича қабул қилиш акти барча иштирок этган шахслар томонидан қўл қўйилиши керак ва қабул қилувчи ташкилотни раҳбари томонидан тузилган кунни эртаси кунидан кечиктирилмасдан тасдиқланиши зарур.

Товарларни камомати ёки ортиқчалиги тўғрисидаги актга товар билан бирга жўнатилган ҳужжатлар, ўрам ёрлиқлари, этикетка ва тара ўринларини пломбаси ва барча бошқа камоматни тасдиқловчи ҳужжатлар актга қўшилиши керак.

Товарларни сифат бўйича қабул қилиш муддатлари таъминлаш шартномаларида кўрсатилган бўлиши мумкин. Бошқа вазиятларда товарларни сифати ва бутлиги бўйича қабул қилиш қуйидаги муддатлари белгиланади:

- бошқа шаҳар таъминотида - 20 кундан кечикмасдан, тез бузулувчан маҳсулотлар бўйича - товар омборга келганидан кейин 24 соатда - битта шаҳар таъминотида - 10 кундан кечикмасдан, тез бузулувчан маҳсулотлар бўйича - товарлар омборга келтирилгандан кейин 24 соат ичида.

Қабул қилишда товарларни сифатсизлиги аниқланса акт тузилади ва таъминотчини вакили чақиртирилади 24 соат ичида бу тўғрисида оғохлантириш юборилади (телеграф ёки телефон орқали), тез бузулувчан маҳсулотлар бўйича шу захотиёқ оғохлантирилади. Уч кун ичида бошқа шаҳар таъминотчисини иштирокчиси етиб келиши керак. Бир шаҳар ичида бўлса, эртаси кундан кечикмасдан етиб келиши шарт. Товарларни узил-кесил қабул қилиб олиш акти белгиланган станцияга улар келиб тушган кундан бошлаб уч кундан кечиктирилмай тузилиши лозим. Товарларни қабул қилиб олишда ва акт тузишда базанинг камида учта ходими иштирок этиши лозим.

Товарларнинг камлиги ёки сортларга қайта ажратилганлиги маълум бўлса, товар қабул қилиш тўхтатилади, бу операцияни давом эттириш учун савдо палатаси, Давлат экспертизаси ёки Савдо министрлиги маҳаллий органларининг вакили, агар шартномада кўзда тутилган бўлса, товар етказиб берувчининг вакили чақирилади. Актлар уч нусхада тузилади: уларнинг бирида товарларнинг нархи ва суммаси кўрсатилмай фақат товар бирликлари миқдори кўрсатилади.

5.3. Товарларни жойлаштириш, таҳлаш ва сақлаш технологияси.

Товарлар омборда сақланаётганда уларнинг дастлабки сифати ва миқдори тўлиқ сақланиши лозим. Бунинг учун қуйидагилар зарур: ҳар бир товар учун энг қулай сақлаш режимини яратиш; товарлар сақланаётганида уларнинг муттасил кузатиб бориш ва товарларга қараб туриш; товарни сақлашга оқилона жойлаштириш; моддий жавобгарлик тизимини тўғри ташкил қилиш ва шундай иш шароити яратиш керакки, бунда уларнинг ўғирланишига йўл қўйилмаслиги керак.

Товарларнинг омборда сақланиши уларнинг магазинларда сақланишидан фарқ қилиб, ўзига хос бир қанча хусусиятларига эга. Товарлар омборда узоқ вақт ва анча катта партиялар билан сақланади. Товарларнинг ҳар бир тури учун уларнинг физик-химёвий хусусиятларига боғлиқ ҳолда омборларда товар сақлашнинг анча қулай шароитлари яратилади.

Товар сақлаш учун қулай режим яратиш - омбор биносини танлашдан бошланади.

Товарларни сақлаш учун иситиладиган, совуқ ўтмайдиган ва совуқ ўтадиган омбор биноларидан, совутадиган бўлимлардан, шийпонлар ҳамда очик майдонлардан фойдаланилади. Иситиладиган омборларда физик-химёвий хусусиятлари доимий иссиқ ҳарорат ва муайян намлик бўлишини талаб қиладиган товарлар сақланади. Бундай товарларга газмол, тикувчилик буюмлари, бош кийимлар, пойафзал, атторлик ва парфюмерия товарлари, фото ва радио товарлар, мусиқа асбоблари, ўйинчоқлар ва бошқа саноат товарлари киради. Совуқ ҳароратда ўз сифатини йўқотмайдиган, аммо ҳароратнинг ва ҳаво намлигининг кескин ўзгаришини ҳимоя қилишни талаб қиладиган товарлар совуқ ўтмайдиган биноларда сақланади. Бу товарларга идиш-товоқлар, **метиз-хўжалик буюмлари**, велосипед ва мотоцикллар, хўжалик совунлари, тамаки маҳсулотлари, ун, дон, крупа, ем бўладиган донлар ва ҳоказолар киради.

Совуқ ўтадиган омборларда ҳарорат ва ҳаво намлигининг ўзгаришларига бардош бера оладиган, бироқ ёмғир-сочиндан ҳамда қуёш нури таъсиридан тез бузиладиган товарлар сақланади. Бунга цемент, алебастр, қоғоз, туз, мих, электр ўтказгичлари ва электр шнурлар, кароватлар ва бошқалар киради.

Фақат ёғин-сочиндан сақлашни талаб қиладиган товарлар шийпонларга қўйилади. Бундай товарлар жумласига томга ёпиладиган ва сортли

тунукалар, ёғочдан ишланган товарлар, фанер, стандарт утлер, толь, рубероид, бўр ва бошқалар.

Очиқ майдонларга ўзининг сифатини очиқ ҳавода анча узоқ сақлай оладиган товарларгина қўйилади. Буларга ёқилғи, ёғоч, ёғоч-тахта, ғишт, чўян ва асбоцемент қувирлари киради.

Совутадиған бўлимларда физик-химёвий хусусиятига кўра сақлаш пайтида паст ёки совуқ хароратни талаб қиладиган озиқ-овқат товарлари сақланади. Бу товарларга гўшт, колбаса маҳсулотлари, ёғ, мол ёғи. сут маҳсулотлари. тухум, балиқ маҳсулотлари ва янги балиқ ва бошқа тез бузиладиган маҳсулотлар киради.

Айрим товарлар учун энг қулай харорат ва ҳаво намлиги турличадир. Саноат товарлари учун қишда харорат 15-18 ва ҳавонинг нисбий намлиги 60-70%, озиқ-овқат товарлари (тез бузиладиган товарлар бундан мустасно) учун харорат 6-10 ва ҳаво намлиги 70-75% бўлади.

5.4. Омборлардан товарларни бериш технологияси.

Кўпчилик савдо омборларининг ўзига хос хусусиятлари шундаки, улар товарларни бевосита чакана савдо корхоналарига юборадилар. Омборларнинг товар етказиб беришнинг энг илғор усули - бу омбор транспорти ёки омборга хизмат кўрсатаётган транспорт ташкилотининг транспорти воситасида товарларни магазинларга марказлашган тартибда етказиб беришдир.

Омборнинг товар беришга оид ишлари буюртмалар олиш, мавжуд товар ассортиментни билан харидорларни таништириш, товарларни магазинларга беришга тайёрлаш ва бу товарларни чакана савдо шохобчасига етказиб бериш ишлари билан узвий боғланган бўлиши лозим.

Омборларнинг бир текис ишлаши, транспортдан тўхтовсиз равишда таъминлаб туриш мақсадида омборда буюртмалар олиш, товарларни бериш ва уларни магазинларга етказиб бериш жадваллари тасдиқланади.

Товарлар ёзилган счёт- фактура асосида беришга тайёрланади. Товарларни беришга тайёрлаш қуйидаги операцияларни ўз ичига олади: товарларни сақланаётган жойларидан танлаб олиш ва ўраладиган жойга ташиб келтириш; магазинларга элтиб бериш учун экспедицияга топшириш.

Таянч иборалари

Товарларни келтириш. Омбор технологик жараёни. Юк ҳажми. Транспорт воситалари. Сифат. Товарни сони. Товарни сақлаш. Рационал ташкил этиш. Режа. Ритм. Товар оқими. Механизациялаш. Товар хусусияти. Графиклар тузиш. Брутто оғирлиги. Шартнома. Пломбалар бутлиги. Транспорт накладной. Вагон. Контейнер. Счёт-фактура. Акт. Моддий жавобгар. Камомат. Товар хусусиятлари ,Харорат. Марказлашган усул. Буюртмалар олиш.

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Омбор технологик жараёнини қандай ташкил этиш тамойиллари мавжуд?
2. Омбор технологик жараёнини рационал ташкил этилиши қандай амалга оширилади?
3. Товар қандай белгиларига қараб қабул қилинади?
4. Товарларни қабул қилишда қандай ҳужжат асос бўлиб ҳисобланади?
5. Товарларни сақлашда қандай шарт-шароитлар яратилиши керак?

Асосий адабиётлар:

1. Памбухчиянц О.В. Технология розничной торговли. М. Дашков и К. 2000
2. Панкратов Ф. Г., Памбухчиянц В. К. «Коммерция и технология торговли», М. ИВЦ «Маркетинг» 2002.
3. Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов» М. Экономика 2001.
4. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.
5. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.
6. Rambler-<http://www.rambler.ru/>;
7. Яндекс- <http://yandex.ru/>;

Қўшимча адабиётлар:

1. Аванесов Ю.А., Ключко и другие. «Основы коммерции». М., То «Пюкс-арт», 2000.
2. Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основы оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладогаонсга, 2000.
3. Замковский Д. Я. Оптовая торговля непродовольственными товарами. М. Экономика, 2000.
4. Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. «Коммерческая деятельность». М.: ИВЦ «Маркетинг», 2002.
5. “@RUS”- <http://atrus.ru/>;
6. List .RU- <http://www.list.ru/>;
7. Russia on the Net- <http://www.ru/>;

6-МАВЗУ. САВДОДА ТАРА ВА ТАРА ОПЕРАЦИЯЛАРИ

(2 соат)

- 6.1. Савдо технологик жараёнида ўрамни ва тараларни роли.
- 6.2. Тараларга қўйиладиган талаблар.
- 6.3. Тараларни асосий турлари тавсифи ва таснифи.

6.1. Савдо технологик жараёнида ўрамни ва тараларни роли.

Ўзбекистон Республикаси халқ хўжалигининг оғишмай ривожланиб бориши натижасида саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш йилдан-йилга ошиб бормоқда. Халқ истеъмоли товарларининг ишлаб чиқариш жараёни уларни корхона цехида тайёрлаш билан тугамайди. Товарни истеъмолчига етказиб берилгандагина уни тайёр деб ҳисоблаш мумкин.

Кўплаб турдаги хом ашё, материал, ярим фабрикат ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш доирасидан истеъмол доирасига ўтказилаётганда ўзининг физикавий-кимёвий хусусиятларига қараб турли хилдаги харажатларни талаб этади ва давлат бюджетида муҳим ўрин тутади. Кўплаб турдаги саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва материалларини, айниқса, суюқлик, химикат, газ ва бошқа материалларни тарасиз сақлаш ва ташиш мумкин эмас. Бу ерда тара маҳсулотлари бир жойдан иккинчи жойга ташиш ва сақлашни таъминловчи зарур восита ҳисобланади.

Тара маҳсулот сифатини, асл хусусиятини сақлашни, намлик, ёруғлик ва ҳароратнинг зарарли таъсиридан асрашни таъминлайди.

Бинобарин, тара юқори сифатли маҳсулот учун курашнинг муҳим воситаларидан бири ҳамдир.

Тара, шунингдек, маҳсулот миқдорини сақлашни, уни сочилиб ёки оқиб кетишдан ҳамда ташиш ва сақлаш пайтидаги бошқа нобутгарчиликдан асрайди. Тара бундай ишлаб чиқарилган ижтимоий маҳсулотни тежаш ва сақлаш омили бўлиб хизмат қилади.

Товарларни пухта ўраш-жойлаш, уларнинг сифатини сақлаш, бинобарин, товарларни йўлда нобуд бўлиши билан боғлиқ рекламацияларни камайтириш, ўраш-жойлаш қийматини ташишдаги транспорт ва харажатларни камайтириш имконини беради.

Товарларни жойлашда сақлаш, ташиш учун транспортбоп ҳолатга келтириш, ихчамлаш ва кичрайтириш ҳамда кимёвий, физикавий, механик ва бошқа ўзгаришлардан асраш учун тара ўраш-жойлаш воситаси ҳисобланади.

Товарларни ташиш жараени ташиладиган маҳсулот ва материалларни кўпинча тарага жойлаш йўли билангина амалга оширилиши мумкин. Бунда тара маҳсулотларини транспортбоп этиш, ташишга тайёрлашда ёрдамчи восита ҳисобланади. Таранинг бундай иштирокисиз маҳсулотни ташиш мумкин бўлмас эди. Тара транспорт операцияларини соддалаштиришда ва енгиллаштиришда уларнинг ишлаб-чиқариш техник даражасини оширади.

Тара меҳнат воситаларининг алоҳида тури сифатида ҳам ашё материал, ярим маҳсулот ва тайёр маҳсулот миқдори ва сифатини асраган ҳолда товарларни ишлаб чиқаришда истеъмолчиларга етказиб бериш жараёнида ҳисоб-китоб ва ортиш-тушириш ишларини енгиллаштиради. Савдо шароитида тара савдо-технологик жараёнларини такомиллаштириш омили бўлади.

Тара ишлаб чиқаришнинг ривожланиши савдода ўзига-ўзи хизмат кўрсатишни ривожлантириш билан бевосита боғлиқдир.

Савдода фан-техника тараққиёти самарали савдо технологиясига ўтиш учун ташкилий ва иқтисодий шарт-шароитлар яратиш билан боғлиқдир.

Замонавий технологик товарлар ва савдо фаолияти хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда товарларни ишлаб чиқаришдан истеъмолчилар сари ҳаракати кенг механизациялаш, автоматлаштириш, шунингдек, электрон-ҳисоблаш техникаси кўмагида жараёнларни режалаштириш ва бошқариш имкониятини беради. Технологик қонуниятларига амал қилиш товарларни чакана савдо тармоқларида сотишнинг технологик жараёнларини бундай шарт-шароитларига товарнинг келиб тушиши, уни сақлаш, сотишга тайёрлаш, таклиф қилиш ва истеъмолчиларга жўнатиш кабилар қиради. Чакана савдо тармоқларида технологик жараёнларнинг давомийлиги товарнинг ишлаб чиқаришдан истеъмолчи сари ялпи ҳаракати анча таъсир кўрсатади. Айрим технологик хили ва миқдори етказиб бериладиган товарларнинг истеъмол қилиш учун қанчалик тайёр эканлигига боғлиқ бўлади. Бунда янги турдаги таралар ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Турли хил тагликлардан фойдаланиш савдонинг илғор шакллари жорий қилишда энг истиқболли йўллари билан биридир. Товарлар саноат корхоналарида пакетларга, яшиқлик тагликларга, контейнерларга тахланади, улгуржи ва чакана савдо корхоналарига шу тара келиб тушади ҳамда шу ҳолда харидорга реализация қилинади. Бундай транспорт тараси магазиндаги жихозлар ўрнини босади. Бунинг учун магазин хийла катта бўлиб, товар қабул қиладиган эстакада ёки платформаси, санчиқли авто юклагичлари бўлиши керак. Бундан ташқари магазиннинг поллари ва қаватлараро шиплари мустаҳкам бўлиши, ёрдамчи бинолари ва савдо заллари кенг эшикли ҳамда ўтиш жойлари бўлиши керак.

Савдода саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини истеъмолчиларга узлуксиз етказиб беришни таъминлаш лозим. Товарларни сақлаш ишига кўмаклашиши туфайли тара савдосига бу муҳим вазифани бажаришда ёрдам беради. Бундан ташқари тара савдо рекламаси воситаси бўлиб, реклама маданий хизмат кўрсатиш мақсадларига қаратилиши керак.

Тагликлардан транспорт тараси ва товарни очиб қўйиш воситаси сифатида фойдаланиш, товарларни тарада ўраш-жойлаш ва ечиш-очиш, шунингдек, бошқа бир қанча ортиқча ишларни бартараф қилиш имконини беради. Шозирги пайтда тагликлардан ўраб-жойланган турли товарларни магазинларга ташиш ва сотишда муваффақиятли фойдаланилмоқда.

Савдодаги муайян товарларни ташиш ва сақлаш зарурати тақозоси билан яшиқли ва устунли тагликлар хили анча кўпайтирилди.

Кейинги вақтда чет элда ярим тагликлардан фойдаланилмоқда. Уларнинг таг сатхи 800-1200 мм ли стандарт тагликлардан икки барабар кичик. Товар танлаш пайтида харидорлар олд деворнинг юқори қисмини пастга туширишлари мумкин. Савдо залида бундай ярим тагликлар бир ёки икки қатор қилиб ерга ёхуд стеллаж полкаларига ўрнатилади.

Бундай таралардан фойдаланиш магазиндаги айрим технологик операцияларни бажаришда вақт ва меҳнат сарфини хийла тежаш имконини беради. Масалан, ҳозир транспорт тарасини очиш ва 200 кг озиқ-овқат маҳсулотини савдо залидаги стеллажларга қўйишни бир ишчи 20 минутда бажаради. Ярим тагликлар ва қўлда ишлатилган гидравлик аравачаларидан фойдаланганда ўша ишчи 300 кг озиқ-овқат маҳсулотини ташиш ва сотишга тайёрлашни 2,5 минутда бажара олади.

Пакетларда бериш, қабул қилиш вақтини қисқартиради. Бу эса савдонинг иқтисодий кўрсаткичларини оширишда жуда муҳимдир.

Товарлар саноат корхонасида ёки улгуржи савдо омборида тагликлар устида пакетланиб, қайта ишловсиз ўз-ўзига хизмат кўрсатадиган магазиннинг савдо залига бевосита ташиладиган бўлса, ишни шу залда ташкил этиш жуда яхши самара беради. Харидорлар товар харид қилаётганларида уни тагликлардаги пакетлардан доналаб олади. Товар темир трубалардан ясалган қўп қаватли ва роликли аравачаларда пакетланади; бу аравачаларга 360 пакет сиғади. Пакет тахланган арава магазиннинг савдо залига ғилдирашиб келинади ва махсус совутгич шкафига жойланади.

Бу усулни бошқа товарлар учун ҳам қўллаш мумкин. У юклаш ишларида тежамкорликка эришиш, қўл меҳнатини камайтириш ҳамда магазин майдончаларидан максимал фойдаланиш имконини беради.

Шундай қилиб, тара ва ўраш-жойлаш ишлари янги типдаги савдо корхоналарини яратиш, муомала харажатларини камайтириш, ҳозирги магазинларнинг одатдаги жиҳоз ва ускуналарини алмаштириш имконини беради. Бу эса интерьерларни эстетик жиҳатдан безашга таъсир қилади.

Товар, жиҳозларга шундай жойлаштирилиши керакки, бунда улар кўришиб турсин ва очиб қўйилиши осон бўлсин. Савдо жиҳозлари етарли даражада сиғимли бўлиб, қўп жой эгалламайдиган бўлиши керак. У мустаҳкам, озода ва арзон бўлиши лозим. Ҳозирги савдо тармоқларида ҳамон эски жиҳозлардан фойдаланилмоқда. Бу товар сотишнинг замонавий усулларига ўтиш ҳамма савдо майдончаларидан оқилона фойдаланишга ҳалақит бермоқда. Аммо эндиликда жиҳозларнинг янги турларидан муваффақиятли фойдаланаётган савдо корхоналари ҳам оз эмас. Товарларни очиб тахлаб қўйиш учун асосий жиҳозларидан ташқари эшиклар ёки деразалар орасидаги бўш жойлар ва колонналар тагига қўйиладиган перфорацияланган пакетлар, турли хил тагликлар, симдан тўқилган махсус саватлар сингари қўшимча жиҳозлардан ҳам фойдаланилмоқда. Булардан товарларни омбордан савдо залига ўтказишда тара сифатида ҳамда товар тахланадиган ва сотиладиган жиҳоз сифатида фойдаланилади. Ишлар қулай бўлиши учун ғилдиракли махсус яшик ва тагликлардан фойдаланилади.

Товар савдо залида бевосита яшиқлар ва ёғоч тагликларга тахланиши мумкин.

Мамлакатимизда бу йўлда энг кўп тарқалган усул - нон-бўлка маҳсулотларини ташиш ва реализация қилиш муаммоси ҳал этилганлигидир.

Шундай қилиб, таранинг янги турларини жорий қилиш, меҳнатни комплекс механизациялаш учун шароит яратади, омборлар ва чакана савдо корхоналаридаги мустаҳкам қурилган жихозларни алмаштириш, савдода технологик жараёнларни рационализациялаш имконини беради. Бунда товарларнинг магазин ичи рекламаси ва харидорларни хабардор қилиш алоҳида аҳамият касб этади. Харидор ўз-ўзига хизмат кўрсатиладиган магазинларда, товарлар ўзига хос ахборотчи вазифасини ҳам ўтайди. Демак, магазинда товарларни тўғри тахлаш, айнан мос жихоз ва таралар танлаш чакана савдо тармоқларида товар рекламасининг муҳим тадбирларидан биридир. Тара харидор беҳабар товар ҳақида хабар ташувчи асосий омил бўлиб қолади.

Савдонинг ўз-ўзига хизмат кўрсатиш усули ривожланган сари истеъмол товарларини ўраш-жойлаш билан харидорлар ўртасидаги ўзаро таъсирнинг аҳамияти ошиб бормоқда. Ўраш-жойлаш айнан ўз-ўзига хизмат кўрсатиладиган магазинда илгари сотувчилар бажарган айрим функцияларни бажармоқда.

Ўз-ўзига хизмат кўрсатиладиган магазинларда харид қилинган барча буюмларнинг тахминан 60 % и олдиндан мўлжалланмай сотиб олингани аниқланган. Бунда тара ва ўраш-жойлаш муҳим роль ўйнайди.

Ўраб-жойлаб қўйилган товар харидор эътиборини тортади, қизиқтиради, харид қилиш иштиёқини уйғотади. Бундай товар ҳал қилувчи пайтда товар билан харидор ўртасидаги воситачилик ролини ўйнайди, товар сотиш технологиясига катта таъсир кўрсатади.

Шундай қилиб ҳозирги шароитда савдонинг технологик жараёнини такомиллаштириш тара ва ўраш-жойлаш ишининг янги замонавий турларини қўллаш билан узвий боғлиқдир.

Тара - сақлаш ва ташиш учун ишлатиладиган буюмдир. Яшиқ, бочка, битон, фляга, катта шиша бутилка, флакон, бутилка, бонка, қоп, барабан, панжара, қути, ўраш материаллари ва бошқа тара шу жумлага киради. Товар жойланадиган таралар шакли, ўлчами ва ясаладиган материалларга қараб жуда ҳам хилма-хилдир. Тара турларининг жуда кўп бўлиши товарларнинг хоссаларига, хусусиятларига, уларни ташиш шароитларига боғлиқ.

6.2. Тараларга қўйиладиган талаблар.

Тара ўз вазифасига мос бўлиши учун унга маълум техник ва ижтимоий талаблар қўйилади.

Техник - талаблар шундан иборатки, бунда тара ясалган материаллар ва таранинг тузилиши товарларнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда уларни сақлаш учун энг қулай шароитлар яратилишини, уларни ташиш пайтида уларнинг яхши сақланишини таъминланиши лозим. Тара мустаҳкам,

енгил ва ортиш - тушириш ишларини бажаришда ҳамда идишларга солинган товарларни ташишда қулай бўлиши керак.

Товар сотиш илғор усулларнинг кенг жорий этилиши, савдо маданиятининг юксалиши кўп жиҳатдан товарларни олдиндан қадоқлаб кўйилишига боғлиқдир. Тара ўлчамлари унга жойланган товар ҳажми ёки оғирлиги бўйича харидорлар эҳтиёжларини қондириши лозим.

Иқтисодий талаблар идишнинг арзон бўлишини тақозо қилади. Кўп ишлатиладиган таралар энг кўп иқтисодий самара беради. Тарага техник ва иқтисодий талаблардан ташқари эстетик талаблар ҳам кўшилади. Харидорларга тараларга (шишага, банкага, қутига, флаконга ва ҳоказоларга солиниб сотиладиган товарлар таранинг ташқи кўриниши билан бирга харидорлар диққатини ўзига тортиши лозим. Шунинг учун тара шакли, унинг безатилиши (ранги, расмлари, ёзувлари) товарларнинг жозибали ва ажойиб кўринишга эга бўлишига, уни ташвиқот қилишга, буюмнинг хусусиятлари ва уни истеъмол қилиш усули тўғрисида харидорларни хабардор қилишга ёрдам бериши шарт.

Тарага кўйиладиган иқтисодий ва эстетик талаблар бир-бирини ўзаро тўлдиради. Бу талаблар ГОСТларда ёки техник шартларда акс эттирилади. Таралар ана шу ГОСТларга ва техник шартларга мувофиқ ишлаб чиқарилади.

ГОСТлар (техник шартлар) тара (яшик, қути, битон, бочка, бонка, қоп ва х.к.), тара ясаладиган материал, тара ўлчамларини, қайси нуқсонлар бўлганида тарадан фойдаланишга йўл кўйилиши ва бошқа шартларни ўзида акс эттиради.

Мамлакатнинг товар оборотида таралар ниҳоятда катта аҳамиятга эгадир. Модомики шундай экан, товарларнинг аксарияти ишлаб чиқаришдан харидорга тараларга жойланган ҳолатда етиб боради. Товарнинг оғирлиги ва шакли ортиш-тушириш ишларида катта аҳамият касб этади: тара қанчалик енгил ва қулай бўлса, меҳнат унумдорлиги ҳам шунчалик юқори бўлади.

Щар йили тара тайёрлаш ва ремонт қилишга анча маблағ сарфланади. Шу сабабли, тарани эҳтиёт қилиш, унинг кўп ишлатилиши (айланиши)га эришиш муҳим халқ хўжалиги аҳамиятига эга.

Фан ва техниканинг ўсиши, кимё соҳасида ишлаб чиқаришнинг кенгайиши, тара хўжалигини такомиллаштиришга оид тадбирларни амалга оширишга, тара тайёрлаш учун енгилликлар яратади.

6.3. Тараларни асосий турлари тавсифи ва таснифи.

Тара турлари ва типларининг хилма-хиллиги товарларнинг физикавий-кимёвий хусусиятлари ва уларни тайёрлашга сарфланадиган материалларнинг ўзаро фарқи ва бошқа омилларга боғлиқдир.

Маҳсулотни ўраш-жойлаш учун қўлланиладиган тара **ташқи** ёки **транспорт** тараси, **ички** ёки **истеъмол** тараси каби турларга бўлинади. Ташқи тара товар сақлаш ва ташиш учун фойдаланилади. Булар яшик, панжара, бочка, барабан ва флягалар, туника идиш, шиша, қоп ва шу кабилардир.

Ички тара истеъмолчига товар билан бирга келадиган дастлабки ўрамлардир.

Транспорт тараси маҳсулот тайёрланадиган жойда маҳсулот ортиб - жойлаб истеъмол пунктига ташиш учун мўлжалланган. У турли товарлар ўраб жойланадиган - универсал ва бирор муайян маҳсулот ўраб-жойланадиган - ихтисослаштирилган бўлади.

Мустаҳкамлиги ёки механик чидамлилиги даражасига қараб транспорт тараси **қаттиқ, ярим қаттиқ** ва **юмшоқ** хилларга бўлинади.

Фойдаланиш даражасига қараб тара **бир маротабали** ва **кўп айланадиган** бўлади. Кўп айланадиган таралар товардан бўшаши билан қайта фойдаланиш учун товар етказиб берувчи ёки тара йиғувчи ташкилотларга албатта қайтарилади.

Қаттиқ тара маълум геометрик шаклда бўлади, ўраб-жойланган маҳсулотни механик шикастланишидан сақлайди, тара деворларига ичкари ва ташқаридан тушадиган юк босимига бардош беради. Шунингдек, маҳсулотни ташиш пайтидаги туртки ва силтовлардан асрайди.

Қаттиқ тарага металл, ёғоч ва фанердан ясалган яшик, бочка ва барабанлар киради.

Юмшоқ тара юкни механик шикастланишдан сақлайди, маҳсулот тўлғазилгандагина муайян шаклга киради. Юмшоқ тара асосан сочилиб (тўкилиб) кетадиган маҳсулотларни ташишда ишлатилиб уларни чанглиниш, ифлосланишдан сақлашга мўлжалланган. Юмшоқ тара қоғоз, мато ва чиптадан ясалган пакет ва қоплардир.

Ярим қаттиқ тара ўзининг дастлабки шаклини сақлай олади. Лекин юк оғирлиги таъсирида сал ўзгариши ҳам мумкин. Ярим қаттиқ тарага картондан ясалган коробка ва яшик, тўқима сават ва қутилар киради.

Тара турлари бошқа хусусиятларга қараб ҳам белгиланади:

а) қандай материалдан - ёғоч, металл, ойна, қоғоз, картон, мато ва х.к.;

б) йиғиладиган, бўлакларга ажраладиган ёки ажралмайдиган ва ҳоказо конструктив хусусиятларига қараб;

в) яшик, бочка, коробка, шиша, бонка, панжара, битон, қоп, чипта қоплар ва ҳоказо шакли ва ташқи кўринишига қараб;

г) куйма, штампланган, бочкали, перфолента ёки сим билан маҳкамланган ва ҳоказо ясашиш усулига қараб;

д) газ ўтказмаслик, нам ўтказмаслик, геометрик, ногеометрик каби специфик тузилишига қараб.

Ёғочдан ясалган тара - ҳозирги вақтда энг кўп тарқалган тарадир. Таранинг бу турига тахта ва фанер яшиклар ва фанерлардан ясалган тарновчалар, ёғочдан ва фанердан штамплаб ясалган бочкалар, фанер барабанлар киради. Ёғочдан ясалган яшиклар тузулишига қараб бўлакларга ажратиладиган, ажралмайдиган ҳамда ёзиладиган, зич ва панжарасимон бўлиши мумкин. Ёғоч яшиклар озиқ-овқат ва енгил саноат маҳсулотларини ўраш-жойлашда кенг қўлланилади.

Металл тара - (бочка, балон барабан, коробка, битон ва бонкалар). Бу тара рухланган томбоп пўлатдан ҳамда ялтироқ туникадан ясади ва хийла

қиммат тара ҳисобланади. Металл тара жуда учувчан, ўз-ўзидан аланга оладиган товарларга, шунингдек, ўсимлик мойларига ишлатилади.

Тўқима тара - (зиғир, жут ва каноудан ясалган қоплар). қанд солиш учун матодан ясалган қоплар уч турли бўлади:

а) 50 кг ҳажмли, хошияси мустаҳкам тикилган зиғир-жуфт каноуд қоплар;

б) 50 кг ҳажмли, юқори чидамли зиғир-жут-каноуд қоплар;

в) зиғир-жут, жут-каноудан ўққилган қоплар.

Қоғоз ва картон тара - (қоғоз қоплар ва пакетлар, картон яшиқ, коробка ва қутилар). Бу тара ёғоч тарадан анча енгил, ҳажми кичик бўлиб ўзининг изоляция хусусиятига кўра бошқа кўп хил таралардан афзалдир. Гофрировка қилинган картон яшиқлар турли хил товарларни ўраш-жойлаш учун мўлжалланган. Макарон, кир ва атир совунларни ўраш-жойлаш учун яхлид қўйилган ва прессланган қоғоз яшиқлардан фойдаланилади.

Шиша тара - суюқ ва ярим суюқ озик-овқат товарларини қуйиш ва сақлаш ҳамда консерваланган маҳсулотларни ҳавосизлаб бекитиш учун фойдаланилади.

Пластмассададан ясалган тара - бу тараларни яшаш учун полиэтилен, полистерол, поливинилхлорид, формалдегид смоласи каби полимерлардан фойдаланилади. Пластмасса тара маҳсулотни чанг ва хидланишдан, шунингдек, чириш ва бошқа микробиологик ўзгаришлардан сақлайди.

Таянч иборалар

Тара. Тара маҳсулоти. Тежаш. Сақлаш. Нобудгарчилик. Транспортбоп. Физикавий-кимёвий хусусият. Операцияларни соддалаштириш. Металл яшиқлар. Контейнер. Самарали фойдаланиш. Ўраб-жойлаб сотиш. Техник талаб. Иқтисодий талаб. Ёғоч тара. Ички тара. Қаттиқ тара. Шиша тара. Юмшоқ тара.

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Қандай тара турларини биласиз?
2. Тараларга қандай талаблар қўйилади?
3. Тараларнинг асосий вазифалари нималардан иборат?
4. Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш магазинларида таралардан фойдаланиш қандай самара беради?

Асосий адабиётлар:

1. Егоров В.Ф. Организация торговли. М.-Санкт-Петербург: Питер. 2004
2. Панкратов Ф. Г., Памбухчианц В. К. «Коммерция и технология торговли», М. ИВЦ «Маркетинг» 2002.
3. Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов» М. Экономика 2001.
4. Дашков Л.П., Памбухчианц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.

5. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.

Қўшимча адабиётлар:

1. Аванесов Ю.А., Ключко и другие. «Основы коммерции». М., То «Пюкс-арт», 2000.

2. Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основы оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладогаонсга, 2000.

3. Замковский Д. Я. Оптовая торговля непродовольственными товарами. М. Экономика, 2000.

4. Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. «Коммерческая деятельность». М.: ИВЦ «Маркетинг», 2002.

5. List .RU- [http ://www.list.ru/](http://www.list.ru/);

6. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

7-МАВЗУ. ЮКЛАРНИ ТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИДА БОШҚА ЖОЙГА ТАШИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ (2 соат)

Режа:

- 7.1. Савдода транспортлар ёрдамида ҳар хил операцияларни бажариш ва уларни роли.
- 7.2. Темир йул транспорти ёрдамида товарларни бошқа жойга ташиш.
- 7.3. Автомобиль транспорти ёрдамида товарларни ташиш технологияси.
- 7.4. Товарларни сув ва ҳаво транспортида ташиш.

7.1. Савдода транспортлар ёрдамида ҳар хил операцияларни бажариш ва уларни роли.

Транспорт ёрдамида операциялар деганда товарларни омборлардан жўнатиш учун тайёрлаш, уларни транспортга ёки юк жўнатувчига топшириш, юкларни транспортдан олиш, юкларни ташиш ҳужжатларини ва юк ташиш ҳисоб- китобларини расмийлаштириш, шунингдек зарур транспорт воситаларини юбориладиган жойга ўз вақтида келтиришни таъминлашга доир операциялар тушунилади.

Товарларни ишлаб чиқарилган жойидан чакана савдо тармоқларига шунингдек, улгуржи савдо омборларидан магазинларга ташиш учун улар орасидаги масофа ва бошқа шароитларга қараб транспортнинг ҳар хил турларидан: темир йул, денгиз, автомобиль ва ҳаво транспортларидан фойдаланилади.

Ишлаб чиқариш ривожланган сари, уни ихтисослаштириш ва ижтимоий меҳнат унумдорлигини оширишнинг аҳамияти ортиб боради. Бунда юк жўнатувчилар ва юк қабул қилувчиларга юк ташишда кўрсатиладиган, марказлаштирилган транспорт ёрдамида хизматлари муҳим халқ хўжалик аҳамиятига эга.

Тўлиқ равишда транспорт ёрдамида хизмат кўрсатиш, товарларни юк эгасининг иштирокисиз юк жўнатувчининг эшигидан юк қабул қилувчининг эшигига қадар етказиб беришни назарда тутати ва жўнатувчи омборидан юкни қабул қилиш, уни юк жўнатиладиган темир йул станциялари, портлар ва пристанларга етказиб бериш, юкларни вагонларга, кемаларга ва самолётларга ортиш, юкларни ташишга доир ҳисоб-китоб ва товар-транспорт ҳужжатларини расмийлаштириш, йўлда юкни кузатиб бориш, божхона операцияларини расмийлаштириш, юкларни тушириш ва ҳужжатларни текшириб чиқиш, юкларни юк қабул қилувчи омборига етказиб бериш ва топширишни назарда тутати.

Щозирги вақтда транспорт ёрдамида операцияларни темир йул, денгиз ва дарё портлари, умумий фойдаланишдаги транспорт автохўжаликлар ва бошқармаларга қарашли автохўжаликлар воситалари ёрдамида амалга оширилмоқда.

Темир йўл транспортида хизматлар темир йўл ва автотранспорт корхоналари томонидан турли хил технологик схемалар ва маҳаллий тартиб қоидалар бўйича амалга оширилади.

Автомобиль корхоналари кейинги йилларда транспорт хизматлари (жўнатиш, ортиш, тушириш операциялари, юкларни станция ва портларга марказлаштирилган тартибда ташиб келтириш ва ташиб кетиш, товарларни савдо тармоқларига марказлаштирилган тартибда ташиб келтириш) сезиларли даражада кенгайтирилган. Бу транспорт даражасини анча камайтиришни, меҳнат унумдорлигини ва транспорт воситаларидан фойдаланиш самарамдорлигини ошириш имконини беради.

Транспорт ёрдамида хизмат кўрсатиш операциялари ташкилотлар ва корхоналар ўртасидаги шартномаларга биноан режа асосида амалга оширилади. Уларда хизматлар характери ва ҳажми, уларни бажариш тартиби ва ҳақ тўлаш кабилар белгилаб берилади.

7.2. Темир йўл транспорти ёрдамида товарларни бошқа жойга ташиш.

Ташкилотлар ва корхоналар темир йўл транспортида юк ташишнинг йиллик режалари лойиҳаларини (зарур ҳисоб - китоб ва асослар билан бирга) 1 июндан кечиктирмасдан Савдо вазирлигига топширадилар. Бу лойиҳалар темир йўл бошқармасига ҳам топширилади. Темир йўл транспортида юк ташишнинг йиллик режалари лойиҳаларини ҳам марказлаштирилган тартибда, ҳам жойларда юк ташишни квартал режалаштиришнинг юклар номенклатурасини бирлаштирувчи номенклатура бўйича ишлаб чиқарадилар.

Хўжалик фаолиятининг режа лойиҳалари ва буюртмалари асосида юк ташишнинг (тонна ҳисобида) ялпи ҳажми бўйича йиллик режа лойиҳасини ишлаб чиқариш ҳамда Алоқа йўллар вазирлигига топширади. Юк ташишнинг квартал ва йиллик режалар, шунингдек, айрим Ўзбекистоннинг қарорларида белгиланган юк ташиш топшириқлари асосида ишлаб чиқилади. Савдо ташкилотлари юк ташиш режаси лойиҳаларини режалаштириладиган квартал бошидан камида 50 кун олдин Ўзбексавдога () тақдим қиладилар. Юк ташишнинг квартал режалари лойиҳаларида вагонлар ва тонналарнинг ўртача суткалик миқдори кўрсатилади. Юк ташиш режалаштириладиганда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш, тайёрлаш ва ортиб жўнатишнинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинади. Ўзбекистон темир йўллари уставига биноан тайёрлов ташкилотлари ва корхоналари сабзаёт, картошка, мева ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларини режа асосида, шунингдек, ортиб бошланишидан 5 кун олдин бериладиган буюртмалар бўйича ортиб жўнатадилар. Бундай ҳолларда ойлик режалар 5 кунлик буюртмалар асосида аниқланади, режа бажарилгани учун жарималар 5 кунлик буюртмалар йиғиндисига қараб ҳар қайси декада учун ҳисоб-китоб қилинади.

Кварталлик юк ташишлар вагонлар ва тонналар бўйича ёки фақат вагонлар бўйича режалаштирилади. Юк ташиш режалари Алоқа йўллари вазирлиги ва темир йўллар бошқармаларида келишилиб, тасдиқлангандан сўнг Ўзбексавдо () кварталлик ва ойлик юк ташиш

режаларини режалаштираётган квартал бошланишидан 20 кун олдин Ўзбексавдо Акционер Компаниясига ва юк жўнатувчи корхоналарга хабар қилади.

Юк жўнатувчилар ўзларига ажратилган вагонлар лимитига биноан ой бошланишидан 14 кун олдин темир йўллар бошқармасига юк ташишнинг кенгайтирилган режасини тақдим этадилар. Бу режада юк жўнатувчи тўлиқ номи ва адреси, ҳисоб-китоб счёти рақами ва Давлат банки бўлими, юкнинг аниқ номи, юк жўнатиладиган ва юк етказиладиган станциялар, вагон ва тонналар сони, ҳаракатдаги составнинг тури кўрсатилади. Режалар 3 нусхада тузилади, корхона раҳбари томонидан имзоланади ва мухир билан тасдиқланади.

Юк жўнатувчилар юк ташиш ойлик режалари асосида декада бошланишидан уч кун олдин станция бошлиқлари орқали темир йўл бўлими бошлиқларига юк ортиш учун буюртма берилади.

Станция ва бўлимларнинг бошлиқлари юк жўнатувчиларга декада бошланишидан 1 кун олдин вагонлар берилаётганини хабар қиладилар. Режадан ортиқ ёки режадан ташқари юк ортиш зарур бўлиб қолганда юк жўнатувчилар юк ортиладиган вақтдан камида 5 кун олдин темир йўл бошлиғига буюртма берадилар. Юк жўнатувчининг бундай буюртмасини бажариш имкони бўлмаса, бу ҳақда у 3 кун ичида хабардор қилади. Жорий ойда темир йўл орқали юк ташиш режасини бажармасалар, юк жўнатувчилар шу кварталнинг кейинги ойларида бунинг ўрнини ҳам тўлғазишлари керак.

Юк ташиш режалари ўзгартирилганда квартал режалари юк жўнатувчи бошқарма ва идораларнинг тавсияси билан режалаштирилган квартал тугашидан камида 35 кун олдин ўзгартирилиши, ойлик режалар эса жорий ой тугашидан камида 15 кун олдин юк ташиш режасини тасдиқлайдиган ташкилот томонидан ўзгартирилиши мумкин.

Юкларни темир йўлда ташиш турли қатнов йўллари билан бажарилади:

махаллий қатнов - юк битта йўлда ташилади;

бевосита қатнов - юк икки ва ундан ортиқ йўлда ташилади;

бевосита-аралаш қатнов - юк темир йўлда транспортнинг бошқа турлари иштирокида ягона ташиш хужжати бўйича ташилади;

бевосита халқаро қатнов - икки ёки ундан ортиқ давлатларнинг темир йўллари иштирокида юк ташиш.

Ташиладиган юк партиясининг ҳажмига қараб юк ташиш қуйидагиларга бўлинади:

майда жўнатишлар - бунда юкнинг оғирлиги 10 тоннадан ошмаслиги, лекин 20 кг дан кам бўлмаслиги, ҳажми эса тўрт ўқли вагоннинг $1/3$ қисмдан кўпини эгалламаслиги керак;

кичик тоннали жўнатишлар - тўрт ўқли вагон оғирлиги 10 тоннадан 20 тоннагача бўлган ва шу вагоннинг яримидан кўпини эгалламай, битта накладной билан ташиладиган юк партияси;

вагонбай жўнатишлар - бунда юкнинг вазни ёки хажми алоҳида вагон талаб қилса, битта накладной билан жўнатилади;

маршрутли жўнатишлар - бунда юк бутун поезд составига ортиш учун етарли микдорда бўлади;

группалаб жўнатишлар - бунда маршрутли жўнатиш учун етарли бўлмаган юкни вагонлар группасида жўнатади;

Ташиш юкли тезликда (оддий юк поездларида), катта тезликда (тезюрар поездларда) ва юк багажи тарзида пассажир поездларида амалга оширилади.

Юк жўнатувчи ҳар қайси юк жўнатишда асосий ташиш хужжати бўлган накладнойни юк жўнатиш станциясига бериши керак. Накладной юк билан бирга жўнатилади ва юк тайинланган станцияга боргач, қабул қилувчига юк билан бирга топширилади.

Темир йул транспортида **умумий, алоҳида** ва **маҳаллий** тарифлар амал қилади. Умумий тарифлар темир йулларнинг барча тармоқларида қўлланилади ҳамда ҳисоб-китоб алоҳида ва маҳаллий тарифлар бўйича ўтказиладиган юк ташишдан бошқа барча юк ташишлар учун таълуқлидир.

Темир йул тарифлари юк тури ва юк ташиш масофасига қараб фарқланади. Умумий тарифларнинг асосий тури вагонбай тарифдир. Бу тариф, одатда, юкли тезликда (оддий юк поездларида) юк ташилган вагонга ҳақ тўлаш учун белгиланади. Тарифларнинг бундай тузилиши юк жўнатувчиларни ҳаракатидаги составнинг юк кўтариш қувватидан фойдаланишни яхшилашдан иқтисодий манфаатдор қилади. Вагонга қанча кўп юк ортилса, транспорт харажатлари шунча кам бўлади. Юкларни катта тезликда ташишда вагон ҳақи икки баровар кўпаяди.

Маида юк жўнатишларда тариф бўйича ташиш ҳақи юкнинг асл вазнига қараб белгиланади. Бу тарифлар даражаси, одатта, вагонбай жўнатишларга қараганда икки баравар юқори бўлади.

Тез бузиладиган юклар совутилган ҳолда ташилганда ташиш тўловларидан ташқари, юк жўнатувчи совитиш транспорти учун ҳам ҳақ тўлайди. Тарифлардан қўшимча операция ва юмушлар учун ҳам йиғимлар, шунингдек ,жарималар белгиланади.

7.3. Автомобиль транспорти ёрдамида товарларни ташиш технологияси.

Юкларни қисқа масофага ташишда транспортнинг асосий тури автомобиль транспортидир. Ташиладиган юкларни хажми бўйича автотранспорт биринчи ўринда турадики, бунинг сабаби ташиш масофасининг қисқалиги. Агар 1тонна юк темир йул транспортида ўртача 800 км масофага ташилса, автомобиль транспорти билан фақат 13 - 15 кмга ташилади, ҳолос.

Автомобиль транспортида транспортнинг бошқа барча турлари (ҳаммаси қўшиб ҳисоблагандагига қараганда тахминан 3,5 баробар юк ташилади. Автотранспортнинг юк обороти унчалик катта эмас (мамлакат

юк айланиш умумий ҳажмининг 5,9%ни ташкил этади. Аммо автотранспорт салмоғи асосан районлараро ва областлараро юк ташиш ҳисобига йилдан йилга ортиб бормоқда.

Савдо ташкилотлари товарларининг асосий қисми автомобиль транспортида ташилади.

Автомобилда юк ташишни муваффақиятли уюштириш ҳамда товарларни ташиш харажатларининг минимал бўлишига эришиш учун аввало автомобиль транспортининг ишлаб турган зарур миқдордаги состави керак. Юк автотранспортининг ҳаракатдаги составига автомобиллар, автомобиль торткичлар, прицеplar , ярим прицеplar ва транспорт учун мўлжалланган ажралма прицеplar киради.

Юкларни ташиш учун юк кўтариш қуввати турлича бўлган юк автомобилларидан фойдаланилади. 1 тоннагача ва 1 тоннадан 2 тоннагача юк кўтара оладиган автомобилларидан кичик партиядagi юкларни савдо ва умумий овқатланиш корхоналарига ташиб бериш учун фойдаланилади. Юк кўтариш қуввати ўртача бўлган, яъни 2 тоннадан 5 тоннагача юк кўтарадиган ҳамда юк кўтариш қуввати кўп бўлган, яъни 5 тоннадан 10 тоннагача юк кўтарадиган автомобиллар товарларни бир область доирасида ташишда ҳам областлараро йирик партиялар ташишда ҳам хизмат қилади. Юк кўтариш қуввати жуда кўп бўлган, яъни 10 тоннадан ортиқ юк кўтарадиган машиналардан ҳам фойдаланилади.

Автомобилда юк ташишни уюштириш тартиби ҳар бир республика қарорлари билан тасдиқланган автомобиль транспорти уставлари, шунингдек уставлар асосида нашр қилинган юк ташиш қоидалари билан белгиланади.

Автомобилда юк ташиш **махаллий** - 50 км гача, **шаҳарлараро** - 50 км дан ортиқ, **республикалараро** (2 ва ундан ортиқ республика) ҳамда **халқаро** (чет элга ёки чет элдан) юк ташишларга бўлинади. Автомобилда юк ташиш режали тартибда амалга оширилади.

Йиллик режалар Ўзбекистон Республикаси томонидан келишилгандан сўнг бошқа республикалар томонидан тасдиқланади ва автомобиль транспорти вазирликларига маълум қилинади. Бу вазирликлар тасдиқлаган режаларни юк жўнатувчи вазирлик ва ташкилотларга ҳамда автомобиль транспорти бошқармаларга етказадилар. Юк жўнатувчилари белгиланган муддатда тегишли автотранспорт бошқармаларига йиллик режа ўз қарамокларидаги ташкилот ва корхоналар бўйича қандай тақсимланганини хабар қиладилар. Республика савдо ташкилотларга қарашли корхоналар учун йиллик юк ташиш режаларини тасдиқлайди. Улар бу режаларини, ўз навбатида, юк жўнатувчилар ва юк қабул қилувчиларга тақсимлаб, автохўжаликларга маълум қиладилар. Квартал бошланишидан 10 кун олдин автотранспорт корхоналари квартал режаси доирасида юк ташишнинг ойлик ҳажмини белгилаб оладилар. Режа асосида автохўжаликлар юк жўнатувчилар ва юк қабул қилувчилар билан шартнома тузадилар. Бу шартномада юк ташишнинг ҳажми ва шартлари, ҳисоб-китоб тартиби, рационал маршрутлар ва томонларнинг мулкӣ

жавобгарлиги назарда тутилади. Юк жўнатувчи мавжуд йиллик шартномага биноан автохўжаликка юк ташиш тўғрисида буюртма беради.

Юк ташиш учун зарур бўлган автомобилларнинг сони ва тури ташиладиган юкнинг ҳажми ва ҳарактерига қараб автохўжалик томонидан белгиланади.

Щаракатдаги составнинг керакли миқдори (А) ташиладиган юкнинг миқдори ва ҳаракатдаги составнинг муайян даврдаги иш унумига боғлиқ бўлади:

$$A \approx Q_0 / Q$$

бунда Q_0 - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$; Q - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}} \cdot \tau$ / $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$.

$$A \approx Q_0 / Q \approx Q_0 / (I_1 \cdot g \cdot V_{\text{а}})$$

бунда I_1 - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$; g - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$; $V_{\text{а}}$ - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$.

$\rho_{\text{т}}$ - $\rho_{\text{т}}$; $V_{\text{т}}$ - $\rho_{\text{т}}$.

$$A \approx Q_{\text{т}} / Q_{\text{т}} \approx Q_{\text{т}} / (I_0 \cdot g \cdot V_{\text{ел}})$$

бунда $Q_{\text{т}}$ - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$; $Q_{\text{т}}$ - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$.

$Q_{\text{т}}$ - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$; Z - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$; Z_1 - $\rho_{\text{т}} \cdot V_{\text{т}}$; $\rho_{\text{т}}$ - $\rho_{\text{т}}$.

Ишониш, $Q_{\text{т}}$ - 54 т, Z_0 - 2,

$$Q_{\text{т}} - 20 \text{ т, } Z - 3,$$

$$Q - 2.5 \text{ т, ус-0.9 бўлганда,}$$

$A \approx Q_{\text{т}} / Z \approx 54 / 2 \approx 3 \approx 2.5 \approx 0.9 \approx 4$ автомобиль бўлади.

Транспорт бекор туриб қолмаслиги учун юк эгаси ортиладиган барча юкларни товар - транспорт хужжатларини олдиндан тайёрлаб қўйиши ва юк жўнатиш ва қабул қилиш пунктларининг бетўхтов ишлашини таъминлаши шарт.

Ташишда бузилиш ва зарарланишдан сақлаш учун тарага жойлаш лозим бўлган товарларни стандарт талабларига жавоб берадиган тараларга жойлаш керак.

Автохўжалик олинган буюртмаларга мувофиқ белгиланган вақт ва миқдорда техник жиҳатдан бекаму- кўст автомобиллар етказиб бериши шарт.

Айрим озиқ-овқат ва саноат товарларини махсус кузовли автомобилларда ташиш зарур. Юк жўнатувчи товарларни ташишга топширганда асосий юк ташиш ҳужжати ҳисобланган товар - транспорт накладнойни хайдовчига бериши керак. Бу ҳужжат тўрт нусхада тузилиб, биринчи нусхада ҳисоб-китоб, иккинчиси транспорт ишини ҳисобга олиш, учунчиси товарларни ўз жойига етказиб беришни назорат қилиш ва тўртинчиси товар олувчи учун мўлжаллангандир.

Хайдовчи юк қабул қилишда юк жўнатувчига хизмат гувоҳномасини ва автохўжалик мухири билан тасдиқланган йўл варақасини кўрсатади.

Юкни ортиш, маҳкамлаш, ёпиш ва туғиш-боғлашни юк жўнатувчи, уни тушириш, боғлам-боғич ва ёпқичларни ечиб олиш юк қабул қилувчи томонидан бажарилади.

Юк жўнатувчи юкнинг оғирлиги ва тара ўринлари сонини товар-транспорт накладнойига ёзиб қўяди.

Хайдовчи-экспедитор товар-транспорт накладнойининг ҳамма нусхаларини имзолаб, юк ташишга қабул қилинганини тасдиқлайди.

7.4. Товарларни сув ва ҳаво транспортида ташиш

Мамлакат транспорт тизимини самарали ишлашида сув ва ҳаво транспорти муҳим аҳамиятга эгадир.

Денгиз транспорти жуда арзон, товарни ўтказиш даражаси ҳамда универсаллиги юқори бўлиб ҳисобланади.

Дарё транспорти қўлланилиши чегараланганлигига қарамай айрим туманларда халқ истеъмол товарларни ташишда қўлланилади.

Щаво транспорти энг тезкор бўлиб ҳисобланади. Аммо бу транспортда юкларни ташиш нархи юқори бўлганлиги туфайли халқ истеъмол товарларини ташишда қўлланилиши чегараланган.

Денгиз транспорти қўлланиладиган жойларда денгиз орқали сузиш Савдо Кодекси, дарё транспортида юк ташишда Ички Сув Транспорти Низоми ёрдамида тартибга солинади.

Денгиз транспортида юк ташиш алоқа турлари бўйича портлараро алоқаси тўғридан-тўғри сув (денгиз ва дарё портлари ўртасидаги) алоқаси ва тўғри аралаш (темир йўл - сув ёки автомобиль) алоқаси.

Юкларни ташиш учун алоҳида тўғри ва аралаш алоқаларга тузиладиган буюртмаларда юк эгаси ҳақида маълумотлар, юк ташиш ҳажми тоннада, юкни номи ва ўрам тури, жўнатиш ва келтириш портлари кўрсатилган бўлиши керак.

Юкларни топширишда юк жўнатувчи ортиш ордерини тўлдиради, уни асосида портни юк идораси ташиб борувчи ҳужжатни - коносаментни ёзиб боради. Агар юк ташиш тўғридан-тўғри аралаш алоқа орқали амалга оширилса накладной ва йўл ведомости ёзилиши расмийлаштирилади, юк

жўнатувчи коносамент ўрнига квитанция берилади ва юк қабул қилинадиган жойда уни кўрсатилгандан сўнг юк берилади. Щар бир қабул қилинган юк ўрнига портда транспорт маржировкаси қўйилади.

Ортиш-тушириш ишлари порт маблағлари ва кучлари ёрдамида жўнатувчилар ва қабул қилувчилар ҳисобидан амалга оширилади.

Портда юк уч кун бепул сақланади. 24 соатдан кўп сақланган юкларга тўловлар тариф бўйича олинади.

Юк қабул қилувчи юкни олиш пайтида коносамент ва ишончномани биринчи нусҳаси тақдим этилади. Камомат юкни бузилиши, айрим жойларни шикастланиши аниқланган ҳолда юк қабул қилувчи тижорат актини тузилишини талаб қилиши шарт.

Дарё транспортида алоқалар турлари бўйича ташишлар қуйидагиларга бўлинадилар:

- ички сув алоқасида;
- битта кема хўжалиги ичида ташиш;
- тўғридан-тўғри ички сув алоқаси;
- бир нечта кема хўжалиги чегарасида;
- тўғридан-тўғри сув алоқасида;
- дарё ва денгиз транспорти иштирокида.

Битта юк ташиш ҳужжатга асосан дарё транспортида жўнатиш ҳолатида юкни ҳажмига кўра кичик партиялиги (оғирлиги 20 т ортиқ бўлмаган), судовой нормадан камроқ ва судовойларга бўлинади.

Юкни жўнатишга тақдим этилганда юк жўнатувчи накладной тўлдиради.

Дарё портида юкни олиш учун юк қабул қилувчи накладной ва ишончномани кўрсатиши керак.

Дарё транспортида юк ташиш муддатига юкни тури, сув оқими даври, кеманинг тезлиги ва уни ҳаракат йўналиши таъсир кўрсатади.

Щаво транспортида юк ташишда тартибга солувчи асосий ҳужжат бўлиб ҳаво Кодекси ҳисобланади. Кодекс асосида йўловчиларни, юкларни ва багажларни ташиш қоидалари тузилади.

Щаво транспортида юкларни ташиш шартнома асосида амалга оширилади.

Бир маротаба талабномалар билан кичик партиядаги тезкор ва қимматбаҳо юклар жўнатилади.

Юкларни жўнатиш юк накладнойини ёзиш билан расмийлаштирилади.

Ортиш-тушириш ишлари асосан аэропорт кучлари ва воситалари билан амалга оширилади. Щаво транспортида юкларни сақлаш ва бериш тартиби бошқа транспорт турлари каби бажарилади.

Таянч иборалар

Транспорт турлари. Юк жўнатувчи. Юк ташиш. Масофа. Темир йўл станциялари. Умумдорлик. Марказлаштирилган усул. Денгиз транспорти. Портлар. Вагон. Кема. Самолет. Технологик схема. Автомобиль транспорти.

Буюртма. Юк ортиш. Маҳаллий қатнов. Майда жўнатишлар. Тарифлар. Юк кўтариш қуввати. Автохўжаликлар.

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Юк ташишда қандай транспорт турларидан фойдаланилади?
2. Темир йўл транспортида юклар ташиш қандай амалга оширилади?
3. Юк ташишда транспорт воситаларини қандай ютуқли ва камчилик томонлари мавжуд?
4. Юк ташишда қандай хужжат расмиятчиликлари амалга оширилади?
5. Рê òàøèøää òàðàæàðèàð àà òàðèèèèð òùғðèñèää íèìà ääý îèàñèç?

Асосий адабиётлар:

1. Панкратов Ф. Г., Памбухчианц В. К. «Коммерция и технология торговли», М. ИВЦ «Маркетинг» 2002.
2. Памбухчианц О.В. Технология розничной торговли. М.: Дашков-К. 2000 г.
3. Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов» М. Экономика 2001.
4. Дашков Л.П., Памбухчианц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К°», 2006 г.
5. Дашков Л.П., Памбухчианц В.К. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. М.: «Дашков и К°», 2006 г.

Кўшимча адабиётлар:

1. Аванесов Ю.А., Ключко и другие. «Основы коммерции». М., То «Пюксарт», 2000.
2. Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основы оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладогаонсга, 2000.
3. Замковский Д. Я. Оптовая торговля непродовольственными товарами. М. Экономика, 2000.
4. Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. «Коммерческая деятельность». М.: ИВЦ «Маркетинг», 2002.
5. «@RUS»- <http://atrus.ru/>;
6. List .RU- <http://www.list.ru/>;
7. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

8- МАВЗУ. МАГАЗИНЛАРДА САВДО-ТЕХНОЛОГИК ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ (2 соат)

Режа

8.1. Магазинлардаги савдо-технологик жараённинг таркибий қисмлари ва уни рационал ташкил қилиш тамойиллари.

8.2. Магазинларга товарларни келтириш ва қабул қилиш технологик операциялари.

8.3. Товарларни сақлаш ва сотишга тайёрлаш технологияси.

8.4. Товарларни савдо залида жойлаштириш ва ёйиб қўйиш.

8.5. Товарларни чакана сотиш технологияси.

8.1. Магазинлардаги савдо технологик жараённинг таркибий қисмлари ва уни рационал ташкил қилиш тамойиллари.

Чакана савдо корхоналарида савдо - технологик жараён товарнинг магазинга тушишдан бошлаб, то харидорнинг шахсий мулкига айлангунга қадар босиб ўтган ҳаракати йўлида амалга ошириладиган алоҳида операцияларнинг йиғиндисидан иборатдир.

Магазиндаги барча савдо - технологик жараёнлар асосий ва ёрдамчи жараёнларга бўлинади. Товарларни сотиш ва харидорларга қўшимча хизмат кўрсатиш асосий жараёнларга киради. Булар савдо тармоқларининг асосий вазифаларини бажариш билан бевосита боғлиқ бўлган алоҳида операциялардан ташкил топади ва магазиннинг савдо залида амалга оширилади.

Ёрдамчи жараёнларга товарларни қабул қилиб олиш, сақлаш, савдога тайёрлаш, уларни магазин ичкарасида ташиш, бўш тараларни қайтариб юбориш ва бошқалар киради.

Ёрдамчи жараёнлар асосий технологик жараёнларни бажариш учун зарурдир. Улар товарларни қабул қилиб олиш, сақлаш, сотишга тайёрлаш учун махсус ажратилган хоналарда амалга оширилади.

Харидорлар талабини ўрганиш, товар ассортиментини тузиш, реклама ва ахборотларни ташкил қилиш ва ҳоказолар билан боғлиқ бўлган савдо ишларининг баъзи турларини бажариш магазиндаги савдо-технологик жараённинг муҳим таркибий қисмларидандир.

Асосий ва ёрдамчи жараёнлар ҳамда операциялар маълум изчилликда, бир мунча узлуксиз ва бир йўлда бажарилади. Магазиннинг катталиги, унинг кўп қаватлилиги, бинонинг ҳажм жихатидан режалаш тузилиши, технологик жараёнларни бажариш учун мўлжалланган майдоннинг катта-кичиклиги, магазин товарларининг ассортимент структураси савдо-технологик жараёни ташкил қилишдаги муҳим омиллардандир.

Чакана савдо корхоналарининг савдо-технологик жараёни, магазин ходимлари билан харидорлар, товарлар ва асбоб-ускуналар бир-бирига таъсир кўрсатадилар.

Магазинда савдо - технологик жараёнларнинг ташкил қилиниши савдо ходимларини меҳнат самарадорлигининг ўсишига, савдо корхонасининг моддий-техник базасидан рационал фойдаланиши энг қулай меҳнат шароити ва товар - материал бойликларини бутунлигини таъминлашга харидорларга кам вақт сарфлаб, қулай шароитда товар харид қилиш имконини яратишга ёрдам бериши лозим.

Рационал савдо - технологик жараённинг асосий тамойиллари қуйидагилардир:

- савдонинг илғор усулларини жорий қилиш ва илмий техника тараққиётига эришиш;
- сермеҳнат операцияларни механизациялаш ва автоматлаштириш;
- тара - жиҳозлардан фойдаланиш билан товар таъминотининг энг қулай тизимини жорий қилиш;
- юк туширилган жойдан магазиннинг савдо залигача юкларни кетма-кет ташиб бориш ҳаракатидаги технологик карта - схемаларини қўллаш асосида технологик операцияларнинг узликсиз бажарилишини таъминлаш;
- меҳнатни илмий ташкил этиш.

8.2. Магазинларга товарларни келтириш ва қабул қилиш технологик операциялари

Транспорт воситалари орқали дўконга етказиладиган товарларни тўхтовсиз қабул қилиб туришлари шарт. Юкларни ортиш-тушириш ишларини қонун-қоидаларига риоя қилган ҳолда амалга ошириш керак. Тагликларга қўйилган товарлар автомобилдан электр юклагувчи ёрдамида туширилади. /илдиракли контейнерлар автомобиль воситалари ёрдамида туширилади.

Магазинга келган товарлар қабул қилиш зонасига етказиб берилади. Товарларни қабул қилиш магазин савдо-технологик жараёнини энг муҳим операциялардан бири бўлиб ҳисобланади ва моддий жавобгар шахслар орқали қабул қилиниши керак. Фақат стандарт талабларига жавоб берувчи ва юқори сифатли маҳсулотлар қабул қилинади.

Товарлар магазинда сифати ва миқдори бўйича қабул қилиниш қонун-қоидаларига риоя қилинган ҳолда амалга оширилиши керак.

Миқдор бўйича товарларни қабул қилиш. Бунда товар турларини кўплиги, жойларни сони, товарларни миқдори, товар транспорт накладнойларини ва бошқа ҳужжатларини таққослаш йўли билан амалга оширилади.

Агар товарлар магазинга керакли ҳужжатларсиз келса, у ҳолда келган товарларга акт тузилади, товарлар эса сақланишга олинади.

Миқдор бўйича товарлар белгиланган муддатларда қабул қилинади. Очик, бузилган ёки тарасиз келган товарлар магазинга шу вақтни ўзида қабул қилиниши керак. Бутун тарада келган товарлар брутто оғирлиги ва жойларни миқдори бўйича таъминотчидан келган пайтда қабул қилинади, нетто оғирлиги ва товар доналарини миқдори бўйича эса, тара очилгандан сўнг

қабул қилинади, лекин 10 кундан кечикмаган ҳолда, тез бузулувчан товарлар эса 24 соатда. Келган товарлар миқдори ҳужжатда кўрсатилган ўлчов бирлиги билан ўлчанади.

Нетто ҳажми бирлиги белгиланган қонун-қоидаларга риоя қилган ҳолда текширилади. Тара оғирлиги товарни нетто оғирлиги билан биргаликда текширилади. Текшириш натижалари акт билан расмийлаштирилади. Тара оғирлигини текшириш натижалари ҳақидаги актида товарлар нетто оғирлиги ҳам кўрсатилади. Агар қабул қилиш жараёнида етишмовчилик аниқланса, қабул қилишни тўхтатиб туриш лозим.

Товарлар сақланишини таъминлаш ва бошқа товарлар билан аралашиб кетишига йўл қўйилмаслиги керак. Товарлар камоматлиги ҳақида акт тузилади.

Агар товарнинг брутто оғирлиги ҳужжатларда кўрсатилган оғирлик билан тўғри келмаса, магазин тарани ва ўрамни очмаслиги керак.

Товарларни охириги қабул қилинишида икки томонлама акт тузилади, қатнашиш учун жўнатувчи шахслар таклиф қилиниши керак. Агар товарлар жўнатувчиси айбдор ҳисобланмаса, товар ишлаб чиқарувчиси чақирилади. Бошқа шахар ишлаб чиқарувчиси вакили шу ҳолларда чақиртириладики, қачонки бу нарса шартномада кўрсатилган бўлса. Бир шахар жўнатувчисининг вакили чақирилган куннинг эртасига етиб келиши керак, тез бузулувчан товар бўлса, чақиралгандан кейин 4 соат ичида келиши керак.

Бошқа шахар вакили бўлса, чақирилгандан кейин 3 кун ичида етиб келиши керак.

Товарларни қабул қилиш охириги натижалари бўйича акт тузилади. Актда етишмаган товарлар миқдори, уларни қиймати, ҳақиқатдаги оғирлиги, камлиги ва бошқа маълумотлар кўрсатилади. Акт белгиланган шаклга мувофиқ расмийлаштирилади.

Агар товар қабул қилишда ортиқча нарсалар аниқланса, бу ҳақда ҳам акт тузилади.

Магазин манзилига жўнатиш жўнатма келмаганда почта бўлими орқали бу ҳақда қидирув талаб қилинади ва жўнатиш базасига хабар қилинади.

Агар таралардаги товарлар бутун пломбаларда етиб келган бўлса, қабул қилувчи транспорт органларидан уларни олишда тараларни дона миқдорини ҳужжатдаги билан тўғри келишини ва тарани бутунлигини текшириб олиши шарт. Таралар бутунлиги ҳақида ишонч пайдо бўлгандан сўнг, товарларни қабул қилувчи магазин ходими, товарлар бутун пломбада келганлиги ҳақида ҳужжатларда кўрсатади.

Товарларни сифат бўйича қабул қилиш. Товарларни сифат бўйича қабул қилиш белгиланган муддатда амалга оширилиши керак. Агар товар етказиб берувчи, магазин жойлашган жойда бўлса, ундан келган товарлар 10 кун ичида қабул қилинади. Агар товар етказиб берувчи бошқа шахардан бўлса, у ҳолда ундан келган товарлар 20 кун ичида қабул қилинади, тез бузулувчан товарлар эса 24 соат ичида .

Қабул қилиш жараёнида магазин ходимлари товарлар сифатини, тарасини, ўрамини ва маркировкасини белгиланган талаблар бўйича талаб қилади.

Агар қабул қилган пайтда сифатсиз товарлар аниқланса, у ҳолда қабул қилиш тугатилади ва 1 томонлама шартнома тузилади.

Товарларни сифат бўйича тузиладиган акти қуйидагиларни ўз ичига олади: товар қабул қилувчи магазиннинг номи ва магазин, акт рақами ва тузиш куни, товарларни сифат бўйича қабул қилишда ва акт тузишда қатнашган кишилар исмлари ҳамда шу шахслар сифат бўйича қабул қилиш қонунлари билан танишганликлари, жўнатувчининг исми, товарларни етказиш шартномасининг куни ва рақами, юкни белгиланган жойга келган куни, транспорт ташкилотига уни бериш вақти, тара ва ўрамларнинг бутунлиги ва бошқаларни.

8.3. Товарларни сақлаш ва сотишга тайёрлаш технологияси

Кўпчилик товарлар магазинларга тараларда ўраб-жойлашган ҳолда келиб тушади, бу фақат сақлаш ва ташиш учун зарурдир. Баъзи товарлар ташиш ва сақлаш жараёнида ўзининг дастлабки товарлик жараёнини йўқотади, эзилади, чангланади, баъзи ноозиқ-овқат товарларни бузилишдан сақлаш учун улар химоя мойи билан қопланади.

Товарларни сотишга тайёрлаш, магазинда савдо-технологик жараёнларни самарали амалга оширишида катта аҳамиятга эга бўлиб, товарларни сотишда янада илғор усулларни кенгроқ жорий қилишга шароит яратади ва харидорга хизмат кўрсатишни яхшилаш ҳамда тезлаштиришга ёрдам беради.

Товарларни сотишга тайёрлашга доир умумий операцияларга қуйидагилар киради:

- товар солинган идишларини очиш - товарларни сиртқи таралардан бўшатиш. Ўрамни очишда товар, идиш ва ўрам сифатини сақлаш муҳим талаблардан биридир;

- товарларни саралаш - бу товарларни ассортимент кўрсаткичлари, яъни размери, фасони, сорти, нархи бўйича, шунингдек нархга тамға кўрсатилган сортига, илова қилинган ҳужжатларнинг прејскурантга мос келиши бўйича группалашдир;

- товарларнинг сифатини яхшилаш - бунда товарлар чангдан тозаланади, дазмолланади, мойлари артилади, майда камчиликлар йўқотилади, озиқ-овқат маҳсулотларининг устки қатламидаги йўқотилган дастлабки сифати тикланади;

- тамғалаш - товарга товар белгилари, яъни артикули, сорти, номери ва нархи кўрсатилган товарлик ёрлиғини биркитиш. Товарга ёрлиқлар биркитилади, осилади, тикилиб қўйилади. Ёрлиқнинг бошқа томонига баҳосинининг тўғрилигини тасдиқлаб, магазин мудирининг имзо қўяди.

- қадоқлаш ва дастлабки кесиб қўйиш - товарларни харидорлар учун ўнғайроқ ўлчамларда қилиб, тортиб тайёрлаш ва гастрономия товарларининг кесиб қўйиш;

- товарларни савдо залига чиқариб ёйиш учун тайёрлаш - махсус тараларга тахлаш, махсус тахтачаларга ёйиш, қисмларга бўлиб келтирилган товарларни йиғиш;

- совғабоп наборларни бутлаш - сервизлар, совғалар ва гарнитуралар.

Унча катта бўлмаган магазинларда товарларни магазин сотувчилари харидорларга хизмат қилишдан бўш пайтларида сотишга тайёрлайдилар. Товарларни сотишга тайёрлаш махсус мўлжалланган ва зарур асбоб-ускуна ҳамда жиҳозлар ёрдамида тайёрланади.

Ўз-ўзига хизмат кўрсатиладиган магазинларда товарлар харидорларнинг товарларни мустақил танлашлари ҳисобга олинган ҳолда сотишга тайёрланади. Товарларни сотишга тайёрлайдиган хоналарда кўчма касеталар, катаклар тўлдириб қўйилади, суриладиган жавонлар, стеллажлар, аравачалар тўлғазиб қўйилади; тайёр кийимлар батамом тайёр кўринишда суриладиган осгичалар, штангаларга осиб қўйилади. Газламалардан олдиндан юбкалик, кўйлаклик, костюмлик, шимлик, пиджаклик, нимчаликлар тайёрлаб қўйилади. Щар бир кийимликка узунлиги, кенглиги, кийимлик нархи кўрсатилган ёрлик осиб қўйилади.

Озиқ-овқат товарларни сотиш вақтига, харидорлар оқимининг интенсивлигига, товарларнинг харид қилиш тезлигига, сифатига, нархига қараб дозаларда қадоқланади. Қадоқландиган товарларнинг дозаландиган миқдорлари харидор талабига мос тушиши зарур.

Қадоқлаш учун қоғозли, целофанли, полиэтиленли пакетлар ва халтачалар, капронли қоплар, шиша банкалар, қоғоз стаканлар ишлатилади. Товарларни сотишга тайёрлаш ва уларни савдо залига ўтказишда хизмат зонасида товарлар зонасининг мавжудлиги, ҳар кунги сотиладиган товар ҳажми, айрим товарларни дастлабки сотиш зарурлигини ҳисобга олиш зарур.

8.4. Товарларни савдо залида жойлаштириш ва ёйиб қўйиш

Товарларнинг жойлашуви товар гуруҳлари ва гуруҳчалари бўйича уларнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда савдо залига кетма-кет жойлаштирилишини белгилашдан иборатдир.

Товар айланмасининг ҳажми ва структуралари, харидор талабининг характери савдо залида товарларни жойлаштириш учун асос ҳисобланади.

Магазиннинг савдо залида товарлар ассортименти қуйидаги этаплар бўйича жойлаштирилади:

- савдо зали майдонини товарларнинг алоҳида гуруҳлари бўйича тақсимлаш;
- товарларнинг гуруҳлар ва гуруҳчаларга бўлиб кетма-кет жойлаштирилишини белгилаш;
- товарларни гуруҳлар ва гуруҳчалар бўйича жойлаштиришнинг технологик чизмасини ишлаб чиқиш.

Айрим товарларни жойлаштириш учун ажратиладиган савдо зали майдоннинг катталиги харидорларнинг товарларини кўздан кечириш ва танлашга сарфландиган вақти, харид қилинган товарларнинг габарити ва

миқдори билан аниқланади. Бу омилларнинг баъзи товарларни сотиш учун савдо зали майдоннинг ҳажмига таъсири 1 хар бир кадрат метрига савдо майдонидаги товар обороти миқдорининг кўрсаткичида ўз ифодасини топади. Бундан ташқари, баъзи товарларни сотиш учун ажратилган савдо зали майдоннинг ҳажмига уларни сотиш миқдори ва магазин савдо зали майдоннинг умумий кўлами ҳам таъсир кўрсатади.

Савдо залига баъзи товарлар гуруҳини жойлаштиришда қабул қилиш ҳамда сақлаш хоналари билан уларнинг савдо залида турган ўрни орасидаги йўлнинг қисқа бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Магазиннинг савдо залига товарларни жойлаштиришнинг кетма-кетлиги кўп жиҳатдан талабнинг кам кўплиги билан аниқланади. Харидоргир товарларни улар сақланадиган ёки қабул қилиб олинадиган хоналарга яқинроқ жойлаштириш тавсия этилади, бу эса савдо залига товарлар запасини тўлдириб туришда магазин ходимларининг сарфлайдиган меҳнатини бир мунча қисқартиради. Харидоргир товарларнинг савдо залининг ичкарасига жойлаштириш тавсия этилади, бу билан магазинга кириш ва ундан чиқиш эшиги олдида харидорларнинг тўпланиб қолишнинг олдини олади.

Кам талаб қилинадиган товарларни уларнинг сотилишини тезлаштириш мақсадида харидорлар ҳаракати йўналиши бўйлаб ўнг томонга ўрнатилган участкаларга, яъни қулай зонага жойлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Савдо залида товарни жойлаштиришнинг кетма-кетлигини аниқлашда уларнинг габаритлари ва оғирликлари ҳам албатта ҳисобга олинади. Оғир ва йирик габаритли товарларни харидорлар ҳаракати йўналишининг охирига ва бу товарлар сақланадиган ҳамда қабул қилиб олинадиган хоналар яқинига жойлаштирилиши зарур.

Товарларни жойлаштиришда харидорлар ҳаракати йўналиши, уларнинг психологияси, товарларнинг физик- химёвий хусусиятларини инобатга олиш керак.

Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш шароитида харидорлар оқими ҳаракатининг асосий қонуниятларидан бири унинг соат стрелкаси ҳаракатига тесқари йўналишидир. Бу йўналишнинг қулайлиги шундаки, харидорлар инвентарь саватчани чап қўлда ушлаб, унг қўл билан товарларни бемалол танлайдилар ва уларни саватчага соладилар.

Ўз-ўзига хизмат кўрсатишда гуруҳ товарлар ва айрим товарлар учун доимий зоналар ажратиб қўйиш савдо залига товарларни тўғри жойлаштиришдаги муҳим шартлардан биридир. Харидорлар товарларни шундай жойлаштиришга кўникадилар ва савдо залини осонликча мўлжаллай оладилар.

Савдо залига товарларни жойлаштиришдаги яқунловчи этап товарларни гуруҳлар ва гуруҳчаларига қараб жойлаштиришнинг технологик чизмаларини ишлаб чиқишдир.

Савдо залида товарларнинг жойлаштиришнинг технологик чизмасига қуйидаги талаблар қўйилади:

- хариддорларнинг товар гуруҳлари жойлашган жойи тезда мўлжаллаб олишлари ва кам вақт сарфлаб, максимал қулайликлар билан харид қилишларини таъминлаш;
- барча товарларни илғор усуллар билан сотишни ташкил қилишни таъминлаш;
- савдо майдонидан унумли фойдаланишни кўрсатиш;
- товарлар ва моддий бойликларни назорат қилиш ва сақланишини таъминлаш;
- савдо залида захираларни тўлғазиб туришнинг энг қулай ҳал қилинишини назарда тутиш.

Савдо залига товарларни жойлаштириш билан бирга товарларни сотишда уларни савдо жиҳозларига ёйиб қўйиш муҳим аҳамиятга эгадир. Товарларни мақсадга мувофиқ қилиб ёйиш жиҳозлардан унумли фойдаланишга имкон беради, хариддорлар томонидан товарларни кўздан кечириш ва танлаш шароитини яхшилади, савдо залида захираларни тўлдириб турувчи савдо ходимининг меҳнат сарфини камайтиради.

Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш усулида товарларни мақсадга мувофиқ қилиб очик ёйиб сотиш катта роль ўйнайди. Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш магазинларида товарларни уйиб, тахлаб, қаторлаб, осиб, дастлаб ёйиш усуллари қўлланилади. Товарларни уйиб ёйиб қўйиш бирмунча фойдали ҳисобланади, чунки ёйишга меҳнат кам сарфланади ва жиҳозларнинг намоёиш қилинадиган майдонидан унумлироқ фойдаланиш имкон яратилади. Тара - жиҳозлар ва контейнерларда товарларни уйиб қўйиш айниқса қулай. Бундай ёйилиш усулидан кўпгина озик - овқат маҳсулотлари учун ва бир қатор ноозик-овқат товарлари учун фойдаланиш мумкин .

Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш магазинларида чиқариб қўйишнинг вертикал ва горизонтал усуллари қўлланилади. Вертикал ёйишнинг мазкур горканинг барча токчаларига бир хил номдаги товарлар вертикал бўйича, яъни тиккасига қўйилади, бу эса товарларни кўзга яхши кўринишини ва ёйилган товарларни аниқроқ фарқлашни таъминлайди.

Бир хил номдаги товарларни горизонтал усулда ёйиб қўйишда товарларни узунасига ўрнатилган жиҳозларнинг бир ёки икки токчасига узунасига жойлаштирилади. Бу усул йирик габаритли ва касеталардаги майда товарларни реализация қилишда бирмунча фойдали.

Ёйиб қўйишнинг горизонтал усулида қуйи токчаларга талаб кучли бўлган товарларни қўйиш тавсия этилади.

Амалда очик ёйиб қўйишнинг аралаш усули кенг қўлланилади. Бунда товарларни горизонтал ва вертикал ёйиш усуллари бирга қўшиб олиб борилади. Бу усулларда жиҳозларга ёйиш майдонидан унумлироқ фойдаланиш ва савдо залида товарларни кўпроқ жойлаштиришга.

Жиҳозларга товарларни очик ёйиб қўйишда қуйидаги асосий қоидаларни ҳисобга олиш зарур:

- товарларни жиҳозларга хариддорлар кўли ета оладиган даражада жойлаштириш керак;

- савдо залида товарларнинг кўзга кўринарли бўлишини таъминлаш зарур. Одамларда кўз ҳолатининг ўртача баландлиги 1650 мм га тенг эканлиги учун савдо жиҳозларида товарлар жойлаштирилиши энг қулай, яъни 1100 дан 1600 мм гача баландликдаги зонада жойлаштирилади. Шунинг учун энг қулай зонага импульс эҳтиёждаги ва секин оборот бўладиган товарларни жойлаштириш лозим ;
- ўраш-жойлашда товарлар тўғрисида баён қилинган ахборотнинг яхши кўринишли бўлишини таъминлаш;
- барча кўргазма майдонларидан унумли фойдаланишни таъминлаш;
- товарнинг ва ўраш-жойлашнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш;
- товарларни намоиш қилиш майдонларига очик ёйиб қўйиш доимий бўлиши зарур;
- харидоларга товарларни танлаш имкониятини яратиб беришни таъминлаш;
- горкаларнинг юқори токчалари, иложи борича вазни энгил бўлган товар билан тўлдирилиши зарур;
- майда товар турлари горкаларнинг ўрта токчаларига ёйилади;
- товардаги баҳо белгилари аниқ ва равшан бўлиши лозим.

Магазиннинг савдо залига товарларни жойлаштириш ва очик ёйиб қўйиш ижодий ёндошишни, аниқ шароитларни, савдо залининг катта-кичиклиги ва шаклини, савдо жиҳозларининг турларини, товарларнинг физик-кимёвий хусусиятларини ва бошқаларни ҳисобга олишни талаб қилади.

8.5. Товарларни чакана сотиш технологияси

Товарларни савдоси магазин савдо - технологик жараёнининг энг охирги босқичи ҳисобланади. Бу босқичда қилинадиган операциялар жавобгарликни талаб қилади, чунки улар харидорларга бевосита хизмат кўрсатиш билан боғлиқдир.

Товарларни сотиш бўйича операцияларни характери ва тузилиши биринчи ўринда реализация қилинаётган товарларни ассортиментига ва сотиш усулига боғлиқ. Шундай қилиб ҳар куни ишлатиладиган товарларни танлашда харидор кам талаб қилинган товарларга нисбатан камроқ вақт ажратади.

Чакана савдода товар сотишнинг қуйидаги усуллари ишлатилади:

- ўз-ўзига хизмат кўрсатиш;
- намуналар бўйича;
- буюртмалар бўйича.

Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш сотиш операцияларни тезлаштиришга, товар сотиш ҳажмини кенгайтиришга имконият яратади. Танлаб олинган товарлар ҳисоб-китоби контролёр-кассир ёрдамида амалга оширади. Ўз-ўзига хизмат қилишда сотув залининг технологик планировкаси, моддий жавобгарликнинг ташкилланиши, товар таъминоти ҳамда магазин ходимларининг функциялари ўзгаради.

Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш магазинларида ходимларнинг вазифалари асосан, харидоларга маслаҳат бериш, товарларни сақланишини назорат қилиш, ҳисоб-китоб операцияларини бажаришдан иборат:

- харидорларни кутиб олиш ва унга сотиладиган товарлар, кўрсатиладиган хизматлар ҳақида маълумотлар бериш;
- товарларни танлаш учун харидоларга аравача бериш;
- харидор товарларни ўзи танлаб олиши ва ҳисоб-китоб жойига олиб бориши;
- танланган товарларни ҳисоб-китоби ва чекларни бериши.

Шозирги вақтда магазинларда карточкалардан кенг фойдаланилмоқда. Магазин карточкалари **2** хил бўлади: дисконт ва олдиндан тўлаш.

Бошланғич тўловни тўлагандан сўнг, дисконт карточкасининг эгаси уни хар кўрсатишида маълум бир белгиланган савдо скидкасига эга бўлади.

Олдиндан тўлаш картаси бўлган клиент, ҳали сотиб олмаган товар учун аванс тўлови кўринишида бўлган ўзини пул маблағларини магазин кассасига кўяди. Кейинчалик хизмат кўрсатишда клиент картасидан маблағларни оддий кўчирилиши амалга оширилади. Харидорларни олдиндан тўлаш карточкаларига қизиқтириш учун қоидага кўра, магазинлар клиентга таклиф қилинадиган керакли савдо скидкалар ва керакли савдо тизимини ишлаб чиқарди. Шундай қилиб ҳисоб-китоб карточкалар дисконт карталарида бўлган элементларни ўзи ичига олади.

Магазин карточкаларини ишлатишни магазин товар айланишига яхши таъсир этади. Бундан ташқари, олдиндан тўлаш карточкаларига эга бўлган клиент, ҳали берилмаган товарнинг қийматига магазинни кредитлайди. Бу эса магазинга кўшимча пул маблағларини беради ҳамда берилган савдо корхонасининг статуси ва обрўсини оширишга сабаб бўлади. Магазин картаси шу картани чиқарган корхонанинг самарали реклама атрибути бўлиб ҳам ҳисобланади ва нафақат магазин обрўсини, балки мижоз обрўсини ҳам оширади, чунки пластик карталар ҳозирги пайтда товарлар ва хизматлар учун обрўли тўлов бўлиб ҳисобланади.

Пластик карталар билан ишлаш магазин автоматлашган тизими асосида доимий мижозлар базасидан тўловлар киритишга ва уларни сотиб олинган нарсалари динамикасини кузатишга имконият яратади.

Шозирги пайтда магазинлар магнит схемали ва микросхемали карточкалардаги магазин тизимини олганлар. Карточкаларни икки тури анча қулай бўлиб ҳисобланган, чунки улар тўла ҳимоялангандир. Бундан ташқари махсус терминал кассаларни ишлатилиши уларни авторизациясини осонлаштиради.

Магазинларда смат-карталар бўйича хизмат кўрсатиш пунктининг ташкилланиши 3 вариантда ишлатилиши мумкин.

Биринчидан, касса хизмат кўрсатиш автоматлашган тизимининг оддий электрон касса аппаратидан фойдаланиш мумкин. Бу аппарат эса пипад орқали ПИН кодни (мижозни шахсий инденцификация номери) киритиш учун клавиатура билан ва карталардан маълумотларни ҳисоблаш учун кўшимча ускуна билан таъминланган.

Иккинчидан, махсусланган савдо терминал кассаси ишлатилиши мумкин.

Учинчидан, магазинда терминал сифатида ПИН-кодни чиқариш учун пинпад билан ва савдо чекларини чиқариш учун принтер билан оддий шахсий компьютер ишлатилиши мумкин.

Харидорга хизмат кўрсатишда, оператор клиент картасини пинпадга қўяди ва унга ўзини ПИН кодини киритишга таклиф қилади. Агар ПИН код нотўғри терилган бўлса ва карта номери хизмат кўрсатишга тақиқланган рўйхатда бўлса, унда операция бажарилмайди, карта эса ҳолатга қараб ё қайтарилади ё олиб қўйилади.

Кейин сотувчи терминалда товар қийматини тиради. Терминал қийматни ҳисоблайди, электрон карта маблағини янгилайди, операцияни реестрда сақлаб қўяди ва савдо чекини чиқаради.

Расталарда хизмат кўрсатиш орқали товарларни сотиш қуйидаги операцияларни ўз ичига олади:

- харидорна кутиб олиш ва уни истаганини бериш;
- товарларни таклиф этиш ва кўрсатиш;
- товарларни танлашда ёрдам қилиш ва консультация бериш;
- янги товарларни таклиф қилиш;
- технологик операцияларни ўтказиш, яъни ўлчаш ва тарозига қўйиш;
- ҳисоб-китоб операциялари;
- ўраш ва харид қилинган нарсани бериш.

Магазинга келган харидор сотув персонали томонидан хушмуомали муносабат билан кутиб олиниши керак. Агар савдо зали тоза бўлса, у ҳолда харидор бу магазин ҳақиқатда яхши фикрда қолади. Харидор ниятини билиш уни моделларга, фасонларга ва бошқа кўрсаткичларга бўлган муносабатида аниқланади. Бу операция савдо персонали томонидан мулойим формада бажарилиши керак.

Харидор ниятини билгандан сўнг сотувчи керакли товарларни кўрсатади. Шу пайтда сотувчи товарлар хусусиятларига эътибор беради ва йўқ товарларни ўрнига бошқаўхшаш товарларни таклиф қилади. Агар керак бўлса, сотувчи шу товарлар нима учун керак, уларни қандай ишлатиш кераклиги ҳақида харидорларга зарур бўлган маслаҳатларни бериши шарт. Маслаҳатлар янги товарлар ташвиқотига қўшилиши керак ва харидорларда эстетик дидларни тарбиялаши керак. Йирик магазинларда маслаҳатларни ўтказиш учун халқ хўжалик товарларини ишлаб чиқарувчи саноат корхоналар мутахассислари, модельерлар, врач косметологлари ва бошқа мутахассислар таклиф қилинади. Сотувчи мажбуриятларига харидорга керакли товарларни таклиф қилиш ҳам киради.

Кесиш, ўлчаш, тарозига қўйиш билан боғлиқ бўлган технологик операцияларни бажаришга кўп вақт ва меҳнат сарфланади. Уларни бажариш сифатига ва харидорларга хизмат кўрсатиш даражасига сотув персоналини малакаси ва сотувчининг иш жойида хизмат кўрсатиши даражаси таъсир кўрсатади.

Товарларни сотилиши харидор билан ҳисоб-китоб ва товарларни бериш билан тугайди.

Техник томондан мураккаб бўлган ва гарантия муддати билан бўлган товарларни сотилишида, сотувчи товар паспортида белгилар қилиши шарт, товар чекини ёзиш ва нусхасини харидорга бериш керак.

Товарларни намуна бўйича сотиш, намуналарни сотув залида қўйилиши билан кўрсатилади ва харидор уни ўзи (ёки сотувчи ёрдамида) кўради, товар танлангандан ва харид қилингандан кейин сотувчи харидорга намунага ўхшаш товарни беради. Савдони бу усулда ишчи захираларни намуналари алоҳида бўлган ҳолда жойлаштирилади. Бу усул шуниси билан қулайки, хатто майдони кичик бўлган савдо залида жуда кенг ассортиментдаги товарлар намуналарини қўйиш мумкин. Одатда бу усул техник томондан мураккаб бўлган ва катта габаритли товарларни сотишда ишлатилади. Бу усул билан музлаткичлар, кир ювиш машиналари, иситиш ва ёритиш ускуналари, тикув машиналари, телевизорлар, радиоприёмниклар, мусиқа асбоблари, мотоцикллар, мотороллер, велосипедлар, мебеллар, газламалар ва бошқа товарларни сотишни амалга оширади.

Сотув залида қўйилган товар намуналари - товар номи, артикули, сорти, ишлаб чиқарувчининг номи, нархи аниқ кўрсатилганлар билан таъминланган бўлиши шарт. Керак бўлган вақтда сотувчилар харидорларга консултантив ёрдам кўрсатишади.

Намуналар бўйича катта габаритли товарларни сотилиши уларни магазин омборларидан, улгуржи базаларидан ёки саноат ишлаб чиқарувчи корхоналаридан харидор уйига етказиб бериш билан фарқланади. Бу эса ўз навбатида омборхоналардаги чакана савдо корхоналарига булган эҳтиёжни қисқартиришга, транспорт харажатларини камайтиришга ва харидоларни сотиб олинган товарларни етказиш билан бўлган қийинчиликларни осонлаштиришга имкон яратади.

Товарлар очик тахланган ҳолда сотилишида харидорлар ўзлари сотувчи иш жойида қўйилган товарларни кўриш ва танлаш имкониятларига эгадирлар. Улар расталарга, пештахталарга, стендларга қўйилади. Бу усулда товарларни сотилишида сотувчи функцияларига харидорларга маслаҳат бериш, тарозида тортиш, ўраш ва танланган товарларни беришдан иборатдир.

Щисоб-китоб операциялари савдо залида ўрнатилган хоссаларда ёки сотувчининг иш жойида амалга оширилиши мумкин.

Товарларни очик тахланган ҳолда сотилиши бошқа усулларга қараганда анча қулай, чунки кўп харидорлар сотувчиларни ўз функцияларини бажаришда чалғитмасдан туриб, ўзи очик ҳолда қўйилган товар намуналарини кўриш имкониятига эгадирлар. Бу усул эса ўз навбатида товарларни сотиш бўйича операцияларни тезлаштиришга, магазин маҳсулотларини ўтказиш имкониятларини оширишга ва сотувчини меҳнат қилиш ҳажмини оширишга катта имкониятлар яратади.

Таянч иборалар

Технологик жараён. Сотиш. Хизмат кўрсатиш. Сақлаш. Асосий жараёнлар.

Асбоб-ускуналар. Меҳнат унумдорлиги. Моддий-техника базаси. Товар харид қилиш. Самарали савдо. Савдонинг илгор усуллари. Тара-жиҳозлар. Карта-схема. Кантейнерлар. Товарларни қабул қилиш. Миқдор. Сон. Сифат.

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Магазин савдо-технологик жараёни қандай қисмлардан иборат ?
2. Магазинда иш фаолиятини самарали ташкил этиш қандай принципларини биласиз?
3. Товарларни сақлашда нималарга эътибор бериш керак?
4. Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш магазинларида товарларни сотишга тайёрлашда қандай ўзига яраша хусусиятлари мавжуд?

Асосий адабиётлар:

1. Каримов И.А. 2003 йил якунлари ва 2004 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўнўлишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси.Т. «Ўзбекистон овози» газетаси, 2004 йил 10 февраль, 16 сони.
2. Голубков Е.П. Маркетинговўе исследования: теория.меторология и практика: Учебник.-3-е изд.,Перераб. и доп,-М.:Издательство «Финпрес», 2003,-496 с.
3. Панкратов Ф. Г., Памбухчиянц В. К. «Коммерция и технология торговли», М. ИВЦ «Маркетинг» 2002.
4. Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговўх процессов» М. Экономика 2001.
5. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К°», 2006 г.
6. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Организация, технология и проектирование торговўх предприятий. Учебник. М.: «Дашков и К°», 2006 .

Кўшимча адабиётлар:

1. Аванесов Ю.А.,Клочко и другие. «Основў коммерции».М., То «Пюкс-арт», 1995.
2. Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основў оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладогоансга, 2000.
3. Замковский Д. Я.Оптовая торговля непродовольственнўми товарами. М. Экономика, 2000.
4. Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. «Коммерческая деятельность». М.: ИВЦ «Маркетинг», 2002.
5. 9. “@RUS”- <http://atrus.ru/>;
6. 10.List .RU- <http://www.list.ru/>;
7. 11.Russia on the Net- <http://www.ru/>;
8. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

9 - МАВЗУ. ЧАКАНА САВДО КОРХОНАЛАРИНИ ТОВАР ТАЪМИНОТИ ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ. (2 соат)

Режа

9.1. Товар етказиб берувчи ташкилотнинг моҳияти ва унинг олдига қўйиладиган асосий талаблар.

9.2. Чакана савдо корхоналарини товар билан таъминлашнинг ритмлилиқ даражаси.

9.3. Товар таъминоти шакллари.

9.4. Чакана савдо тармоғига товарларни ташиб келтириш схемалари.

9.1.Товар етказиб берувчи ташкилотнинг моҳияти ва унинг олдига қўйиладиган асосий талаблар

Чакана савдо тармоғини товар билан таъминлаш деганда товарларни чакана савдо корхоналарига етказиб беришдаги тижорат ва технологик операцияларнинг мураккаб комплексини ўзида акс эттирувчи тадбирлар тизими тушунилади. Чакана савдо корхоналарида рационал ташкил этилган товар таъминоти товарлар ассортиментининг тўлиқлиги ва барқарорлигини, товар захираларининг зарурий даражасини, аҳоли талабини қондиришни ҳамда савдо ташкилотлари ва корхоналари ишининг юқори молиявий-иқтисодий кўрсаткичларини таъминлайди, яъни кафолатлайди.

Чакана савдо корхоналари товар таъминотини ташкил этишда қуйидаги асосий талабларни ҳисобга олиш керак:

- Таъминотнинг манбалари ва мақбул шакллари саноат ва бошқа ишлаб чиқувчи корхоналар томонидан ишлаб чиқариладиган товарлар ҳажми, ассортименти, чакана савдо корхонасининг таъминотчи савдо корхоналаридан ҳудудий узоклиги билан аниқланиши керак;
- Товарларни ташиб келтириш аҳоли талаби ҳамда магазинлар учун ўрнатилган мажбурий ассортимент режаси асосида амалга оширилиши керак;
- Келтириладиган товарлар ҳажми корхона типи, қуввати, товар айланмасини характерловчи ҳажми ва савдо майдонининг ўлчамлари билан аниқланиши керак. Савдо корхоналарини тегишли савдо-технологик воситалар (холодильникли воситалар билан ва ҳ.к.) билан тўйинганлиги алоҳида аҳамиятга эга;
- Бир вақтда етказиб бериладиган товар партиясини ҳажми мавжуд товар захиралари, кундалиқ ўртача реализация миқдори ва ташиб келтиришни ўрнатилган вақт оралиғи асосида ҳисобланиши керак;
- Товар таъминотининг мукамал ишлаб чиқарилган тизими товарларни ташиб келтириш ва сақлашдаги харажатларни минималлаштиришни таъминлаши керак.

Чакана савдо корхоналарининг товар таъминоти қуйидаги асосий тамойилларга асосланиши керак:

- Режага асосланиш;
- Ритмлилиқ;
- Тезкорлик;
- Иқтисодий аҳамиятга эга бўлиш;
- Марказлашганлик;
- Технологиклик.

Режага асосланиш чакана савдо корхоналарини товар билан таъминлаш жараёнининг режа билан олиб борилишини ифодалайди. Магазин ва бошқа сотиш пунктларига товарларни келтириш ассортимент турларни ҳисобга олган ҳолда, режа графиклари асосида олиб борилиши керак.

Таъминотнинг **ритмлилиги** товарларни бир хил вақт оралиғида келтирилишини кўзда тутди. Товарларни магазинларга етказиб беришдаги ритмлилиқ товар айланмаси тезлигини ошириш, чакана савдо корхоналари ишини товар етказиш муддати бузилган ҳолатларда тўхтатмаслик учун керак бўлган ортиқча товар захиралари пайдо бўлишининг олдини олади. Ундан ташқари, чакана савдо корхонаси товар таъминотининг ритмлилиги омбор, улгуржи база, транспорт корхоналарининг ишлаши учун оптимал шароитлар яратади. У ишчи кучидан унумли фойдоланиш имконини беради.

9.2. Чакана савдо корхоналарини товар билан таъминлашнинг ритмлилиқ даражаси.

Чакана савдо корхоналарини товар билан таъминлашнинг ритмлилиқ даражасини аниқлаш учун таъминотнинг **ритмлилиқ коэффиценти** кўрсаткичидан фойдаланиш мумкин:

$$K_p \text{ қ } \Sigma P_{\phi} / \Sigma P_n$$

P_{ϕ} –тегишли давр учун товарнинг реал етказиб берилиши;

P_n –хар бир давр учун товарнинг график асосида етказиб берилиши.

Товар таъминотини рационал ташкил этишнинг муҳим шарти бўлиб, унинг **тезкорлиги** саналади. Бу тамойил товар ларни ташиб келтириш товарларга бўлган талаб ўзгариши, мавсумий ва бошқа тебранишлар ҳисобига кўпайтирилиши ёки қисқартирилиши керак, деб қарайди. Чакана савдо тармоғини товар билан таъминловчи улгуржи база ва бошқа корхоналар бундай ўзгаришларни тезкорлик билан ҳисобга олишлари ва ўзгартириш киритишлари керак. Бунинг учун улар чакана савдо корхоналаридан ўз вақтида товарлар реализацияси ва товар захиралари ҳолати ҳақидаги ахборотни олишлари керак.

Товар таъминотининг **иқтисодий аҳамиятга эга бўлиши** товарларни чакана савдо тармоғига етказиш жараёнида иш вақти, материал ва пул воситаларининг минимал харажатларини акс эттиради. Бу тамойил асосида транспорт воситалари, ортиш-тушириш ишлари механизацияларидан

фойдаланиш, товар ҳаракатининг рационал звеносини ўрнатиш, товар ҳаракатининг ишлаб чиқаришдан истеъмолчигача бўлган оралиғида ортиқча омбор технологик операцияларини йўқотиш, товар қабул қилиш ва топширишда ҳужжатларни аниқ расмийлаштиришнинг самарадорлигига эришилади. Шундай қилиб, чакана савдо тармоғининг товар таъминоти юк айланишини камайтиришни, оптимал тарзда звенолаштиришни, товар партиялари ўлчами ва етказиб бериш частоталарини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқиладиган товар олиб киришнинг рационал схемалари асосида амалга оширилиши керак.

Марказлашганлик чакана савдо корхоналарини етказиб берувчи корхона кучи ва воситалари асосида товар билан таъминлашни назарда тутди. Бунинг натижасида магазин ишчилари товар таъминотига тижорий жиҳатдан жавобгар бўлишларига қарамасдан, ўзларининг бевосита харидорларга хизмат кўрсатишдан чалғимайдилар.

Товар таъминотининг барча босқичларида қабул қилинадиган прогрессив-**технологик** қарорлар асосида товар билан таъминлаш амалга оширилиши керак. Бу ерда чакана савдо тармоғини товар билан таъминлашни саноатлаштириш (индустриализация)нинг асоси бўлган модулли транспорт тизимлари катта роль ўйнайди.

Чакана савдо тармоғини товар билан таъминланишини ташкиллаштиришга қуйидаги муҳим омиллар таъсир кўрсатади:

- Товар таъминоти жараёнининг бошқарилиш даражаси;
- Товарларга бўлган талабни аниқлаш учун ишлатиладиган тижорат ахборотларининг ҳаққонийлиги;
- Чакана савдо тармоғининг жойлашганлиги;
- Омбор хўжалигининг жойлашганлиги ва ҳолати;
- Транспорт шароитлари;
- Чакана савдо корхоналарининг савдо-технологик воситалар билан таъминланганлиги.

9.3. Товар таъминоти шакллари ва чакана савдо тармоғига товарларни ташиб келтириш схемалари.

Товарларнинг кўпи улгуржи корхонадан чакана савдо тармоғига ташиб келтирилади. Нон ва нон маҳсулотлари, сут ва гўшт маҳсулотлари сингари кундалик талабдаги истеъмол товарлари корхонага бевосита ишлаб чиқариш корхонасидан келтирилади. Йирик махсулаштирилган универсал магазинларга транзит асосида саноат корхоналаридан бошқа товарлар, жумладан, мураккб ассортиментли товарлар келтирилиши мумкин. Мураккб ассортиментдаги (маданиятга доир товарлар, кийим-кечак, пойафзал ва ҳ.к.) товарларнинг кўпчилиги дўконга бутловчи корхоналар, шахсий тадбиркор ёки фермер хўжаликларидан келади.

Товар таъминоти манбасининг танланиши кўп омилларга боғлиқ:

- Товар ассортименти;
- Дўкон типи ва ўлчамлари;

- Товар айланиш ҳажми;
- Дўконларни доимий тарзда таъминланиш имконияти;
- Товар ҳаракати звенолари сони;
- Товар айланиш тезлиги;
- Транспорт харажатлари қиймати.

Товарларнинг қаердан келаётганига, яъни манбасига қараб чакана савдо тармоғини товар билан таъминлашнинг транзит ва омбор шакллари кўлланилади.

Товарларни магазинларга етказиб беришнинг **транзит шакли** бевосита саноат ёки қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш корхоналаридан амалга оширилади. Бундай шаклда товар айланиши тезлашади, товарнинг ушланиб қолиниши қисқаради, йўқотилиши камаяди. Шунингдек, товар таъминотининг бу шакли чакана савдо тармоғининг кўплиги ва йўналганлиги туфайли чекланган тарзда кўлланилади. Бу шакл асосан оддий ассортиментдаги товарлар, шунингдек, истеъмол туманларида ишлаб чиқарилиши амалга ошириладиган (нон ва нон маҳсулотлари, сут ва сут маҳсулотлари ва ҳ.к.) товарлар учун кўлланилади.

Қайта сортировкага эҳтиёж сезадиган мураккаб ассортиментдаги товарларнинг **омбор шакли** дўконга улгуржи корхона омборларидан келтирилади.

Чакана савдо корхоналари товар таъминотининг оптимал манбалари ва шакллари ҳар бир товар гуруҳи учун ишлаб чиқилган ташиб келтириш схемалари ёрдамида танлаш мумкин. Бу схемалар товарнинг саноат корхоналари, улгуржи база ва бошқа етказиб берувчилардан чакана савдо корхоналарига ҳаракат қилиш тартибини ҳар бир товар гуруҳи, зарурий ҳолатларда алоҳида кичик товар гуруҳи бўйича аниқланади. Схемалар товарларни ҳар бир чакана савдо корхонасига етказиб берилишининг аниқ тартибини назарда тутди. Уларни ишлаб чиқиш бир қатор тамойиллар асосида амалга ошириш тавсия этилади. Масалан, истеъмол кооперациясида схема қуйидаги асосий тамойилларга асосланади:

- Товарларнинг керакли ва минимал оралиқ омбор звеноларидан ўтиши: саноат корхонаси-туманлараро улгуржи база-дўкон;
- Мураккаб ассортиментли товарларнинг улгуржи савдосини йирик туманлараро улгуржи базалари орқали бир йўналишга қўйилиши;
- Товарларни чакана савдо тармоғига марказлашган тарзда етказиб берилишининг кенгайиши;
- Товарларнинг ҳаракатланувчи омборлар, товар намуналари зали, товаршунослар ва почта операциялари орқали амалга ошириладиган кенг улгуржи савдоси.

Товарлар ташишнинг схемасини ишлаб чиқиш учун, энг аввало, товар ҳаракатининг туманлараро улгуржи базаси ва туман кооператив ташкилотларининг улгуржи корхоналаригача бўлган йўли аниқланади. Товарларнинг бу улгуржи звеноларга саноат корхоналари, товар чиқувчи

бошқа манбалар ва савдо-сотиқ базаларидан ташиб келиниши кўриб чиқилиши лозим.

Мураккаб ассортиментли товарларнинг улгуржи савдосини йирик туманлараро улгуржи базалари орқали бир йўналишга қўйиш майда улгуржи корхоналарда бу товар ларнинг чанг босиб қолишига тўсқинлик қилади ва ишлаб чиқариш корхоналари билан рационал алоқани ўрнатиш имкониятини туғдиради.

Бир қатор талабларни эътиборга олган ҳолда ишлаб чиқилган товарларнинг улгуржи корхоналарга олиб кириш схемалари шу товарларни чакана савдо тармоғига олиб киришнинг аниқ схемаларини ишлаб чиқишга асосланади.

Улгуржи базалар билан бир қаторда чакана савдо корхоналарига улгуржи корхоналар орқали айланиб ўтган ҳолда келтирилиши лозим бўлган товар схемалари ишлаб чиқилади. Уларда маҳаллий саноат, қишлоқ хўжалиги товар ларининг магазинларга ташиб келтириш тартиби кўриб чиқилади. Бу, биринчи навбатда, нон ва нон маҳсулотлари, сут ва гўшт маҳсулотлари ва бошқаларни ташиб келтиришга тегишли.

Товарларни улгуржи корхона ва чакана савдо тармоғига олиб кириш схемаларини ишлаб чиқишда малакали савдо ходимлари иштирок этишлари керак.

Товарларни ташиш схемалари доимий тарзда кўриб чиқилиши, товар келишининг янги манбаларини пайдо бўлиши ёки бошқа ҳолатлар аниқланиши керак.

Таянч иборалар

Товар таъминоти. Рационал ташкил этиш. Оралиқ омбор звенолари.. Мураккаб ассортиментли товарлар. Туманлараро улгуржи базалар. Товарларнинг омбор шакли. Товарларни транзит шакли Хизмат кўрсатиш. Сақлаш. Асосий жараёнлар.

Назорат ва мулоҳаза саволлари

1. Магазин савдо-технологик жараёни қандай қисмлардан иборат ?
2. Магазинда иш фаолиятини самарали ташкил этиш қандай принципларини биласиз?
3. Товарларни сақлашда нималарга эътибор бериш керак?
4. Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш магазинларида товарларни сотишга тайёрлашда қандай ўзига яраша хусусиятлари мавжуд?

Асосий адабиётлар

- 1.Егоров В.Ф. Организация торговли. М.-Санкт-Петербург: Питер.2004.
- 2.Панкратов Ф. Г., Памбухчианц В. К. «Коммерция и технология торговли», М. ИВЦ «Маркетинг» 2002.

З.Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов»
М. Экономика 2001.

4. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.
5. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006г.

Қўшимча адабиётлар:

1. Аванесов Ю.А., Клочко и другие. «Основы коммерции». М., То «Пюкс-арт», 2000.
2. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика: Учебник.-3-е изд., Перераб. и доп., -М.: Издательство «Финпресс», 2003, -496 с.
3. Панкратов Ф. Г., Памбухчиянц В. К. «Коммерция и технология торговли», М. ИВЦ «Маркетинг» 2002.
4. Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов» М. Экономика 2001.
5. WWW. PITER.COM.
6. Rambler-[http ://www/rambler, ru/](http://www/rambler, ru/);
7. Yandex- [http ://yandex/ru/](http://yandex/ru/);

ИЗОХЛИ ЛУ/АТ

Технология - у ёки бу ишни бажариш учун керак бўлган операция, ҳаракат ва усуллар кетма-кетлигидир.

Транспорт омиллари: транспорт алоқа йўлларининг ҳолати, товарларни етказиб беришда қўлланадиган транспорт турлари.

Ишлаб чиқариш омиллари: ишлаб чиқаришни жойлаштириш, ишлаб-чиқариш ташкилотларини ихтисослаштириш, айрим товарларни мавсумий ишлаб чиқариш.

Савдо омиллари : савдо ташкилотларини жойланиши, катта-кичиклиги, ихтисослашганлиги, товар ассортименти мураккаблик даражаси ва уларни хусусиятлари, чакана савдо тармоқларини товар таъминланишини ташкил этиш даражаси.

Умуммиллий даражасидаги улгуржи ташкилотлар - товарларни бутун мамлакат бўйлаб сотадиган ташкилотлар.

Улгуржи айланма ташкилотчилари - бу товар биржалари, улгуржи ярмаркалар, аукционлар, улгуржи озиқ-овқат бозорлари.

Сараловчи-тақсимловчи омборлар - одатдаги (текуший) товар захираларини тўплашга мўлжалланган омборлар.

Транзитли - ўтказиб юборувчи омборлар темир-йўл станцияларида, сув бўйлари пристанларида жойлашиб, юкларни бир жойдан иккинчи жойга ўтказиб юборадиган омборлар.

Мавсумий сақлаш омборлари - картошка ва сабзавотлар омборхоналари ва мавсумий товарларга ишлов бериш ва сақлаш омборлари.

Муддатдан олдин келтирувчи омборлар - узоқ вақт мобайнида сақланадиган товарлар жойлаштириладиган омборлар.

Тўплаб борувчи омборлар- саноат корхоналаридан кичик партиядо товарларни қабул қилиб, катта партиядо истеъмол қилувчи районларга жўнатишадиган омборлар.

Универсал омборлар - озиқ-овқат ёки ноозиқ-овқат товарларининг кенг ассортименти мужассамланадиган омборлар.

Ихтисослашган омборлар - бир товар ёки бир неча бир бирига мос келган товар гуруҳларини сақлайдиган омборлар.

Умумтовар омборлар - махсус режимни талаб қилмайдиган озиқ-овқат товарлари сақланадиган омборлар.

Махсус омборлар - сабзавот сақловчи омборлар, совуткичлар ва бошқалар киради.

Ёрдамчи хоналар - идишларни, кўп оборотли контейнерларни сақлашга мўлжалланган хоналар.

Қўшимча-техник хоналар - машина бўлимлари, вентиляция камералари, иситиш, хўжалик моллари ва инвентарларни сақлаш, таъмирлаш хоналар.

Административ-маиший хоналар - административ-контора хизматлари, дам олиш ва овқатланиш жойлари, қизил бурчаклар, гардероб, товар намуналари зали, душ, санитарии узеллари учун мўлжалланган хоналар.

Товар намуналари зали - бевосита ҳисоблаш маркази ёки маълумотларни механизациялашган усулда ишлов бериш бюроси хоналари.

Кранлар юкларни вертикал ва горизонтал ташилишида ишлатиладиган мослама.

Қадам - кўндаланг қўйилган устунлар, яъни деворлар орасидаги масофа.

Оралик - узунасига қўйилган конструкциялар орасидаги масофа.

Қават баландлиги - шип билан пол ўртасидаги масофа.

Резервуар - пўлатдан тайёрланган, сиғими 5,10,25,50,75,100 куб.м. бўладиган, нефть маҳсулотларини қуйиш ва тўкиш, ва ҳаво чиқариш учун мослама.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ:

Асосий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маъруза. – Тошкент. «Ўзбекистон» Нашриёт-МАТБАА Ижодий уйи, 2005 й.
2. Каримов И.А. 2003 йил якунлари ва 2004 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси.-«Ўзбекистон овози» газетаси, 2004 йил 10 февраль, 16 сони.
3. Егоров В.Ф. Организация торговли. Учебник. Москва-Санкт-Петербург: Питер.2004.
4. Л.П. Дашков, В.К. Памбухчианц. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. Москва: ИВЦ Маркетинг, 2001 г
5. Памбухчианц О.В. Технология розничной торговли. Учебник. Москва: Издательский дом «Дашков и К», 2000.
6. Панкратов Ф. Г., Памбухчианц В. К. «Коммерция и технология торговли», М. ИВЦ «Маркетинг» 2000.
7. Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов» М. Экономика 2000.
8. Маркетинг. Журнал в России и зарубежом. Москва. 2003
9. Дашков Л.П., Памбухчианц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник. М.: «Дашков и К^о», 2006 г.
10. Дашков Л.П., Памбухчианц В.К. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. М.:«Дашков и К^о», 2006г.
11. www.dis.ru
12. WWW.PITER.COM.
13. [Rambler-http://www/rambler, ru/](http://Rambler-http://www/rambler.ru/).
14. [Yandex- http://yandex/ru/](http://Yandex-http://yandex.ru/).

Қўшимча адабиётлар:

1. **Каримов И.А.** Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. –Т.: Ўзбекистон. 2000, 528б.
2. **Каримов И.А.** Иқтисодий эркинлаштириш – фаровонлик пойдевори. Т.: Тошкент оқшоми.№87. 24 июль 2000.
3. **Каримов И.А.** Халқимиз фаровонлигининг барқарор ўсишини таъминлаш – устивор вазифа. – Т.: Щалқ сўзи. №9. 12январь 2001 й.
4. **Каримов И.А.** Иқтисодий эркинлаштириш, ресурслардан самарали фойдаланиш асосий мақсадимиз. Т.: Халқ сўзи. 2002

йил 15 февраль

5. Аванесов Ю.А., Ключко и другие. «Основы коммерции». М., То «Пьюкс-арт», 2000.
6. Бурмистров В.Г. Организация торговли **непродовольственными** товарами. М.: Экономика, 2000.
7. Денсбург В., Манкрид Р., Тейлор В. Основы оптовой торговли. Санкт-Петербург, Нева-Ладогаонсга, 2000.
8. Замковский Д. Я. Оптовая торговля **непродовольственными** товарами. М. Экономика, 2001.
9. Панкратов Ф.Г и другие. «Организация и технология торговых процессов» М. Экономика 2000.
10. Памбухчиянц О.В. Технология розничной торговли. Учебник. Москва: Издательский дом «Дашков и К», 2000.
11. Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. «Коммерческая деятельность». М.: ИВЦ «Маркетинг», 1996.
12. www.4p.com.ua/books4.html
13. “@RUS”- <http://atrus.ru/>;
14. List .RU- <http://www.list.ru/>;
15. Russia on the Net- <http://www.ru/>;

АДАБИЁТЛАР ШАРХИ:

1. Памбухчиянц О.В. Технология розничной торговли. Учебник. Москва: Издательский дом «Дашков и К», 2000.

Ушбу дарсликда «Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш» фанига таалукли қуйидаги мавзулар ёритилган:

1. Технология снабжения розничных и оптовых предприятий.
2. Тара и тарнўе операции.
3. Технология приёмки товаров.
4. Технология хранения и подготовки товара к продаже.
5. Технология размещения и вўкладки товаров в торговом зале.
6. Технология продажи товаров.

2. Егоров В.Ф. Организация торговли. Учебник. Москва-Санкт-Петербург: Питер.2004 г.

Ушбу дарсликда «Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш» фанига тегишли қуйидаги мавзулар ёритилган:

1. Торговўе и технологические процессы в торговых предприятиях.
2. Оптовўе торговўе структурў.
3. Организация тарного хозяйства.
4. Организация тарного хозяйства.
5. Товарнўе складў в торговле.
6. Организация работў на складах.
7. Транспортнўе операции.

3. Л.П.Дашков, В.К.Памбухчиянц. Организация, технология и проектирование торговых предприятий. Учебник. Москва: ИВЦ Маркетинг, 2001 г.

Ушбу дарсликда «Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш» фанига таалукли қуйидаги мавзулар ёритилган:

1. Основў построения процесса товародвижения.
2. Оптовўе торговўе предприятия, их функции, типў и видў.
3. Товарнўе складў, их устройство и планировка.
4. Технологическое оборудование складов.
5. Тара и тарнўе операции в торговле.
6. Организация перевозки товаров.

**«Савдо жараёнлари технологияси ва уни ташкил этиш»
фанини ўқитиш жараёнида янги педагогик технологиялардан
фойдаланиш услубий кўрсатмалари**

ТРЕНИНГ «МУЛОҚОТ»

1-мавзу: Савдо жараёнлари технологиясини тузилиш асослари.
(Такдимот усулидан фойдаланилади)

2-мавзу: Улгуржи савдо ташкилотлари, уларни вазифалари,
типлари ва турлари.
(Слайдлардан фойдаланилади)

3-мавзу: Товар омборлари, уларни тузилиши ва планировкаси
(Плакатлардан фойдаланилади)

4-мавзу: Юкларни транспорт воситаларида бошқа жойга ташиш
технологияси. (Янги қонунлардан фойдаланиш)

ТРЕНИНГ ХАҚИДА ТУШУНЧА

Тренинг жараёнида талабаларнинг мустақил фикрлаши, дарс жараёнида талабаларни дискуссия қилишга қаратилган бўлиб, бундай машғулотлар асосан амалиёт дарсларида олиб борилади.

МАҚСАД

Талабаларнинг билим олиш даражасини юксалтириш, фикрлаш доирасини кенгайтириш, муаммо асосида талабаларнинг фикрларини ҳамда ушбу мавзуга бўлган муносабатларини аниқлаш, баҳслашларига шароит яратиш.

ЎТКАЗИЛИШ ТАРТИБИ

Амалий машғулотни бошланишидан аввал тингловчиларни мулоқат баҳс-мунозарани ўтказишга қўйилган талаблар, қоидалар билан тиништиради, сўнгра ушбу тренинг БОСҚИЧМА – БОСҚИЧ ўтказилишини тушунтиради.

1-БОСҚИЧ

Машғулотлар мулоқатнинг мавзусини аниқлашдан бошланади, Масалан, «Товарларни мазилига етказишда қандай жараёнлар амалга оширилади?». Шу мавзунини ўртага ташлаб тингловчилардан хужжатлар ҳақида маълумот олади. Талабаларни 2 гуруҳга бўлади.

2-БОСҚИЧ

Талабалар ўз мавзулари асосида керакли материаллар: далиллар, мисоллар, аниқ фикрлар, ўз фикрларини тасдиқловчи кўргазмали материаллар, мақолалар, иқтисодия олимларнинг сўзларидан фойдаланадилар. Гуруҳни аудитория раҳбари бошқаради.

3-БОСҚИЧ

Талабалар мулоқатга тайёр бўлгач, педагог гуруҳларнинг бирига ҳимоя учун сўз беради(ҳимояга чиқиш ихтиёрий равишда бўлиши мумкин). Гуруҳ вакили гркқ номидан сўзга чиқиб уларга берилган мавзуни тайёрланган материаллар, далиллар асосида ҳимоя қилишга киришади. Гуруҳ вакили сўзини тугатгач, гуруҳнинг қолган аъзолари ўз фикрлари билан кўшимча фикрлар билдиришлари мумкин.

4-БОСҚИЧ

Машғулотнинг 3-БОСҚИЧИдаги каби бу БОСҚИЧда ҳам педагог навбатдаги гуруҳ вакилига ҳимоя учун сўз беради. 2-гуруҳ ҳам 1-гуруҳ каби ўз мавзуси бўйиса ҳимоя қилади. Ҳимоя тугагач, педагог машғулотнинг кейинги БОСҚИЧИга ўтади. Хар иккала гуруҳнинг ҳимояси вақтида педагог иложи бориша уларга халақит бермасликка ҳаракат қилади. Шеч қайси гуруҳга ён босмаган холда мулоқатни бошқаради, гуруҳлар ҳимояси вақтидатартиб сақлашига ва мулоқатни ўтказишга қўйилган талаб, қоидаларни тўлиқ бажарилишига ҳаракат қилади. Иккала гуруҳ эркин, мустақил фаолият кўрсатишлари керак бўлади.

Амалиёт охирида педагог ҳар иккала гуруҳнинг машғулот жараёнидаги фаолиятларини таҳлил этиб, уларга ўз миннатдорчилигини билдиради ва машғулотни яқунлайди. Ушбу педагогнинг давомийлиги шароитга қараб белгиланади.

АҚЛИЙ ҲУЖУМ

Ақлий ҳужум гуруҳлараро ишларда қўлланиладиган кўплаб ғояларни ишлаб чиқиш мумкин бўлган усулдир. Бу ҳақиқатдан ҳам талабаларнинг ўқув жараёнида фаол иштирок этишлари, турли ғояларни баён қилиш чоғида бошқаларни ҳам қизғин ишга йўллашлари, илҳом билан ишлашларига имкон берувчи ва унга рағбатлантирувчи усулдир. Ақлий ҳужум шунинг учун ҳам фаоллаштиришнинг муҳим усулики, унда танҳо ишлаш мумкин эмас, биргина ғоя гуруҳнинг барча иштирокчиларини бир хилда ўзига тортиб олади. Ўқитувчи савол ёки мавзуни ажратиб олиши зарур, кейин эса ўқув фаоллиги 5-10 дақиқа оралиғидаги вақт чегарасида енгиллаштирилади. Ақлий ҳужум турли тарзда қўлланилиши мумкин: масалан, қандайдир мавзуни муҳокама қилиш учун янги савол қўйиш ёки исталган қандайдир муаммони ҳал этиш учун.

ФИКРЛАР ҶУЖУМИ

Гуруҳлар жамоа бўлиб «Фикрлар ҳужуми»ни олиб бориши. Бу усулдан мақсад мумкин қадар катта миқдордаги ғояларни йиғиш, талабаларни айна бир хил фикрлаш ғоясидан холи қилиш, ижодий вазифаларни ечиш жараёнида дасилаб пайдо бўлган фикрларни ечишдир. Бу усулнинг асосий тамойили ва қондаси баҳс иштирокчилари ишлаб чиққан ғоялар танқидини мутлоқ тақиқлаш ҳар қандай лўқма ва ҳазил мутойибани рағбатлантиришдир. Бу усулдан фойдаланишнинг муваффақияти кўп жиҳатдан ўқитувчи – машғулот раҳбарига боғлиқ. «Фикрлар ҳужуми» иштирокчилари миқдори 10-20 кишидан ошмаслиги керак.

Машғулотнинг давомийлиги бир соатгача.

Барча иштирокчилар кичик-кичик 6-7 кишидан иборат гуруҳларга бўлинади ва ҳар бир кичик гуруҳ ҳал қилинадиган ижодий вазифа ва муаммо бўйича 15 дақиқа давомида мустақил равишда ўзаро «Фикрлар ҳужуми» ўтказди. Шундан сўнг ҳар бир кичик гуруҳ вакили ўз гуруҳларидан ишлаб чиқилган ғоя ҳақида ахборот берадилар ва ўқитувчи раҳбарлигида жамоа бўлиб, унга баҳо берадилар ва улардан энг яхшилари, бетакрорлари танлаб олинади ва баҳоланади.

**«САВДО ЖАРАЁНЛАРИ ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА УНИ ТАШКИЛ
ЭТИШ» фанидан
ИНФОРМАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯНИ
қўллаш бўйича тайёрланган материаллар
(слайдлар учун)**

1-СЛАЙД

**1-МАВЗУ. САВДО ЖАРАЁНЛАРИ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ТУЗИЛИШ
АСОСЛАРИ**

Товарларни тармоқлардан ўтиб бориши.

Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар хом ашё давридан то истеъмол давригача битта, иккита ёки ундан кўпроқ тармоқлардан ўтиши мумкин. Бундан келиб чиқадигани, ишлаб чиқаришда тармоқлар бир-бири билан узлуксиз боғлиқдир.

Биринчидан, табиий бойликларни саноатга қишлоқ хўжалик маҳсулотларини, боғдорчилик, балиқчилик, ҳирмон ресурсларини етказиш жараёнини ўз ичига олади.

Иккинчидан, биринчи гуруҳ тармоқларига қайта ишлов берувчи тармоқлар киради. Масалан, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини консервалаш, матолардан кийим -кечаклар тикиш, ўрмон маҳсулотлардан мебеллар ясаш ва ҳоказолар.

Учинчидан эса, биринчи ва иккинчи гуруҳ ишлаб чиқариш тармоқларига хизмат кўрсатувчи тармоқлар киради. Улар хом ашё ва товар маҳсулотларини сақлаш, савдо-сотик, реклама ва ахборот билан таъминлашдан иборатдир.

**Технологик жараёнларнинг рационал тузилиш
тамойиллари.**

Технологик жараённи рационал ташкил этиш қуйидаги асосий тамойиллардан иборат:

- товарларни келтиришда қисқа йўллارни қўллаш;
- чакана савдо тармоқларини таъминлашда марказлашган етказиш усулларини кенг қўлланиши билан биргаликда товарларни келтириш оптимал шакли ва поғоналарини белгилаш;
- рационал транспорт воситаларини танлаш ва улардан самарали фойдаланиш;
- ортиш-тушириш ва омбор ишларида механизация воситаларини ва тара жиҳозларини кенг қўллаш;
- товар ҳаракатини технологик занжирларини доимо такомиллаштириш ва оптималлаштириш.

2-СЛАЙД

2-МАВЗУ. УЛГУРЖИ САВДО ТАШКИЛОТЛАРИ, УЛАРНИ ВАЗИФАЛАРИ, ТИПЛАРИ ВА ТУРЛАРИ.

Улгуржи савдони замонавий масалалари.

Улгуржи савдони олдига қўйиладиган янги масалалар, янги мақсадлар кўзда тутилади:

- товархаракати каналларини ривожланган структурасини тузиш;
- товар оқимини керакли интенсивлашини қўллаш;
- товархаракати жараёнини молиявий таъминлашни қўшимча манбаларини шакллантириш;
- муомала ҳаражатларини камайтиришни таъминлаш.

Улгуржи савдони улгуржи харидорларга нисбатан вазифалари қуйидагилар:

- талаб ва таклифни баҳолаш;
- ишлаб чиқариш ассортиментини савдо ассортиментига айлантириш;
- товар захираларини тўплаш ва сақлаш;
- товарларни етказиб бериш;
- кредитлаш;
- информация ва консалтинг хизматини амалга ошириш.

Улгуржи савдони товар таъминловчиларга нисбатан вазифалари:

- тижорат фаолиятини бир жойга тўпланиши;
- товарга бўлган мулк шаклини ўзгариш жараёнини қўллаб-қувватлаш;
- товархаракати жараёнини инвестиция ёрдамида таъминлаш;
- тижорат вазифасини камайтириш;
- маркетинг хизмати.

3-СЛАЙД

3-МАВЗУ. ТОВАР ОМБОРЛАРИ, УЛАРНИ ТУЗИЛИШИ ВА ПЛАНИРОВКАСИ

Омборларнинг вазифалари.

Омборлар қуйидаги асосий вазифаларни бажаради:

- таъминловчилардан товарларни олиш ва уларни сифатини назорат қилиш;

- товар захираларини тўплаш, уларни сақлаш шароитларини таъминлаш;
- товарларни саралаш ва сотишга тайёрлаш;
- улгуржи харидорларни буюртмаларини комплектлаш;
- чакана савдо тармоқларини товар билан таъминлаш.

Омборларнинг турлари

Омборлар бажариладиган вазифаларни характериға кўра сараловчи-таксимловчи, транзитли-ўтказиб юборувчи, мавсумий сақловчи, олдиндан келтирувчи ва жамғарувчига бўлинади.

Сараловчи-таксимловчи омборларда одатдаги (текуший) товар захираларини тўплаш мақсад қилиб қўйилади. Бу омборларда товарлар узок муддат сақланмаганлиги туфайли уларнинг асосий вазифаларига товарларни сон ва сифат бўйича қабул қилиш, уларни саралаш ва беришга тайёрлаш ва чакана савдо тармоғига жўнатиш киради. Буларға истеъмол районларида жойлашган улгуржи савдо базалари, ҳамда чакана савдо ташкилотларининг омборлари киради. Бу омборларда чакана савдо ташкилотлари учун қулай ассортиментдаги товар оқимлари шаклланади ва савдо тармоқларига жўнатилади.

Транзитли - ўтказиб юборувчи омборлар темир-йўл станцияларида, сув бўйлари пристанларида жойлашиб, юкларни бир жойдан иккинчи жойга ўтказиб юбориш мақсадида қабул қилади. Бу омборлар юкларни қабул қилишни, қисқа муддатли сақлашни ва жўнатишни амалға оширади.

Мавсумий сақлаш омборларига картошка ва сабзавотлар омборхоналари ва мавсумий товарларға ишлов бериш ва сақлаш омборлари киради.

Муддатдан олдин келтирувчи омборларда узок вақт мобайнида сақланадиган товарлар жойлаштирилади. Бундай омборлар йилнинг айрим даврларида етказиш қийин бўлган районларда ташкил этилади.

Тўлаб борувчи омборлар саноат корхоналаридан кичик партияда товарларни қабул қилиб, катта партиядарда истеъмол қилувчи районларға жўнатишади.

Ассортимент фазилатига қараб омборлар **универсал** ва **ихтисослашган** бўлади.

Универсал омборларда озиқ-овқат ёки ноозиқ-овқат товарларининг кенг ассортименти мужассамланади. Бундан ташқари, бу гуруҳға озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат товарларни асосий гуруҳларини сақлашға мўлжалланган омборларни киритиш мумкин. Бундай омборлар матлубот жамиятларининг омбор тармоғини асосий қисмини ташкил этадилар.

Ихтисослашган омборлар бир товар ёки бир неча бир бирига мос келган товар гуруҳларини сақлашға хизмат қиладилар.

Омборлар ўрнатилган сақлаш режимларига кўра **умумтовар** ва **махсусларға** бўлинади.

Умумтовар омборлари савдодаги омборларни асосий тури ҳисобланиб, уларда махсус режимни талаб қилмайдиган озиқ-овқат товарлари сақланади.

Махсус омборларга сабзавот сақловчи омборлар, совуткичлар ва бошқалар киради.

Омбор майдонларига ва омбор ҳажмига бўлган эҳтиёжларни аниқлаш.

Янги қурилишларни ёки ишлаётган омборларни реконструкция қилиш саволларига ечимларни топишда, омбор майдонларига ва ҳажмига бўлган эҳтиёж қуйидаги формулага асосан ҳисобланади:

$$S_n \cdot N \cdot Q,$$

Бунда S_n - омбор майдони (ҳажми)га бўлган эҳтиёж; N - сифими 1 млн сўм товар захирасига тўғри келадиган нормативи; G - омборда сақланиши мумкин бўлган товар захираси.

Омбор майдонини (умумтовар майдонлари учун) товар захираларини шартли икки ўқли вагон сониди ва куб метрда, ҳамда (совутгич ва сабзавот-хўл мевалар омборлари учун) шартли тонналарда белгиланадиган кўрсаткичларида ҳисобланиши мумкин.

Бу ҳолатда аввал омборда мўлжалланган ҳар бир товар гуруҳи бўйича максимал товар захиралари қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$Q_{\max} \cdot K \frac{OK}{365 \cdot C},$$

Бунда Q_{\max} - товарларни максимал захираси, шартли вагонларда; O - мос товар гуруҳи бўйича йиллик омбор товар обороти, млн. сўмда; K - товар захираларини шаклланишини нотекислик (неравномерность) коэффиценти, 1,2 - 1,3 га тенг бўлади; C - бир вагон товарнинг ўртача нархи, млн. сўм.

4- СЛАЙД

4 - МАВЗУ. ОМБОРЛАРНИ ТЕХНОЛОГИК ЖИҲОЗЛАР.

Товарларни сақлаш учун жиҳозлар.

Товарларни сақлаш учун жиҳозлар қуйидаги гуруҳчаларга бўлинади: тарали-донали товарларни *тахлаш* ва сақлаш учун; устма-уст ортиладиган ва уйма ва сочилувчан товарларни сақлаш учун; суюқлик товарларни сақлаш учун.

Тарали-донали товарларни тахлаш ва сақлаш учун стеллажлар ва тагликлар қўлланилади.

Стеллаж типини танлаш, сақланадиган товарлар ассортиментига, тара ўринларини габаритларига, юклар билан иш олиб боровчи юк кўтарувчи-транспорт жиҳозларига боғлиқдир.

Стеллаж жиҳозларини эҳтиёжини аниқлаш формуласи:

$$Q_{ст} = \frac{Q_{т}}{V_{ст}}, \text{ бунда}$$

$Q_{ст}$ - стеллажларни сони;

$Q_{т}$ - стеллажларда сақлаш учун мўлжалланган товарлар миқдори, куб.м.;

$V_{ст}$ – стеллаж ҳажми, куб. м.

5- СЛАЙД

7-МАВЗУ. ЮКЛАРНИ ТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИДА БОШҚА ЖОЙГА ТАШИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Темир йўл транспорти ёрдамида товарларни бошқа жойга ташиш.

Юкларни ташишда темир йўлдаги қатнов йўллари:

махаллий қатнов - юк битта йўлда ташилади;

бевосита қатнов - юк икки ва ундан ортиқ йўлда ташилади;

бевосита-аралаш қатнов - юк темир йўлда транспортнинг бошқа турлари иштирокида ягона ташиш хужжати бўйича ташилади;

бевосита халқаро қатнов - икки ёки ундан ортиқ давлатларнинг темир йўллари иштирокида юк ташиш.

Ташиладиган юк партиясининг ҳажмига қараб юк ташиш қуйидагиларга бўлинади:

майда жўнатишлар - бунда юкнинг оғирлиги 10 тоннадан ошмаслиги, лекин 20 кг дан кам бўлмаслиги, ҳажми эса тўрт уқли вагоннинг 1/3 қисмдан кўпини эгалламаслиги керак;

кичик тоннали жўнатишлар - тўрт уқли вагон оғирлиги 10 тоннадан 20 тоннагача бўлган ва шу вагоннинг яримидан кўпини эгалламай, битта накладной билан ташиладиган юк партияси;

вагонбай жўнатишлар - бунда юкнинг вазни ёки ҳажми алоҳида вагон талаб қилса, битта накладной билан жўнатилади;

маршрутли жўнатишлар - бунда юк бутун поезд составига ортиш учун етарли миқдорда бўлади;

группалаб жўнатишлар - бунда маршрутли жўнатиш учун етарли бўлмаган юкни вагонлар группасида жўнатади.

